

66 8 133.

94. - 2314.

EGYNEHÁNY
H A Z A I
UTAZÁSOK,

LEÍRÁSA
TÓT ÉS HORVÁTH
ORSZÁGOKNAK

RÖVID ESMÉRTETÉSÉVEL

EGYGTÖTT.

ki adatott

G. T. D.

által.

Patriam illustrare, cum possis, nolle scelus est

NYOMTATTATOTT RÉTSBEN.

66 E 133.

KNIHOVNA
KUBELÍKOVÁ
(SČELOVÁ)

**AZ ERDELYI
DISZES
MAGYAR
TÁRSASÁGNAK,**

melyben
A' HAZÁNAK OSZLOPAI,
BETSÜLLÖTT TUDOSSAI
ÉS NAGYRA IGYEKEZŐ FIAI

A' Tudományok'
gyarapítására,
És az Anyai Nyelv'
pallérozására

's terjesztésére:
ez által pedig

A' Nemzeti Characternek

állandó fenn tartására

's ékesíttetésére
egybe szövetkeztek:

az ide foglalt
Tudosításokat

ajánlja
AZ IRÓ.

AZ OLVASOHOZ

Hogy az itt következő *Utazások* le-írása egy jó igyekezetnek csak Zsengéje, és hogy éppen ezért, de azért-is mivel mint egy a' maga nemében első és ifjui *Munka*, azzal a' tökéletességgel nem birhat, a' melly egy ki-terjeszkedett vizsgálódásokkal készültt *Utazás* le-írásának tulajdonna: azt minden Olvasónak, minekelőtte az olvasottakról itéletét tenné, meg-fon-olni szükség. E' részről tehát az Író

mindenektől kedvezést kérven, más részről azt kívánnia bizonyítani: hogy Utazásainak irásaiban magának törvényül tette, tsupán olyakat fel jegyezni, a' mikről gyökeresen és a' leg hitel esebb Személlyektől, vagy Irókból-is értekezhetett, és a' miket tulajdon vizsgálásaiból meg-esmérhetett.

Azokban a' Jegyzésekben, melyeket Utazásához Toldalékul ragasztott, és a' melyekre Utazása le-írása adott alkalmatosságot, Tót, és Horváth Országokat,

*mint a Magyar Koronának olly nevezetes
részeit kívánta bővebben meg-esmértetni.
Ezekben-is a' hiánosságokat keresők eleget
fognak találni czéljokra, de az Író magát
meg-nyugtatja azzal, ha csak kevesekben-
is terjeszthette Jegyzései által a' Magyar
Haza említett részeinek több tekintetben
fontos esméretét.*

*A' kik ezen gyenge Munkában akár-
mely névvel nevezendő' hibákat, és igazít-
ásra méltókat, találándanak, ezeknek fel-
fedezésére szívesen kérettettnek, bizonyossá*

tétettétvén, hogy az által az Írót le-köte-
lezzik, kinek-is egy szeliden oktató funda-
mentomos Criticánál nints kedvesebb.

Munkátskájához, annak Díszére, az
Olvasóknak pedig világosításokra, és gyö-
nyörködtetésekre tíz darab Réz-metvéseket
készíttetett az Író, melyek, a' mint nem
ok nélkül reményli, az Olvasóknak kedve-
sek, némelyek pedig közérzők érdeksán-
sok is lejéndenek.

ELSŐ UTAZÁS

EGY ERDÉLYI NEMES
IFJU HAZAFINAK MAGYAR ORSZÁG'
FELSŐ RÉSZIBEN TETT UTAZÁ-
SÁNAK LE-ÍRÁSA.

Pestről egy jó Barátommal, mint utazó-Társommal — 1793-ban Junius Hónapjának első napjaiban el indultam útra, hogy Magyar Ország felső részében, némely Vármegyéket be-járván, ezekben Magyar Országunk, mind természeti, polgári, 's gazdaság-beli állapottyát, mind pedig Nevezetességeit meg látnám, és hasznos tapasztalásokat gyűjtenék. —

Útamra ki szabott időm rövid, a' fel-tett utazás-beli kerülés pedig, szoh képest nagy volt:

A

Azért-is mindeneket eléggé, a' mint talám kellett volna, sem meg nem vizsgálhattam, sem ki nem tudakolhattam. — Utazásomnak le-írásában éppen ezért nem eléggé bőv, sőt hiányos tudósítások lesznek. — Azonban arról sem kell el felejtkezni, hogy a' mindjárt le irando Utazást, Ifju, és nem meg-értt koru Ember tette.

Az első napon Pestről Szirákig jöttünk, a' mely helység Pestről nyóltz mért-földnyire esik Nógrád Vármegyében — a' jobb Faluk mellyeken által mentünk, voltak: Pétzél, Bagh, Verseg. — Pétzelig az Ut valamint Pest Vármegyének nagyobb részében mindenütt, főképpen Pest Városla körül, felette homokos; azontúl pedig nem tsak jó, hanem kellemetes-is. Mert az Utazó szép völgyekben, erdőkben, és kies téreken mégyen. — A' Vetések-is immár Pétzelen túl, meg-mutattatyák, hogy fekete földben, 's nem homokban teremnek. — Szirák egy Falu melyet G. T. J. Ur bir. A' vidéke szép, és fekvése völgyben vagyon — A' Kastély nagy, és alkalmas; hegyen fekszik hegy oldalban. — A' helységbéli lakosok Evangelicus Tótok. —

Szirákról Sáros Patakra fiöttünk mely-is oda két napi járó föld, az ott tartandó Collegiumbéli Examenre. — Sáros Patakra menve Heves, és Borsod Vármegyén mégyen az Utazó keresztül. — A' jobb Helységek melyek útjában esnek: Etséd, Kápolna, Kövesd (mely-is MezőVáros) Keresztas. — Etséd, és Kápolna közt Gyöngyös mellett mégyen el az út, a' mely Város a' felette lévő nagy Mátra hegyével balra marad. — Köröm nevű

kis Falunál az Utazó Zemplén Varmegyébe ér, és Szerentsen, Liszkán, két derék Helységeken keresztül, Sáros Patakra érkezik. —

Sziráktól fogva Patakig, igen szép vidéken jöttünk, erdős hegyes, völgyes helyyeken 's már az aratást váró gabonával bővülködő téreken.

A' Mátra Hegye tájjéka különbsön szép vidék. — A' Hegy-alya pedig (melyről alább készen szó) melynek hoszfát Szerentsről menett jól el-látthattuk, az alatta lévő Falukkal együtt igen szép nézést adott, és közelebbis látván a' Hegyeket (Patakra menett az Hegy-alyának szélessége mellett menvén) nagy ki terjedéseken, és a' mindenütt különös szorgalmatossággal mivelte szőlőkön nagyon gyönyörködtem. —

Patakra el érkezvén mindjárt más-nap a' Rector. Collegiumban a' fél-éztendönként tartatui szokott rendes Examen el-kezdődött. — Első dolgom volt hogy ebben meg jelennyem. — A' halgató Gyülekezet igen számos volt, mind a' Nemesség, mind a' más Rendűek részéről. ; a' tanuló Ifjúság-is pedig nem kis fereget tett. — Az Examen következő módon folyt:

Fel gyülekezvén a' Curatorok, és minden renden, 's mind két nemen lévő Halgatók, a' Tanító a' tanító Székbe fel álván, egy kis Megszólítóbeszédet és könyörgést mondott, minekelőtte az éneklő kar szép harmóniával, egy az Examen tárgyát illető, és éppen az Examenre készítettetőt Búket el-éneklött volna; melyek után az Exami-

A 2

náltatandók nevenként elé-fzöllittattak ; kik is a' megnyit csak a' meg határozott rövid idő engedett, igen rövideden meg kérdeztettek. — A' felsőbb Tudományok Halgatói, némely ki tett Thefiseket, vittanak és óltalmaztanak, és feleltek akár melyik Halgatónak Ellenveréseire, a' kinek ezeket tenni tettzett ; a' Claflis-béli Tanulók pedig tsak a' Tanítónak kérdéseire feleltek. Igen nagy számmal lévén kivált a' Claflisbéli Tanulók, majd tsak nem egy néhány szóbol álló feleletet mondott mindenik, és a' leg-tovább szöllónak felelete-is alig tartott két Minutát. Ezen Examináltásban való fietséget pedig az arra ki szabott rövid idő okozta, mely mind öfzve három napot tett ; és ez az Examen formájára nézve ugyan Examen volt, de valóságosan ezt a' nevet nem érdemli. Ugyan tsak nékem azt bizopyitották, hogy még két héttel a' rendes Examen előtt, a' Claflisbéli Tanulók arra ki-küldött. és ki rendelt első Deákok által a' magok Claflisflokban bővebben és keményebben szoktak examináltatni.

Az egész Exámenből annyit mindazon által lehetett észre venni, hogy mind a' Deákok, mind a' Tanulók az eléjekben adott dolgokat jól megtanulták ; de ugy láztott, hogy fokak inkább tsak könyv nélkül tanulták volt meg feleleteket, mint a' dolgot értették.

Nékem kiváltképen a' Vallásnak, mint egy az Emlékezetet terhelő és tsak azt foglalatoskodtató Tárgynak folytatása, és annak nem egészen tziel szerént való tanittása módja, nem éppen tettzett.

Szükség volna minden Reform. Collegiumban a' Vallásnak taníttatásában igazítást tenni.

Minden matériának el-végződése, vagy minden ujj Claſſisnak fel jötte után a' más Claſſisnak Tanítója egy kis megfzollitást tévén, ismét hármóniában énekelnek. — Nékem ugyan az ének igen tetszik: de annak felette gyakor elé-fordulását, és hosszſzas tartását, az ugy-is kevés időnek el vesztegetésére tartom lenni.

Következő napon ismét Examen volt, mind dél előtt, mind dél-után, mely a' szokott mód ſzerént follyt. — Más nap reggel a' Pataki régi Várat, és a' Rákóti Kaſtélyát ſzemléltem meg. — Ki tetszik hogy a' Vár erőss volt, és sokat ſzenvedett, mivel nagy részint tsak pufzta falai, vagynak. — A' Kaſtély igen erős de nem ſzép Épület. Egy részében lakható, melyben a' K. Cameralis Perceptor lakik, de más részében pufztán áll; a' pufztán álló, és egygyik felén már le-is omlott része, mivel azt a' Menyő érte, a' szebbik része volt a' Kaſtélynak, a' melyben Rákóti maga lakott. Ezen részín vagyön egy törpe Toronyis, melyen ez előtt négy kis Torn yok voltak, es a' melly valaha tsillag néző Hely volt. — A' Kaſtélynak Báſtyáin sok lyukak vagynak, valamint a' Várnak még egészſzen le nem romlott részein is sokak láttſzanak; ezekből löttének.

A' Várban nevezetes a' mostani nagy catholicum Templom, mely ezelőtt a' Reformátusoké volt, kiktől el-vétetett a' régi időkben. — A' Reformátusok azután későre építették magoknak a'

mostani Templomokat a' Városban ezelőtt mint-egy hufz esztendővel. Ez-is nagy, és szép Templom.

A' Várnak szemléléséből meg-térven, az Examenbe mentem; examinált a' többek között a' Matheseos és Physices Profes. Szabó Dávid a' *Physicából*. Az Examen Magyar nyelven folyt; ez nekem igen kedvem szerént volt, ki vévén hogy némely ujj és éppen szokásban nem lévő Magyar szók jöttek elő.

Hogy az Examennek vége volt, a' Collegiumot oda hagyó *Publicusok* Bucstúzó-beszédeket tartottanak. Ezután az eddig volt Rector hivatalát le tette, és e' helyett más tétetett-Mind-ezek után az Examen egy harmóniás énekkel rekesztetett bé.

Ezen a' napon a' Collegium Bibliothecájában voltam. Ebben egy nevezetes könyvet találtam t. i. egy Bibliát Lengyel nyelven Kéz-írásban, igen szépen Pergamentre írva; ezt a' Bibliát Hedvigis az I. Lajos M. Király Leánya fordította magyarból. (lásd Bod Péter M. Athénássát) 1390-dik Eszt. irattatott, de tsonka mivel egy része ki vagyon szakasztva.

A' Collégium Bibliothecájáról az a' még jegyezni méltó: hogy ez-előtt száz esztendőekkel még igen nagy, és hires Bibliothecája volt a' Pataki Collegiumnak; de ebből a' régiből nintsen a' mostaniban semmi Maradvány, mivel részfzerint el-pusztított, részfzerint el-veszett a' sok háborus időken, és szélyel hordattatott.

A' Pataki Collegiumnak fokféle változásai után 1701-ben nyugodalmas Meg-állapodása lévén, azután gyűjtötte a' mostani Bibliothecáját. — A' Collegiumnak Museumába is voltam, melyben fokféle szép Physicához való készületeket és Eszközöket, nem különben egy még kezdőben lévő, de már is nézést érdemlő Minerális Gyűjteményt szemlélttem. — A' mostani Physices Professortól, a' ki ezt a' Muséumot tökéletes lábra állittani igyekezik, erre nézve fokat lehet várni, ha csak a' szükséges és hasznos költség által segítettetni fog igyekezete.

Méltó volna minden Collegiumoknak egy ilyen Museumnak fel állításáról gondoskodni, ha különben a' Természet Tudományát, és Esméretét tzeí fzerént, és jó-elő menetellel kívánnák taníttatni. —

Sáros-Patak egy szép téren fekszik; a' régi Vára pedig dombos helyen, Nap-nyögott felé és Észak felé is Hegyek vagynak, a' közelebb levők a' Pataki és Ujj helyi Szőlő hegyek, mellyek még a' Hegy-alyához tartoznak. — A' Bodrog folyó vize, Patak mellett foly, és ezen egy derék Hid vagyon. Vize jó íható, jóllehet zavaros, — a' Kút viz ámbár tisztább nem olyan jó mivel édes; azért majd mindenek a' Bodrog vizét iszszák.

Patak egy nagy Faluhoz hasonlít, és inkább érdemel Falu, mint Város nevezetet. — A' leg-szebb Épületek a' két Templom, és a' Collegium,

a' többit középszertűnek sem mondhatni. — Most Patakot a' K. Kamara birja, ez előtt Rákóczi Józsiág volt, azután Hertzeg Trautson, és Maradékaik voltak birtokába, míg magvok szakadt; így azután a' *Fiscus* kezéhez jött. — A' Lakosok nagyobb részint mind Refor. Magyarok, a' többiek Catholicusok és Oroszok.

Nem tehetem hogy Sáros-Patakról irván, a' Collegiumnak érdemes Professorairól ne emlékezzem. Ezeknek neveik; T. Öri Fülöp Gábor, *Theol.* Prof. — T. Szent Györgyi István, *Philas.* és *Philolog.* — Szombathi István *Historiar.* & *Antiquit.* — Szabó Dávid; *Physices*, *Mathe-*
seos és *Histor. Natur.* Professor. A' *Curatorátusnak* egy éppen Patakon létemben tartatott Gyűlésében határoztatott meg, Procurator Kövi Sándor Úrnak, mint *Juris Patriæ* Professornak meg-hívása. Ezen érdemes Tanítók között: T. P. Öri Fülöp Gábor, egy-néhány nevezetes Fiantzia és Német könyvek fordítása által; T. P. Szent-Györgyi pedig; egy nem régen ki adott *Philosophicus* Munkája által, ily titulus alatt: *Instructio-nes Logicae & Metaphysicae*, a' Tudós Világ előtt dítséretesen esméretessé tették magokat. P. Szabó Dávid Úrnak is Munkái, s igyekezetei tudva vagynak. Kövi Uról pedig sokat várhatni.

A' *Hegy-allya*, — *Tállya*, *Tokaj*. A' Hegy-allya az a' része Zemplén Vármegyének, a' mellyen ama' híres, és közönségesen Tokai bornak nevezett Bort termő hegyek vagynak. — A' Hegy-allyai-Hefységek mind Hegyek alatt fekszenek, és az a' Hegyekről hírokat nevezetnek. Ezen

Hegyek el-nyúlnak hosszában négy, es szélességben két Mértföldnyire; mind Szőlő hegyek, és leg-jobb módra miveltettek.

Országokat el lehetne talám járni, s' míg az ember annyi szép és nagy Szőlő-hegyekre egygyütt találna, mellyek az ő széles ki-terjedésekért és miveltetésekért bámulást érdemlenek. — A' Hegyaljai Hegyek mind, egy hosszú sort téznek, ki vévén, hogy a' Tartzali és Tokai Hegyek a' többtől meg vagynak szakadva; ezek a' leg-magossabbak is. —

Az Utazónak ezen Hegyeknek szemlélésében, *leg elsőb* az a' különbség ottlik szemébe, melyet más Szőlő Hegyekén nem lát: hogy a' Szőlőkben fok kö-falak vagynak, melyek mezszéről úgy néznek ki, mind még annyi gráditsok. Ezek a' földnek tartására szolgálnak, hogy a' meredek Hegyekén, sem a' Szőlőkkel terhelt földek le ne omollyanak, sem pedig az első által el-ne mosassanak; de más hasznok az is, hogy benne a' Nap-sugári meg-ütköznek, és a' Szőlőt termő földre verődnek visszsa, mely által a' földet erő melegség fokszoroztatik. *Másik* az: hogy átaljában mindenütt a' Szőlőket karózza szemléli. A' *harmadik* pedig; hogy ezen Szőlőkben Gyümöls fák éppen nintsenek, mind az rend szerént másutt lenni szokott. — A' *Negyediknek* lehet azt mondani; hogy az Ember ezeken a' Hegyekén szerfelett kevés Bor-és Sajtoló-házakat láthat, mivel azok többnyire az Helységekben vagynak. — A' leg-nevezetesebb, Hegy aljai Helyek: *Tokaj*,

*Tállya, Tartzal, Sombor, Szántó, Mada,
Toltva, Ujj hely, Sáros Patak.*

Sáros-Patakról Tállyára mentünk, itt egy részit a' Tállyai leg első Hegynek, az ugy nevezett nagy Őíz Hegynek el-jártuk: — Ezen a' Hegyen fok-féle köveket, Achátot, Kaltzédonokat, s. a. t. — A' kövek az úton vagynak szerte szélyel, és a' fok közönségesek közt gyakran igen szépekre találhatni. — Tállyáról Tokajra mentünk. Itten egy Fogadóba bé szálván, el jártuk a' városnak egy részit. Más nap hajnalban négy orakor fel-mentünk, egy Nap-számos embertől vezettetve a' Tokai Hegyre, de az Emberünk ittass lévén, ottet hátra hagytuk, és magunktól mentünk fel egészfiz a' Hegynek leg magossab részire, a' mely a' többi felett egy ujj hegyet formál. Ezen szőlő nem műveltetik, és ezt azért kopasz Tetőnek hívják; — tserék és mindenféle Plánták borítják-be, szerte szélyel pedig, mind oldalán, mind tetején, Kösziklák-vagynak.

A' Hegy magos, de a' fel-menetel nem igen bajos: leg-felsőbb tetejéről nagy ki látás vagyon; nyoltz és több mért-földnyiré lehet el látni. — A' Szőlő Hegyek melyek ezen kopasz tetőt környül vészik, igen szépen műveltek. — A' Szőlőkön kívül pedig fok török-buza és földi-magyaró földekre akad az ember. Némelyik Hegyre szekerén lehet egészfizen fel menni, és néhol szép árnyékos Járások között vagyon a' fel-menés út. —

A' Hegyet meg járván, dél-után el-mentünk, hogy a' régi Tokai Várnak helyét meg-nézzük. Mivel ez a' Vár a' Bodrogon túl volt, a' Bodrogon kellett volna által tsólnakozni. Nem lévén senki más tsolnakos, egy Gyermekeket vettünk fel, a' ki szolgálatyát ajánlotta, de a' Viznek a' nagy szél miatt habjai lévén, a' Gyermekek nem bírta az evedzést, és a' Viznek közepénél tovább nem vihette a' Tsónakot; ott-is már majd szinte ki fogyott szegény erejéből, úgy hogy egészfén csak meg álván a' Tsónak, mind hárman nem kevésbé ijedtünk meg, hogy a' Tsónakunkot a' viz' el viszi; ugyan csak a' Gyermekek újra öfzve fzedvén erejét, szerentséfen viszfza hajtott a' partra, merről jöttük volt. Így tehát a' régi Várnak helyét meg nem láthatuk. — Ezután hamar el-indúltunk Patak felé Kafsára.

Tokaj derekas Mező-Város és szép vidékü, Fekszik a' Hegy tövinél, a' Bodrog és Tisza mellett a' melly két egyesült Vizeken, egy igen jó Hid vagyon. Ezen Helységet a' Kir. Kamara, bírja; de a' Szőlőkből keveset bir, és csak egy néhány Lapályt. — A' Lakosok nagyobb részent Refor. Magyarok; a' többiek Catholicusok, és Görög-Vallásuak. Laknak Evangelicusok-is. A' nevezetesebb épületek, a' 3. Vallásuak Templomaik, egy Sópáz, és egy nagy Serház. —

Tokajt el hagyván, estvére Sáros-Patakra jöttünk, más-nap pedig délre Ujj-helyre, mindenütt a' Hegy-alyai Hegyek alatt menvén, Ujj helyről estvére Lafztótzra értünk, egy igen szép fekvésű

Helységre, a' honnan egy partos helyről Ungvárt, és Vinna Várát ámbár ide mefszje esnek jól lehetett látni. — Lasztótzon K. P. Urnál, volt meg - szálásunk, a' ki nagy szíveséggel fogadott. — Más Nap ezen jó Gazdánk érdemes Attyafiával K. F. Urral, ezzel a' Mu'sák szövettséges Baráttával egy társaságba Kafsára indúltunk, a' hová is délbe el jutottunk. Kafsán három Napokat töltöttünk. — Mind a' Város nékem különösen tettzett, mind pedig az itten tett esméretségekben nagy meg elégedést találtam; melyek közül nem lehet nem említenem a' Kassai Kerületbéli Fő *Studiorum Directort* G. Török Lajos Urat, ezt a' Hazánk hasznos Fiát, és a' Tudományok nagy Baráttát, nem különben T. Piarista Baróthi Szabo Dávid Urat, kedvelt Magyar Poétánkat, mivel mind Erdélyi Hazánk-Fiával méltán ditsekedhetünk. —

Kassa egy a' leg szebb Várofsai közzül Magyar Országának; fekszik a' Hernáth vize mellett, egy szép térségen; egy részről erdős Hegyekkel környül vétetve. A' Vidéke különös kellemetefségu. — A' Város bé vagy on kerítve kettős köfalakkal és jöllehet kitsiny, de igen szép. — A' nagyobb Uttzák szélesek és egyenesek: a' nagyobbik Uttza kivált, a' melly az egyik kaputól-fogva a' másikig tart egyenes linéában, szélességiért hosszúságáért és szép Épületiért méltán ditsértethetik. A' Tsermel patakja mely ezen utzán kerefztül foly, a' város tisztaságára sokat téfzen. — Nevezetesebb Épületei Kassának: a' Nagy Ersébeth Temploma, mely kerefzt formára vagy on építve faragott kövekből. Ezt a' Templomot Ersébeth Magyar Királyné első Károly Felesége kezdette

építtetni, és első Lajos folytatta. — Mind magára, mind két Tornyaira nézve melyek közül az egyik tsonka, a Szent István Templomához Bétsben igen fokot hasonlít; de ennek nem annyira szépségire nézve enged mint nagyságára nézve. — A' második megjegyzésre méltó Épület: a' Vármegye Háza; a' *harmadik*: a' Város Háza; mind a' kettő ujj, és kivált az utolsó különös szépségű Épület; a' *negyedik*: a' Dominicánusok Temploma, a' mellette lévő Klastrommal egygyütt; — *ötödik*: a' Sz. Mihály Temploma melyet a' Reformátusok építtettek, de azután többen elvétezt; — a' *hatodik*: az Academia Temploma melynek Báthori Sophia, és fia Rákotzi György voltak Fundálói; — a' *hetedik*: az Academia Épülete; — a' *nyolczadik* a' Kamarai Igazgatás Háza; — *kilentzedik* a' Commendáns Háza; — *tizedik* a' Kázfárnya. A' Külső városban vagyon azután a' Reformatum Templom, és három Lutheranum Templomok, melyekben három különböző nyelveken u. m. magyarul, németül, és Tótul szokott az Isteni tisztelet tartatni.

Kafának külső városaiban a' több személynél Emberek kertei közt, vagynak némely szép sétáló kertek is a' Közönség Mulatására. — Lakosai ezen Városnak Magyarok, Németek, és Tótok, kik vagy Catholicusok, vagy Reformátusok vagy Evangelicusok.

Kafát el hagyván mentünk ebédre a' Herleini vagy-is, úgy nevezett Ránkai Savanyu vizre; szörnyű rozsfz útbán, mind erdős Hegyeken által. A' Savanyu viz az oda való nagy öfzve gyülekezéért meg érdemlené, hogy az úton jobbitanának. —

Herlein maga nem falu, hanem így hivatik az a' hely, a' melyen a' Savanyu viz kútja vagyon, és az a' mellett lévő fogadó, 's két Vendég ház; Rankai Viznek pedig Rankáról egy igen közel lévő falurol neveztetik. — Ez a' Savanyu viz, vasas és kevés bűdösköves részekkel, elegy, és fok *aer fixust* tart magában — Az ize a' Német Országi Selteri vízhez valamenyiben hasonlít, csak hogy ennél élesebb. Ezen savanyu viz-kútnak gyönyörűséges vidéke vagyon; a' Hegyek mellyek Erdőkkel fedettek *Herleint* majd nem egészfzen körül-vélfzik és az ott mulatoknak jó sétáló helyül vagynak. —

Herleinből el menvén, *Peklinre* mentünk melyis oda három fertály óra, itt is roszfz út vagyon. *Peklinben* az ott lévő Kamarai Kastélyba a' Tifzthez szállottunk bé; más nap reggel öt orakor el indultunk *Tservenitzára*, vagy *Verefs-vágásra* — Az erdő-Tifzt előre el-ment volt, hogy számunkra továbbig vonó, és háti Lovakrol, melyeken a' *Tservenitzánál* lévő Opált termő hegyeket meg-járhafsuk, rendelést-tégyen. *Tservenitzára* roszfz utban el-jutván egy óra alatt, csak hamar azután Lóra tiltunk hogy a' Hegyre fel menyünk; az erdő-Tifzt pedig más két emberrel Vezetőnk volt. — Mi csak az egyik nagy Hegyet jártuk meg, jöllehet többeken-is vagynak Opál Bányák, de ezeknek el járására több napok kívántatnának. — A' Hegyre való fel-menetel, néhol igen alkalmatlan, Szekeren-is lehetne ugyan egy darabig menni, de ez igen bajos és nem minden szekérnek való; a' gyalog menetel pedig igen fáradságos volna, jöllehet némely meredékebb helyeken másképen

nem könnyen lehetne, és itt a' Lovakat vezetetni kell; leg-jobb a' fel menetel ló-háton. — Ezen Opállal bővölködő Hegyek Tservenitzát egy részről egészszízen körül vészik, magofsak és a' leg szebb Erdőkkel, és kaszálo rétekekkel fedettek; a' földjök teli közönséges és jó-féle kövekkel és fok értzes ochrákkal. — Mint-egy két órányi menetel után az első Opál-Bányához értünk; itt a' Bányákból ki hányt kö-rakások közt opálokat keresvén fokot találtunk; — innen tovább menvén a' másik Bányához értünk, itt is Opálokat kaptunk. — Innen meredekebb lévén a' Hegyről való le menés a' harmadik Bányához egy darabig gyalog, azután ismét ló-háton mentünk. — A' harmadik Bányánál, mely valamint a' második bé omolva vagon, fokáig kerestünk Opálokat; de itt nem kaptunk egyebet fokféle ochráknál és egyébféle közönséges köveknél. — A' több Bányákat melyeknek el-járására fél nap elég nem lett volna, nem néztük meg; hanem a' harmadik Bányától kövekkel meg rakodván haza tértünk, és egy óra-kor vízfűz-á-is érheztünk. —

Az Opál-kőnek ezen Hegyeken nagy bővsége vagon; főt a' közel lévő téreken-is gyakran találtatik; a' Bányákban ez előtt dolgoztatott, és akár-kinek-is szabad volt ásatni; de a' K. Kamara ezt őt esztendő-től fogva meg tiltotta, és most sem ásatni, sem keresni nem engedtetik, a' míg a' K. Kamarától a' Bányáknak vagy el-adatása, vagy kámarai költségen való dolgoztatása meg nem határoztatik. Azért-is minden Bányáknál, melyeknek száma tizen négy, Örök vagynak. —

Ugyan tsak reánk nézve, valamint más betsületes Utazókra nézve-is, ízokott *exceptio* tétetett.

Vízfíza térvén a' Hegyről, ebéd után mindjárt Tservenitzáról el indultunk, azzala' tzállal hogy estvére Eperjesre érjünk.—

A' leg-rozsfizabb úton melyet tsak gondolni lehet, erdős hegyeken által, keskeny köves darabos útakon, nagy lejtőkön, és dőlős helyeken jöttünk, mint hogy Tservenitzáról Eperjesre éppen járatlan, út vagyon. Ugyan tsak hat óra el-telve *Sóvárhoz* verekedtünk, mely-is egy fertály óra Eperjeshez, és itt a' Só-főzésnek meg nézésére meg állapodván, a' Só-főző Házba bé tértünk. — Ez a' Só-főzés az egyetlen egy M. Országon, és mind azért, mind pedig a' Sónak bővségiért a' mely-itt ki főzetik, nevezetes. — A' Só viz a' kútból Lovak által hajtatódó machina segittségével ökör bőrbén huzatik ki, és ugy nevezett *Cisternákba* töltetik; ezen Cisternákból azután három-héti állás után a' közel lévő Só-főző Házhoz foly tsőkben, a' mely tsökből az Üstökbe mégyen. — Két Üst vagyon: mind a' kettő vasból. — Ezen Üstök alatt mind untalan (az egy vasárnapot ki vévén) tűz ég, a' mely tűzre mindennap tizen öt öl-fa kívántatik. — Két órai főzés után a' Só ki fő, és meg száll, ezt azonnal lapátokkal ki vefzik és Tonnákba tefzik. — A' Tonnák alóli lyukasok, hogy a' viz, mely még a' Sóban vagyon, ki mennyen, és a' Só szárazabban maradjon. Az innen ki menő viz pedig tsök által egy külön viz-tartó helyre vezettetik, melyet *Labstubennek* neveznek, és innen egy

nagy kerék által, mellyet csak egy Ember hajt a' fajta lévő s öblő rekeszekkel ki merittetik, és egy más Vízartóba öntetvén, ebből tsők által ismét az Űstökbe foly; hogy ezen ki főzött víz a' többivel elegyedvén, ujra ki-főzessék: és ez mind eképpen foly, hogy így semmi víz ki nem öntődik, hanem vagy főba, vagy párába megyen. — A' Tonnákban meg gyűjtött Só egy darab ideig való állás után, ugyan ezen Tonnákban egy szobába vitetik-bé, a' mely szobát Szárazto szobának hívják; ebben a' szobában erőfs szén tűz tétetik, és így hat napi idő alatt a' Só egészen ki szárad, úgy hogy hafzon vehetővé lesz. — Ezen Só-főző Házban esztendő alatt száz hufz ezer má'sáig való Sót ki lehet főzni, naponként 220 Tonnát tévén fel, minden Tonnában pedig 2 $\frac{1}{2}$ má'sát. Minden má'sa a' Só főzés költségeit egybe vetvén kerül 14-15. Xrba, el adatik pedig három Rhforinton és 8. Xron.

A' Só-főzésnek meg tekintése után Sóvárribl el mentünk Eperjesre, hová rövid idő alatt bé is érkeztünk — más nap a' Vároft el-jártuk, de még ez nap el hagytuk. —

Eperjes kerített és szép Város, de Kalsánál alább-valo, nagyságára nézve is Kalsának valamit enged. Épületei nagyobb részint régiek, és régi mód szerint vagynak. —

A' nevezetesebb Épületek itt: a' nagy Catholicum Templom, mely belől különös szépségű és tzifraságu; — az Evangelicum Templom és Oskola, mely a' Catholicumtól csak egy-néhány lépésnyire;

B

szomszédságában vagyon; ez ennek-előtte a' Jesuiták Temploma és Klastroma volt, de II. József Császártól az Evangelicusoknak a' kik eleintén bírták, és a' kiktől el-vétetett vala, pénzért visszafiztatott: mind a' kettő pedig a' Város piattza közepén áll; — a' Vármegye háza; mely-is igen szép Épület: — a' Franciscanusok Temploma és Klastroma; — az Oroszok Temploma; mely ez előtt a' Minorítáké volt: — a' Külső várofsában pedig Eperjesnek fok kertek vagynak, kivált azon a' részin a' melyen a' Város mellett a' Tartzal patakja el-foly, melynek partján egy hofszu árnyékos járásban az ember szép fétáló helyet-is talál. —

Eperjesnek fekvése kellemetes, és térségen vagyon, de Hegyek alatt, kik vetéseket és réteket mutatnak: az egész vidéke-is Hegyekkel vagyon körül véve — Lakosai nagyobb részint Tótok, az elebb valók Evangelicusok, kik többnyire Németek. — A' tiszta Magyarok kis számmal vagynak. —

Eperjesről ugyan azon nap estvére jöttünk Berthótra, és ott meg hálván, más nap jó reggel el indultunk Lötseire a' hová délre el-is érkezünk. Itten a' rofsz fogadóba, mely a' Városban a' Piatzon van, bé szállottunk. —

Lötse egy nagy Dombon fekszik Hegyek közt, az egész vidéke hegyes és völgyes; kerített Város, de köfalai némely részein le omlottak. — Tekintetere nézve régi és nem szép, ugyan csak egy négy szegű igen nagy és jól épült piattza vagyon.

a' melyen a' Catholicum Templom áll; ezen Piatzon kívül egy részit-is a' Városnak nem lehet szépnek mondani: némely uttzák igen közfiklások és egyenetlenek, úgy hogy kivákt szekerem, nagyon alkalmatlan rajtok jární. —

A' nevezetesebb Lötsei Épületek: az elébb említett Catholicum fő Templom, mely a' Piatzon vagyon; régiségéről nevezetes, és jó nagyságu, 1234be építettett: — a' Minoriták Temploma és Klastroma: mely is szép Épület; — a' Vármegye Háza; — a' Tanáts Ház; — az Evangelicusok Temploma, mely a' Városon kívül vagyon, és az Evang. Gymnasium.

Lötsének külső várofsai nintsenek, ha tsak egy néhány Házat, és Majorokat a' Városon kívül annak nem nevezünk. Lakófsai majd mind Németek, kék nagyobb részint Evangelicusok, vagynak kevés Magyarok és Tótok. —

Lötsét el hagyván jöttünk negyedfél óra mulva Késmárkra, mind Hegyeken 's völgyeken által, a' Hegyeken pedig néhol igen roszfz közfiklás útakon. — Késmárkhoz közeledvén kimutatták magokat a' Hegyektől eddig el-fedezett Carpathusok, mellyek Késmárktól egy mért-földnyire vagynak egész nagy fágokban. Magófságokat és fellegekig fel emelkedett hegyes tetejeket szemlélvén, ilyen szokatlan látás bámulásra vont bennüket. —

Késmárkra estvére bé érvén a' következendő napot itt töltöttük: — szándékunk volt, hogy a' Tatrákra (mert így nevezték a' Késmárk felett

lévő magosabb Carpathusok) fel mennvünk, és azoknak egy részit meg járjuk. —

Minekutánna azért mind a' Társaságot, melyel egygy litt mennyünk ki-tsináltuk, mind a' fel-menetre való készületeket (mint hogy három napot szandékoztunk a' Havason tölteni) meg-tettük volna: ki mentünk egy Stráska nevű kis falura, mely Késmárktól egy fél órára esik, Szepes Vármegyei Ordin V. Ispány Confil. Gradetzi Horváth Stansits Urhoz, a' ki Testvérevel Horváth Boldisár Úrral együtt ezt a' Helységet birja, és többnyire ott is lakik. Itt Stráskán három napokat töltöttünk, a' melyek alatt mind azt az időt vártuk, a' melyen a' Tatrára fel mehetsünk. — De hijába volt várakozásunk, mert a' bé állott rút esőző idő meg-nem szünvén, és semmi remény ségünk-is nem lévén, az Időnek jobbulására, mint hogy további Utunkban hátra maradást okozhatott volna a' sokaig való várakozás, kénytelenítettünk a' Carpathusra való fel menetelről le mondani; mely nem kis kedvetlenségünkre volt.

Stráfkárol azért a' holott a' Horváth Uraknak nem kevés szíveségekkal és kegyességekkal éltünk vala, indultunk Késmárkon által Lötsére, hogy onnan Utunkat tovább folytassuk. —

Késmárk régi kerített, és nem rút Város; térségen fekszik, a' Carpathusoktól egy mért-földnyire a' Poprád vize mellett. Külső tekintetere nézve nekem-Lötsénél szebbnek tetszett, mind az uttzák egyenlőségéért, mind az Házaknak egy formább építésiért, mind pedig kivált azért, hogy

ittén több elevenséget és mozgást tapasztaltam az Emberek között, mint Lőcsén; a' hol az uttzán alig mutattya valaki magát, holott Késmárknál népesebb. —

Lakófsai Késmárknak majd mind Németek, kevés Magyarok és Tótok-is vagynak. — A' Késmárkiak a' Váfon-fzövésről, és véle való nagy Kereskedésről, nem külömben Festés munkáikról meg-jegyzésre méltók. Valamint az egész Szepefségen, ugy itt-is kiváltképpen a' Len-mivelés és annak meg dolgozása 's készítése a' Keresetnek egy fő ága. — A' Váfon fzfövés pedig oly közönséges: hogy kevés Gazda-ember találkozik, a' kinek maga Házánál osztovátája nem volna. Innen is lehet a' Váfon fokságát goldolni: hogy a' mint nekem bizonyították, a' Szepefségből esztendőnként mintegy hat millio fmg Váfon vitetik ki Kereskedésre. A' Váfon fejerittéshez-is itt és a' körül lévő Helységekben igen jól értenek, ugy hogy a' Váfnat melfsze földről ide hozzák fejerítés végett. A' mi a' Festést illeti: az is Késmárkon fő-Keresetnek modja, és különösen dicsértetik. — Mind maga a' Festés, mind pedig a' fok festett matériákkal valo fzélesen ki terjedt Kereskedés nevezetes; de kiváltképpen az *Indigo Festéknek* készítése. —

Ez a' Festék egy németül *Waid*, Déákul *Isatis tinctoria*, magyarul közönségesen festő-fű nevű Plántából készittetik; Készítője pedig Orvos Dr. Pfeiffer, a' ki Késmárkon erre a' végre egy Fabricát állított fell, mely a' mint hallottam az egész Magyar Tseh és Ausztriai Birodalomban, egyetlen egy. —

A' valóságos Indigo, Americai Plánta, és különösen északi Americában terem; a' kék festék is ugyan ott az Europai Colóniákban készítették belőle, és onnan hozatik Európába. — A' *Vaid* pedig mely hasonló kék festéket ad (mely festék azonban csak a' jó készítés módja által vitethetik olyan tökéletességre mint az igaz Indigo festék) egy magos szál fárga, felyül bokros virágu Plánta, mely Európában sok helyeken, és Magyar országon is terem, mint p. o. a' Szepefségen; a' hol hasznvétele tudva lévén, termesztetik-is. A' belőle való kék festéknek tsinálása végett ez a' *Vaid* Plánta egészszén öszve töretik, és a' ki nyomott nedvessége vagy inkább leve az, a' melyből a' festéket készítettik. — Dr. Pfeifer mind a' *Vaid* Fűvet bővön termesztí, a' Festék fabricája számra, mind pedig ebből a' Plántából, a' kék festéket olyan jó módon készíti, hogy az minden tulajdonságaira nézve, az igaz Indigónál nem mondatik alább valónak lenni, és a'val való nagy egygyezésiért Indigo festéknek méltán-is nevezethetik. Ennek a' kék festéknek, Magyar Ország' kitűny, és fokképen meg gátolt kereskedéséhez képest, elég nagy kelete vagyon. —

Késmárkrol azt-is meg lehet jegyezni, hogy a' Tokai Borokkal jó kereskedést szokott üzni, Lengyel országba és Gallitziába, a' mely ugyan most valamenyibe meg tsökkent. —

Késmárknak nevezetes Épületei : a' Catholicum régi Templom, melynek egy magas ugyan a' futa Tornya vagyon; — a' Tanátsház : mely ujj és igen szép Épület, és egy tizfra Toronnyal ékes-

kedik ; — egyezelött Panlinusoké volt Templom, de a' mely most mindenkor üress, és romlandó állapottal vagyon ; — az Evangelicum Templom és Oskola melynek érdemes Rectora a' Tudósok közt esméretes Potkonitzki Ádám Ur. Ezek a' Külső-városban vagynak : a' Templom nagy és belöli fával szépen meg vagyon bérlelve és ki fésztve, az Öltár, prédikállo szék, karok, orgonák 's a. t. mind Fából szépen és mesterséges szorgalmatossággal vagynak tsinálva : az Oskola jó Épület, és éppen a' Templom mellett vagyon. — A' Tököli regi Vára még emlitem méltó, Ez a' Vár a' Város kerítésével egybe vagyon foglalva ; a' külső Falai melyek a' kerítést téstik még fenn állanak, de az ezekhez ragasztott Épület nagyobb részént le-omlott ; a' mi még fenn áll-is, omló félben vagyon : ugyan tsak a' Kápolna még épségben áll ; ezt belöli szépnak mondják. Ezt a' Várat az öregebb Tököli István építtette, és a' Tököli ház birta, a' mostani Késmárknak egy részivel egygyütt. — A' Vár bé menő kapuja felett Tököli Imrének neve Czimere és Symboluma vagyon köbe metzve. — Több nevezetes vagy szép Épületei Késmárknak tudtomra nintsenek, külömben mind derék Házakbol áll, és a' Külső-városban-is jó Épületek vagynak.

Késmárkrol ismét, Lőtsére jöttünk ; a' honnan azután más nap tovább folytattuk Utunkat. Szomolnok felé, Iglónak jöttünk ; egy derék Mező-városnak, mely a' tizenhat Szepefi Városoknak egygyike, a' holott a' 16. Városok Igazgatásának is széke vagyon. Iglórol az Igloi Réz-Bányáknak meg nézésekre mentünk, melyek valamint a' hozzá-

jok tartozó olvasztó-Szinek és Stompok, a' Helységtől egy órányira esnek. — Ezek közt a' Bányák közt leg-nevezetesebb az úgy nevezett *Johannis Stollna* a' mely is igen gazdag; úgy hogy egy má'sa köre ennekelötte 30 — 40 font Réz-is lehetett vetni; és 40-ezer Rforintig-is bé-hozott; most ugyan kevesebbet ad-ki, de hufz fontot lehet még-is egy má'sa köre vetni. Az innen ki jövő Réz mind mészkovatsba vagy Kvárzba terem, és büdösköves. — A' bé menetel ebbe a' Stollnába Schacht módjára vagyron, az az egyenesen le felé, de a' Bánya, Stollna módjára, az az egyenes hofz-szaságba nyulik-el nagy mészfzesésre a' föld alatt, és ezért is neveztetik Stollnának; külömben a' Bányák, rendszerént a' magok egyenes, vagy mély bé menetelekről szoktak Schachtoknak vagy Stollnáknak neveztetni. Ezen említett Bányán kívül vagyron még egy gazdag, közel hozzá, melyet Elizabeth-Stollnának hívnak. — Minden Iglói Bányák (a' melyekhez az Igló körül fekvő helyeknél lévő-k-is értetnek) személyes Emberekéi, kik egy különös Hegy-mivelő Társaságot tésznek, melyet, *Valdburgerschaftnak* (Erdei Polgárságnak) neveznek. A' Bányáknál az Értzek választását (Erzfscheidung) azoknak stompolását az arra készített malmokban, és, a' Réz-olvasztást meg néztük. Az Iglói réz-olvasztó Szinben, mind az az Ertz olvasztatik, a' mely az Iglói és körülötte lévő Bányákból ki jön; de nagy bövségek miatt, egy része a' réz-Értzeknek Szomolnokra vitétik, és ott a' királyi Bányász Tifztségtől megvétetven, az ott való Réz-olvasztó Szinekben olvasztatik. A' tífzta ki olvasztott Réz a' Királytól váltatik-bé, má'sája 31. Rforinton, és ezután

Királyi réz-Hámorokban meg dolgoztatván 40 - 50 forintokon szokott el adattatni.

Iglórol Márkusfalvára jöttünk éjtzakai szállásra. Ebben a' Helységben *Mariássi Farkas* Urnak nagy, és igen szépen épült régi, de meg ujjitott Kastélyát, és annak belső el rendelését, nem külömben más ujjabb derék Épületeit, nem lehetett különös meg-tettzés nélkül nem néznünk.

Márkusfalváról más nap el menvén, jöttünk Swendléren által estve Szomolnokra, a' gazdag Réz-Bányák helyére. Az út Markusfalvától egész Szomolnokig erdős Hegyeken által megyen, de jó tsinált út; az erdők mind fenyő erdők, melyekkel az egész Szepesség bővölködik. — Itt a' hegyekben a' több fokféle köveken kívül főképpen zöld és elegyes színű Márvanyokra találtunk; egy jó darabig el-nyúló helyen az út mellett, a' hegy oldala mind ezekből áll. — Szomolnokon más nap vetsernyéig mulattunk, mely időt egészszfen a' Bányáztatnak meg nézésére fordítottuk. El-jártuk elsőbben Bányász Cons. D. F. Ur társaságában a' Hydraulica Machinákat, mellyek által a' Schachtokból az Értzek fel-huzatnak, és a' viz a' Bányákból ki pumpóltatik (szivatik). Meg néztük aztán a' *Cement* az az rezes viznek sok Canálisait, és azon machinát, mellyel a' Hegyekből ki pumpóltatik, és a' Canálisokban néhány ezer ölekgig vitetik. Mind ezen Machinák nagy kerekektől hajtának (mellyeknek *diameterék* vagy Általlójok 6. 7. öles) felyülről a' kerekekre eső viz által.

A' *Cément* vagy a' rezes viz a' Szomolnokí Hegyekből veszi eredetét, és *ex acido vitriolis* vagy Gálitzkő savanyúból, és réz részetskéből áll. A' Hegyekben t. i. a' bűdösköves Kova (*Kies, Markazit*) melly igen nagy bővségében vagyon, el oázlik, és ez *Phlogistonját* el vesztvén (természeti *chemica operatio* vagy választó munka által) Gálitzkő savanyusággá (*acidum vitriolivá v. oleum vitriolivá*) léfzen, és vízzel elegyedvén *Spiritus vitriolivá* válik. Ezen Gálitzkő viz aztán a' Hegyeknek minden részeiben el-hatván sok Rezet választ-el, és így rezes részekkeleggyesül. Ezen gálitzkőves viz aztán, a' Bányákban vagy magától meg gyűlvén, vagy meg gyűjtetvén, a' mélységből tsatornák által egymásban szolgáló szivó tsőkben, a' már nevezett Machinák által ki huzatik, és a' föld színére fel vitetvén, ujjabb szivó tsőkkel hegyre vitetik, hogy a' viznek hofzfzabb terjedő le-vitetése lehessen; a' viz e' szerént ki pumpóltatván, és magas helyre vitetvén, innen rész szerént fedett, rész szerént fedetlen Canálisokban, melyeknek hofzfza egygyütt véve egynéhány ezer ölet is részen, el foly. A' Canálisok azután Vassal meg töltetnek, a' melyet azután a' rajta el folyó viz Rézzé változtat. Ugyan csak e' nem valóságos el változtatás; hanem a' rezes gálitzkőves viznek több atyafisága v. *homogeneitása* lévén a' Vassal, azzal egygyesül, és magával vízi, minden Vasrészetskék helyett Rezet hagyván v. *præcipitálván*. Ezen Cément vízben esztendőt által 1200. má'sa Vas léfzen Rézzé.

A' Cément viznek meg nézése után bé mentünk a' Károly Stollna nevű Bányába, minekutánna Bányász küntöft vettünk volna magunkra. A' Stollnának egész végéig mentünk 750. Ölnyiig; a' végéhez éppen akkor értünk, a' mikor a' Bányász egy helyet puska porral akart fel vettetni; itten meg szemlélvén a' dolgot, és meg látván a' Minázáshoz való Kézfületet, egy bizonyos mezfizeségnyre el-távoztunk, és el-vártuk a' puska-porral való fel-vettetést, mely kevés várakozás után meg rendítő hangal végben-is ment. Ez meg lévén, a' Stollnából, vízfíza tértünk, minekutánna két oráig abban jártunk volna. — Ez a' Stollna *horizontáliter* és egyenes lineában nyulik, a' mint említettém, 750. Ölnyre; még mindég hofzfzabbittyák, és a' Hegyen, melynek tövben vagyon, keresztül akarják vinni. A' Stollnából a' Bányának mélyebb részeibe mennek-le, Schachtokban. Nagyobb részeit ezen mélységben dolgoznak, mivel a' Stollnában magában kevés mivelést érdemlő részek vagynak.

A' réz-Értz ezen Stollnában, valamint minden Szomolnokai Bányákban, közönségesen Palakú nemekben találhatik, és a' bűdösköves Réz, vagy Bűdöskö-kova-is, a' mellyel itt a' Hegyek olly tellyesek, hasonlóképpen palákban vagynak. Confil. D. Urnál ebédelvén, és nem nagy ugyan, de szép és ritka darabokból álló minerális Gyűjteményét meg nézvén, ki mentünk a' réz olvasztó Szi-nekhez, és a' réz Hámorokhoz. A' Réz-olvasztásnak *Manipulatioja*, vagy módja ebből áll: a' Réz rész szerént kő darabokban (ezek az olvasztandó Értzek; az az a' gazdagobbak, melyek

a' fzegényebbektől szoktanak a' kalapáts által el választatni) réz szerént meg stompolva az olvasztó Szinbe vitetik. Itt egy szénnel füttött, és szüintelen nagy fúvóktól szeleltetett nagy Kementzébe vettetvén, és háromszor meg-olvasztatván, válik belőlle az ugy nevezett durva Réz, vagy *rohes Leg*, a' mely már femmi kö részekkel nintsen egyben köttetve.

2) Az ezen első Kementzében meg olvasztatott Réz egy más Szinben fa tűzre tétetik, és egy ideig azon hagyatván léfszen belőlle az ugy nevezetett *Rofzt*; v. *gerostetes Kupfer*, száraztott Réz, mely a' tüzen gözölgés által fok féle metallumos részeit el vesztette, és mintegy meg-száraztatott.

3) Egy az elsőhöz hasonló Kementzében vetetik, a' melyben néhány, izben meg olvasztatván válik belőlle az ugy nevezetett *Schwarzkupfer* vagy-is fekete Réz, melly ujra fok idegen félmetallumos részekből meg tisztult, de még nem egészfzen tiszta; azért

4) Az utolsó tisztulás végett az ugy hivattott tisztító Kementzébe (Spleisz-Ofen) tétetik, és itt meg olvadván kerek és kitsiny Üstökben, ki foly, melly meg lévén, innen ki vétetik vas fogók által. Ez már egészfzen tiszta Réz v. *gar Kupfer*, és a' ki-dolgozásra küldetik a' réz-Há-morokhoz.

A' leg jobb v. leg-gazdagabb réz-Ertzeket, minekutánna mind a' három első Manipulation vagy

Munkán által mentek volna, nem teszik a' végső tisztulás végett a' *Spleisz* v. tisztító Kementzébe, hanem egy külön Kementzébe, mely a' Spleiszhoz hasonló. Ezen leg fainabb Értzeknek utolsó meg olvasztását *rosettirozásnak* nevezik, és az itt meg olvasztatott tiszta Rézet *Rosett v. Messing Kupfernek*, mivel a' *Messinget* v. Sárga rézet ebből szokták készíteni.

A' le irrt Munkákat rendre nézván, meg tekintettük a' réz-Probálásnak módját, mely szerint az Ezüstet vagy Arannyat tartó réz Értzek próbátanak; azután pedig a' réz-Hámort, a' melyben a' kerek tányér formában levő tiszta Réz egy igen nagy, víztől hajtott Kalapács által vékonyabbá veretik, és további meg dolgozásra alkalmasabbá tétetik. — Azok az Értzek, a' melyek fok Búdöskövet tartanak magokban, minekelőtte az olvasztó Szinekre vitetnének, előbb a' Búdöskötől szabadíttatnak-meg hogy az által a' Búdöskő-is megnyerettesék. Ez okból-több búdöskő Kementzék vagynak készülve, melyek 3-6. ölnyi hosszúságnak, 1-2. ölnyi szélességűek, és 2. ölnyi magasságnak szoktak lenni. — Ezeknek oldalaiokon fok hosszukó lyukak vagy hasadások vagynak, a' melyeken a' Kementzékbe-meg olvadt Búdöskő ki folyhat, és meg hűlhet. Ezen Kementzék fenekére egy néhány öl fa rakattatik, a' fára egy bizonyos mennyiségű Szén, erre egy rakás ki olvasztandó búdösköves réz-Értzek egy lányira, ezekre közönséges tisztábbak, és így a' Kementze egészfen a' felületig meg töltetik. — Egy fa tső által azután, a' mely felyülről a' Kementze fenekéig ér, és meg gyújtatik, a' fenékben lévő

fa leg előbb tüzre kap, és a' tűz csak hamar az egész Kementzébe el harapodzik. — Egy illy Kementzébe mintegy 5000. má'sa Értzből olvasztatik-ki a' Büdöskő, ki olvasztására pedig 12. - 14. Hónap-is meg-kivántatik. —

Szomolnokról, és a' hozzá tartozó Felső Magyar Ország Bánya Helyekről.

Szomolnok Mező Város, és a' Királyi Kamarától birattatik. Bánya Város is; de felső Magyar Országban lévén nem tartozik a' tiz Alsó Magyar Ország Királyi Bánya Városok közzé, sem azoknak Igazgatása alá, hanem a' hozzá tartozó Bánya Helyekkel egy külön Kerületet téfzen, és egy külön Bányász Igazgatástól függ (*), mely Királyi fő *Montanum Officiumnak*, Bánya Tiszttségnek, neveztetik, és a' melynek a' Szomolnoki, és hozzá tartozó Bánya Helyeknek mind törvényes, mind bányászati Igazgatása Kezében vagyon. — A' törvényes dolgok a' Nagy Bányai, és Oravitza Bánya Tiszttségekről-is ide appellálnak. — Ez a' Királyi fő Bányász Tiszttség, egyenesen a' Királyi Felségtől függ, az Udvari Bányászati 's Pénz-beli Kamara (*Camera in monetariis & Montanisticis*) által. Áll pedig egy fő *Inspectorból*, két Tanács Urból, és hat Afsefso-rokból.

(*) Nagy és Felső Bánya a' hozzá tartozó Bánya Helyekkel, és Oravitza a' Banatusban a' hozzá tartozókkal, hasonlóképpen külön Bánya Kerületeket téfzenek, 's külön Bányász *Inspectiótól* függenek.

Szomolnok hegyen, és Hegyek közt fekszik egyenetlenül, és éppen nem szépen építve. Nevezetes Épületei tudomra nintsenek, ki vévén a' Pénz-verő-Házat, melyben a' Réz pénz szokott verettetni. A' Lakosok Németek, és Tótok, Valásokra nevezve Evangelicusok és Catholicusok. — A' Szomolnoki Bányákat, némely személyes Bányamivelőknek tsekély részeit ki vévén, a' Kir. Kamara mivelteti. Meg jegyzésre méltó ezen Bányákról, hogy a' mint mondatik, ezek a' Magyar Birodalom fenn állásától fogva a' leg régiebbek, és még a' 12dik Százban kezdettek miveltetni. Az a' Hegy, melyben a' leg első Bányák voltak, és még mostis vágynak, a' Városnak alsó része felett vagyon — a' több Hegyek-is a' Városhoz közel fekszenek.

A' Szomolnokhoz tartozó Bánya Helyek a' Következendők:

1) *Stoofz*, és 2) *Svedlér*. A' Királyi Kamara Birtokában. Az első Helynél gazdag Vas Bányák vagynak, a' melyekből a' Hámorok mintegy 5. ezer má'sát adnak ki, ennek a' Vasnak nagy része pedig a' Cément-rézzé való által változtatásban kél-el Szomolnokon. A' Stooszi Vas Rezet is tart. A' másik Helynek Erdőkben vagyon bőv-sege; — itt Rezet jó áldással mivelnék, egy néhány ezer má'sát nyervén ki a' Bányákból a' dolgoztató Társaság. — A' Királyi Kamarának egyik Helyen fintsen fok része. A' Suedléri K. Olvasztó Szinben elztendőnként mintegy 2000 fűm (v. Rosetten) Réz olvasztatik ki.

3) *Einfiedel v. Remethe*, 4) *Gölnitz*; mind a' két Hely gazdag Réz-Bányákkal bir — mellyekben többnyire csak Személyeseknek vagyón részek.

5) *Krombach*. Ezen Helynél csak Vas Bányák vagynak, hanem a' hozzá tartozó Helységeknel áldott Réz Bányák műveltetnek Személyesek Társaságátok.

6) *Borassod*. Itt, és az ide tartozó *Babiri* és *Bindni* Réz Bányákban sok Réz nyeretik. — itt-is a' Kamarának kevés része van. — Ezek a' Helyek mindnyájan Szepes Vármegyébe fekszenek.

7) és 8) Felső és alsó *Metzenzéken*, és 9) *Jászon*, mely Helységek Abauj-Vármegyében vagynak, Réz Bányákat művelnek.

10) Dobsón-is Gömör Vmegyébe jó Réz Bányák vagynak, valamint az ide tartozó Redovár, Slav, Rekkenberg, és Polum, nevű Helységeknel.

11) *Rosnyó*, hasonlóképpen Gömör Vármegyében. Ennek a' Városnak tájékán Réz, Arany és Antimonium Bányák találatnak. — Ezen kívül még ugyan ebben a' Vármegyében Krafzba-Horkánál egy gazdag Kén-eső Bánya vagyón, holott igen szép Tzinobrium törik.

12) *Igló és Wallendorff*, Szepes Vármegyében, holott, a' mint már emlékeztetn is, gazdag Réz Bányák vagynak.

A' Szomolnoki fő Bányász Tiszttség a' 3. Királyi Mező-Városokban u. m. Szomolnokon, Svendléren, és Stoofzon a' Bánya Mestereket maga nevezi-ki, a' több Helyeken pedig a' Bánya mive-
lők Társaságától választatnak, és a' Szomolnoki fő-Tiszttségtől helybe hagyatnak, 's meg-hiteltetnek. A' Réznek bé váltása Királyi Jus, mely szerént a' Személyes Bánya mive-
lők, a' magok ki olvasztott Rezét tartoznak a' Réznek jóságához képest a' már egyfzer meg határozva lévő árron 29-30-31. Rfton bé adni; az Iglói Bányász Társaság pedig kü-
lömség nélkül mindenkor 32. Rfton 30. Xron tar-
tozik Rezét bé adni. Egy az 1774dik esztendő-
ben néhai nagy hirü Confil. Born Urtól való Szám-
vetés szerént a' Szomolnoki 's hozzá tartozó Bá-
nyákból 21,000 Má'sa tizta Réz nyertetett. —
A' Kamarai Bányák ezen Summának a' harmadát
adták.

További Ut. Szomolnokról Metzenzéf-
jutván éjtzakára, innen más nap reggel Jászón men-
tünk által, a' hol az igen szép és nagy, de most
le égett fedelű és pufztán álló Prémonstratensisiek
Lakhelyek volt. — A' Klastromát, és az ehez
ragasztott pompás és márványos Templomot meg
néztük. A' Jászi volt Klastromnak egész Épülete
most a' Kir. Kamaráé, egy Cameralis Tiszt-is lakik
az Épület egyik részében. Ebédre Tóránra, innen
pedig estvére Szögligethre ugyan tsak Torna Vár-
megyében értünk; itt Torna Vármegyei Fő Szolga
Biro G. J. Urnál szállottunk bé. Más napra kelve
Fő Szolga Biro G. Urral egygyütt el mentünk Ló-
háton Szilitzére egy Torna Vármegyei Helységbe;
hogy a' nevezetes *Szilitzői* Barlangot meg tekin-
C

tsük, a' fzekeret pedig Agg telekre küldettük, a' hova szándékunk volt estvére menni. —

Szilitzére három óra alatt el jutván azonnal a' falútól mintegy fél órányira lévő Barlanghoz mentünk gyalog, egy néhány helységektől kísértetve. A' Szilitzei Barlang egy, a' Természetnek tsudállásra méltó Munkái között. Egy Hegy oldalában fekszik, nagy magasságu mintegy 15. ölnyire fel emelkedett, fél hold formára álló Köfziklának allyában. — A' beléje való menetel tágos, és nyoltz ölnyire lehet nyílását vetni, tsapanyolag megyen ugyan, de nem meredek, és nem alkalmatlan. A' Köfziklák, mellyekben a' Barlang vagyon, alatt egy boltozatot formálván egyenesen magafson fel emelkednek a' Barlang felett. Külső tekintetére nézve a' Barlang olyan formán ötlök fzembe mint azt az ide ragasztott Rajzolatoknak elsője mutatja — : belölről pedig félbe hasítva, 's oldalról nézve, olyan, a' mint a' második Rajzolatban szemléltetik.

Ezen Barlangnak egész földje, mellyen az ember jár menedékes és lejtös mind a' leg alsobb részéig: itt a' Barlang' leg alsobb részében a' Köfziklának éppen töviben nyílik egy Lyuk egy mélyebb Barlangba, mellyen tsak kötelessen lehet le erefzkedni, de nem menni, mind meredekségemind a' Jég miatt. Az is pedig, millyen, és mitsoda ki terjedésü, és mélységü lehet, a' nem tudatik, mivel azt fenki még eddig meg nem vizsgálta; jóllehet benne már egy néhány Emberek voltak: de ezek szerentsétlenségéből éstének beléje, mivel a' nagy Barlangban Jeget vágván, bé

...fok Akutok, kik a mőgeget nem ize-
 hetik ebbe a' Barlangba vészik magokat. Találhat
 ekkor benne számtalan fok Legyeket, és Szunyago-
 kat, fereg Denevéreket és Bagllyakat; hasonló-
 képpen Rokákat, és Nyulakat, kik ezt a' Lakást
 tavasszal mind oda hagyják.

bb Barlangba, mellyen csak kőremleni lehet le-
fedni, de nem menni, mind meredeksége,
Jég miatt. Az is pedig, millyen, és
ki terjedésü, és mélységü lehet, a' nem
, mivel azt senki még eddig meg nem vi's-
jöllehet benne már egy néhány Emberek
: de ezek szerentsétlenségéből éstének be-
, mivel a' nagy Barlangban Jeget vágván, bé

fikámlottanak a' már meg irt lyukonn a' mélyebb barlangba, és ekkor tovább azonn helynél, mint a' meddig estenek vala, nem vizsgálodtanak.

A' Nap világ a' Barlangnak leg alsóbb feléig, főt a' mélyebb barlangba is egy darabig el hat; azért is ebben soha fétét minsen, a' mellyet a' Barlangnak tágos nyílása, és a' Köfzikláknak egyenesenn való fel-emelkedése okoz. Hogy pedig a' Barlangnak természeti nevezetefégeiről szolltak: ebben Nyárban hideg és Jég vagyon, Télben pedig mérséklett Aer, és semmi fagy nintsen. A' Köfziklákból ki tsepegő viz mihellyt melegebb napok kezdenek lenni fagygyá leszsz, és mentől hévebb vagyon annál nagyobb és több Jég - tsapokat formál.

De nem tsak a felső boltozat, hanem a' Barlang' földé is néha még a' nyilástól fogva Jéggel vagyon egézfzen fedve: — mert a' Barlangba befolyo effő viz, vagy a' Köfziklákból a' földre le tsepegett viz, meleg napokban mindjárt Jéggé léfzen; olly teli vagyon pedig néha Jéggel, hogy az ember hanemha a' Jégben vágott grábitsokann, könnyen beléje nem mehet, és tsak a' nyilásnál kéntelenítettik a' Barlangot szemlélni — Télnek idejében sok Állatok, kik a' hideget nem szenvedhetik ebbe a' Barlangba vészik magokat. Találhatni ekkor benne számtalan sok Legyeket, és Szunyagokat, sereg Denevéreket és Bagllyakat; hasonlóképpen Rokákat, és Nyulakat, kik ezt a' Lakást tavaszszal mind oda hagyják.

A' Barlang nyílásához közelitvén az ember hivesített szellőt érez, de bé indulván és bellyebb menvén, mindég hidegebb Aerbe jön, melly mentől bellyebb megyen az ember, annál hidegebb; bajos volna meleg köntös nélkül fokaig ki állani. Az én itt létemben ködös idő lévén, én egész a' d - vel jegyzett környékiig mehettem bé; tsak imitt amott lévén addig Jég; de ezentúl már a' Barlang alsobb része el volt fedve fényes Jéggel — A' Köfziklákonn is ekkor kevés Jég tsapokat szemléltem.

A' hideg ebbe a' Barlangba főképpen a' töviben-lévő barlangból jön; de mi okozza azt ott is, nem tudom. Valóban különös dolog, az ebben a' Barlangban lévő Aernek, a' külsővel való olly nagy ellenkezősége! Méltó volna hogy ezen természetű különös Jelenés természet vizsgáló fzemekkel meg-tekintetnék.

A' Barlang meg-nézéséből visszafra jöven, a' Szilítzei Papnál ebédeltünk, azután pedig mindjárt Lóra ülven; el indultunk Aggtelekre. Három óranyi menés után az Agteleki Barlanghoz érven, itt meg allopodtunk, és Lovunkrol le szállottunk. Bé küldettük azonnal a' közel lévő faluba Lovainkat, és izentünk, hogy a' Falúból vezető és más Emberek jönnének világgal, kikkel a' Barlangba mehetnénk — Kevés idő tölt belé, hogy ezek eljöttek. Mind egygyütt lévén tehát fáklyát és fenyőfa világot gyujtatván a' Barlangba bé indultunk. Bé menvén a' Barlangnak kitsiny és törpe nyílásán, egy darabig tsapanyolag erefszkedvén, egy nagy Üregbe jöttünk : — azután-több más

fokkal testesebb lévén nállunknál, nagy bajjal lehetett volna. Abban az Üregben melybe leg utoljára mentünk, egy kis Tsepegő-kő Oszlopnak a tetejére egy kis papiros tzedulát tettünk, melyre nevünket és a Barlangban járásunknak napját feljegyeztük, ésezeun papirofsat, egy darab Tsepegő-kővel hogy le ne essék meg nyomtattuk,

...ek jönnek viaggar, kikkol a' Barlangba

— Kevés idő tölt belé, hogy ezek el
lind egygyütt lévén tehát fáklyát és fe-
ngot gyujtatván a' Barlangba bé indultunk.
én a' Barlangnak kitsiny és törpe nyilá-
s darabig tsapanyolag erefzkedvén, egy
regbe jöttünk : — azután-több más

Üregekbe is jutottunk ; ezek valamint az első, nagyok, főt nagyobbak, és oldalaik 's magas boltozattyaik mind Kösziklákból állanak. Ezen Üregek Tsepegő-kövel telyesek, melly mind a' Kö sziklákot fok helyen egészen bé borította, mind nagy és kisebb tsapokat és mindenféle formájú 's nagyságu kö-darabokat és figurákat formál. — Így lát az ember a' Képzelésnek csak kevés segittségével, az Üregekben nagy kerek Amphithéátrnmokat, Templomakat, Portálékat, Ofzlopos Szalákat, Álló Képeket, Ofzlopokat, Pyrámifokat ; a' Tsepegő-kövek ennyi fok ábrázatokat tsinálván. Ezen Üregeknek egyikében folyó patakra, és másban álló vizre találtunk, mellyekenn egy néhányszor által kellett mennünk ; egy jó forrásra is akadtunk, melyből ittunk.

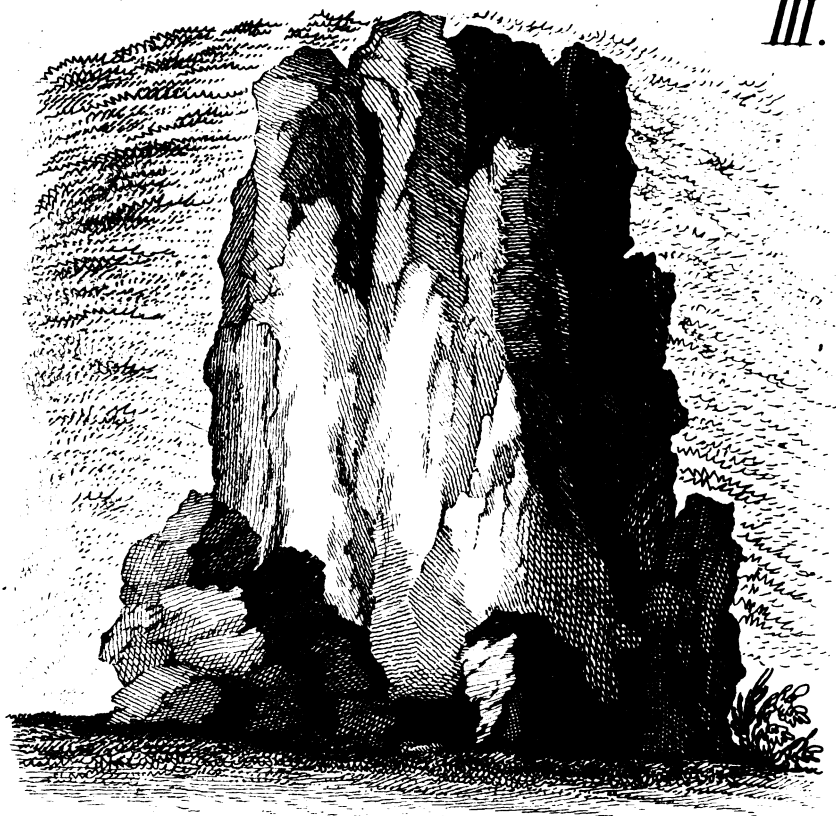
Az Üregeknek egy mással, közösülések szorofs Járások által vagyon, hol egyenes, hol pedig fel-felé vagy le-felé menő kösziklás darabos útakonn, a' Járások néhol igen törpék és szorofsok úgy annyira hogy hajolva, főt négy kéz-lábonn mászva is, és hasann-tsuszva kellett bé menni : néhol egyik Üregből a' másikba egyenesenn kell le felé botsátkozni, a' Köszikla darabokonn. El-jártunk mintegy 12 Üregeket, de a' szoroflabb által meneteli Üregekbe menvén, fő Szolga Biro G. Urat másod magával hátra hagytuk, mivel ő Kglme fokkal testesebb lévén nállúnknál, nagy bajjal mehetett volna. Abban az Üregben mellybe leg utoljára mentünk, egy kis Tsepegő-kő Ofzlopnak a' tetejéfe egy kis papiros tzedulát tettünk, mellyre nevünket és a' Barlangban járásúnknak napját feljegyeztük, ésezeun papirofsat, egy darab Tsepegő-kövel hogy le ne essék meg nyomtattuk,

Innen vízfőz térvén és magunkat hátra hagyott G. Urammal egyesítvén, azon úton, mellyen a' Barlangba jöttünk vala, a' Barlangból ki mentünk, minekutánna benne 3. óráig jártunk volna. Ez a' Barlang még fokkal mézsfzebb mégyen mint a' meddig tudatik, és fenki még végít, vagy más helyen valo ki jövetelét nem tudja; tsak addig is a' meddig tudatik, két Mért földnél tovább el tart, fok tekervényes utak és fok Üregek vagynak benne, mellyekbe még a' Vezető sem járt és járni sem mért, félvén a' ki jövetelnek bajos voltárol. Annyira-is a' mennyire mi jártunk veszedelmes volna jó Vezető 's. elegendő világ nélkül menni; mert a' Járások fokfélék, és könnyen el lehetne tévedni, főt olyan helyekre-is juthatna az ember, mellyekből a' leg jártosabb Vezető is nem tudna ki jöni, mivel még benne sem járt. Hogy azért az ember bátorsággal meheffen a' Barlangba, meg kívántatik hogy jó Vezetője legyen a' ki már fok Embe reket vezetett, és hogy fákllya-vagy más világról elegendőképpen gondoskodják. Mivel pedig a' világ néha ki aludhatik, és meg sem gyújthatatik: szükség, hogy a' ki a' Barlangba megyen a' Hellységbe adja hírré másoknak is. menetelét; hogy ha fokára ki nem jönne, keresésere menyenek.

Az Áer ebben Barlangban hives és nedves, de nem hideg, a' nedvesség a' Kösziklákból ki fzivárgó és le tsepegő vízből, és a' Barlangban levő folyó, 's álló vizekből ered.

Még azt jegyzem meg felőle hogy fok Ember Koponyák tlátatnak benne. Azt mondják hogy a'

re-
za-
zet
ben
and
mer
Ban
me
fer
ho
ke
Ba
fr
1

régi Villongások alatt, fok Emberek ide rejtven magokat az Ellenség a' Barlang lyukánál nagy tüzet tsinált, mellynek fokáig tartó füstje miatt, a' benn lévők el vesztenek; fohol sem lévén a' Barlangnak semmi fzelelő lyuka vagy más bé és ki menetele. Említésre méito végtére az: hogy ezen Barlangban két Szekér vágásnak nyoma látfzik, melly egy Üregenn egészfszen keresztül mégyen, és senki sem képzelheti a' Barlangnak kitsiny nyílásához képeft, miképpen jöhetett volna oda bé Szekér vagy Igás Marha, és miért kellett volna a' Barlangban Szekérrel járn. A' Barlangnak mostani formájához képeft nehezen is lehetne ezt meg magyarázni, ugyan tsak erről most egy vagy más módon vélekedni nem tzélom. Külső ki nézése az Aggteleki Barlangnak, bé menetelénél ilyen forma, mint azt az ide rekesztett Rajzolat mutatja.

A' Barlangbol fákllya világgal a' faluba térvén, itt a' fogadóba bé szállottunk; 's ugyan ott meg háltunk; más nap reggel pedig Aggtelekről el indultunk Losontz felé. G. J. Uram pedig kinek hózzám valo sziveflégével eléggé nem ditsekedhetem, töllünk el válván Szögligethre vízfzfá ment. Értünk ez nap ebédre Tornallyára a' honnan Lovakat semmiképpen nem kaphatváh, Ökrökkel mentünk az effőtől meg romlott Utba Batkára éjtzakára; innen pedig Rima Szombatonn egy nagy Mező-Városon által, más nap estvére Losontzra egy hasonló derék Mező-Városba jöttünk Nográd Vármegyébe, mellyet többnyire Magyarok és számos Vármegye-béli Nemesek laknak, azomba kevés Evángélicus Tótok és holmi Németek is. Lo-

sontzon egy Réformátum Collegium is vagyon, melly éppen olyan lábonn áll mint a' Debretzeni és Pataki Collégiumok; azzal a' külöbséggel, hogy a' Tanulók kitsiny, azomban most erőssen nevedő számmal vagynak és Professzorok is tsak ketten. Az érdemes Tanítóknak egygyike *Philos.* Professzor Rozgoni Ur, magát ki botsátott munkái által is a' Közönseg előtt esméretellé tette.

Losontzról tovább folytattuk Utunkat Besztertze-Bánya felé. Elsöbben is egy Tót faluba (melly tótul Mytho) állapod tunk meg. Itt ujra kezdödött a' Tótság, mellynek. Torna Vármegyénél vége szakadt vala; mert Torna Vármegyén, és Nográdnak felső részén jöven keresztül, majd mind Magyar Hellységekenn útaztunk által.

Mind ezek a' Vármegyék szép és kellemetes vidéküek, Hegyeket és Erdöket itt is fokát láthatni, nagy térséget pedig nem. — Torna Vármegye foképpen Hegyből és Völgyből áll; négy Völgyekre-is vagyon el osztva, és ezek teszik az egész kis Vármegyét. — A' Hegyek itt (valamint Gömörbe is) nem tsak hogy szép Erdöket teremnek, hanem jó legelő helyeknek is szolgáltnak, a' Szöllo mívelésre is alkalmasok, a' Völgyek pedig valamint a' Gömör és Nográd Vármegyei Téreknek termékeny földjei, mindenféle Vetésekkel tellyesek. Mythoról, Viglésen által, a' hol Hertzeg Eszterházinak egy régi Vára vagyon, Zlatinára vagy Zalathnára jöttünk; melly Hellység Zollyonn Vármegyében esik; más nap innen Zollyom Városán által Besztertze-Bányára érkezünk,

Zolyom és Beszttertze Bánya.

Zolyom, Vetusolium, Altsohl, egy régi Város; a' Garamb vizénél fekszik. Szabad Királyi Bánya Város, és derék Helység. Lakossai majd mindnyájan Tótok, kevesebben Németek. — A' Város déli részében egy hegyetskén a' Vár fekszik, melyben Mátyás Király gyakran mulatott, és azért nagy Épületeket-is emeltetett benne, a' melyeknek helyét most egy újabb Kastély foglalja, melyet a' Várral edjütt a' G. Eszterházi Familia bír. Ebben a' Várban tartotta Bethlen Gábor Fejedelem a' Magyar Koronát, minekutánna azt a' Posonyi Vár meg-vétele után kezére nyerte. *Zolyom* még arról nevezetes, hogy itt Iső Lajos Király 1378ban egy Legyel Ország Gyűlést tartott, a' melyben Leányát Hedvigist, kit a' Lengyel Jagelló Vlászlo vett feleségül, Lengyel Országban a' maga Következőjének és Királynénak nevezte. —

Beszttertze Bánya, Neosolium, Bisztricia Neusohl. — Beszttertze nevét a' hasonló nevezetű Bisztritze Vizétől veszi, mely a' Külső városnál foly el. Külömben a' Garamb vize mellett fekszik-egy erdős és hegyes Környékben. — Szabad Királyi Bánya Város. Eredetét 2dik András Királytól veszi, ki is ide némely Szász Coloniákat telepített a' Bányák mivéléseért. — A' Belső Város Köfalakkal kerítettik, és derék Épületekkel bír: nagyságához képest azonban néptelennek láttzik. A' Vár a' Városban fekszik és hajdan erőss lehetett, most benne némely Épületek, és 2. Catholicum Templom áll fenn. Az nagyobb Templom faragott Kövekből épült, Rézzel fe-

dett, és munkás építés. — Maria Théré'sia Királyné 1777ben itt egy ujj Püspökséget fundált 6. Kánonokkal edjött; a' Püspöknek pedig szép Lakohelyet építtetett. A' Lakosok, kiknek számok mintegy 5000re vettetik, Tótok és Németek, a' Magyarokat itt-is meg lehetne számlálni. — Valásokra nézve Catholicusok, és több Templomokba járnak; az Evangélicus Lakosoknak a' Külső-városban vagyon egy Templomjuk. A' régiebb időkben tsupán Németek voltak Befztertzének Lakói, és a' Piatzon lakó úgy nevezett *Ring-Burgereknek* régi privilegiumok volt, hogy tsak Németet vehessenek fel magok közzé. — Azonban kéntelenek ezen Privilegiummal nem élni (*). A' Polgárok Mesterségeikből, Kereskedéseikből és Bányakból veszik Keresményeket. Emlékezetes Befztertze a' Historiában arról: hogy itt 1620ban a' Bethlen Gábor részén lévő Ország Rendei Gyűlést tartván itt ötet Királynak tevék. — Itt egy Bányanya Tifztség vagyon: ez alá tartoznak a' Vidékbeli, és a' *Herrengrundi*, vagy *Spanja-Dolinai* Bányák, melyek 2. Mértföldnyire esnek Befztertzétől, egy hasonló nevű Helyfégnél. — A' Bányák igen gazdagok, és különösen a' belőlők eredő Rezet tartó vitriolos viz, a' milyenről Szomolnoknál emlékeztem, a' Cément-rezet nagy bőv-

---

(*) Erdélyben-is a' Szász Székeken az Oláhoknak tsak a' falu végibe, vagy farkába szabad le-telepedni — de meg szaporodván a' falunak felit-is el foglalják — mert a' Szásznak 2. gyermeke, az Oláhnak pedig 8 — 10. fzkott lenni rendszerint. —

ségben adja. — Tajjovánál, mely közelébb esik Beszttertze Bányához az olvasztó-Szinek vagynak, melyek között nevezetes az, a' melyben az Ezüstöt tartó Réz-értzekből az ugy nevezett Tisztítás, vagy Választás (*Säugerung*) által, Ónnak segítségével, az Ezüst az Olvasztásban ki vétetik: Evel szép, és nézést érdemlő Bánás módja vagyon. Az Ezüstöt tartó Réz-értzek nem csak az alsó Magyar Országi, hanem a' felső M. Országi Bánya Helyekből-is mind ide hozatnak nagy számmal, 's ezekből igen sok Ezüst olvasztatik ki. — Minthogy azonban oly felette sok az Ezüstöt tartó Réz-értzeknek a' számok, hogy az Ónnal való Választással egyedül nem győzik, de minthogy ugy-is tapasztalták, hogy ezen említett Választás módjával az Ezüstből mindenkor valami el-vész, ez okból az *Amalgamátot* is ez előtt mintegy 20. esztendőkkel szokásba hozták, mely ugyan egy régi, de a' mint közönségesen tartatik, a' tudós néhai Tanácsos *Born* által tökéletesített Találmány. Az *Amalgamátio* az, a' mikor a' Kén-eső által választatik el az Ezüst a' Réztől, a' melynek módjáról mindjárt fogok emlékezni. — Előbb csak azt említem, hogy ennek a' Választás módjának bé hozatásakor minden ezüstöt tartó Réz-vagy Ezüst-'s Arany-de Rézzel elegyes Értzeket Amalgamátio által tisztították, és akkor több Helyeken voltak Amalgamáló Szinek fel állítva. Most azonban csak egy ilyen Szin vagyon Beszttertze Bányának Külső-városában, és ebben-is csak Réz-értzek, melyek t. i. Ezüstöt is, de csak keveset tartanak, nem pedig Ezüst, 's Aranyat tartó, Rézzel elegyes Értzek amalgamáltatnak, minthogy ezen utobbaknak Amalgamatiojában nem látnak olyan hasznot

lenni, és ezek a' régi mód szerént Ónnal való Tisztítás vagy-is *Säugerung* által választatnak el; melyre való nézve Selmetzen-is, Körmözt Bányán-is vagynak ilyen Säuger-Hutták, vagy Szinek, az Ezüst-ertzek számára. —

Az Amalgamatio nagyobbjában ekképpen történik: a' második olvasztásu, Ezüstöt tartó fekete Rezet (*Schwarz Kupfer*) porrá törik, tüzen megfűszáraztják, és Hordókba teszik, ugyan ezekbe egy bizonyos mennyiségű Kén-esőt öntvén. — A' Hordók azután szinte egészfűszén vízzel meg töltetnek; azután minthogy *Cylindrus* formájuk, és horizontalis tengelyen fordulnak, egy víztől hajtattott Keréktől forgattatnak, mely minden Hordókat a' Mechanismus által mozgásba hoz. — A' sebes forgatás alatt a' Kéneső, atyafisága lévén az Ezüsthöz aval egygyesül, a' Réz pedig külön válik, mely mintegy 12. Órák alatt meg szokott rend szerént esni. Akkor azután a' Hordók le-
tsapoltatván, a' Kén-eső minthogy nehezebb, azonnal ki foly a' Hordók alá tartott edényekbe, és midőn már látják, hogy a' Kén-eső szinte ki folyt, a' Hordót bé dugják, és az ki folyó Rezet Tsebrekbe eresztik. A' Kén-esőt azután bór Zatskokba tévén azokból a' fatsarás által ki nyomják, a' Zatskóban az Ezüst meg-maradván golyobis formákban tömötten. — Még ezen golyobisok Kén-esőt tartván magokban, hogy az Ezüst tisztán maradjon, egy nagy Mo'sár forma tserép Üftből ki erő rudatskán lévő tányérokra tétetnek: Az Üft pedig félig vízzel töltetik, és a' Tűz helyen, melybe bé van állól helyheztetve, felyül nem ér. Ezen Üftre, a' belölle ki nyúló rud-

nak fedezésére egy hasonló nagyságu űst tétetik fel-fordítva, úgy hogy a' két űst egymásra esik. — A' Tüz-helyre azután a' felső űst körül tűz rakattatik, melynek ereje által a' Ken-eső az Ezüfthöl kl. párállik, azonban nehézsége, és az alsó űstben lévő víznek gőzölgése miatt, a' vízbe esik. — Így blzonyos idő alatt az ezüf tiztán marad a' felső űst el-vétetik, és a' rudnak tányeráin lévő golyobisokat az ember kifsebbeknek, a' vizet pedig Kénesővel telyesnek találja. —

Befztertzé Bányáról, Kőrmöztz Bányára mentünk. — *Kőrmöztz* K. Bánya Város, egy Hegyeektől körül vett mély Völgyben fekszik; kisfyny de tsinos Hely. — A' Belső Városban több 32. Háznál nintsen; a' Templom pedig a' Piatz közepén áll. A' nevezetesebb Épületek benne a' Bányász Tizttség Ház, a' Pénz-verő Ház, és a' Választó Ház vagy úgy nevezett *Scheidgaden*, holott-is az Arany az Ezüfthől választatik. Egy Váratska-is vagyon a' Város mellett egy Dombon épülve. A' Külső-városnak nem kitsiny ki terjedése vagyon, és ebben az Evangelicus Lakosoknak-is vagyon Templomjok; ugyan-is itt nagyobb részint Catholicusok, Nemzetiségekre nézve pedig Németek és Tótok. — A' leg első Lakosok Német-Száfzok voltak, de úgy tartják, hogy még Quádusok és Gothusok-is miveltek volna itten Bányákat, és úgy vélekednek, hogy azon szinte érthetetlen Német beszéd, melyet a' Lakosok a' Kőrmöztzi Vidékben beszéllenek, talám még azon leg régibb Lakosokkal valo elegyedésből származna. — Számát a' Lakosoknak 10000-re vetik. A' Városhoz tsak közel a' gazdag Bányák vagynak, melyek részént Királyiak,

részént Városiak, és személyes Bánya művelőkéi. Ennek előtté még fokkal áldottabbak voltak a' Körmötzi Bányák, mint most. Ezekben a' régi nagy szorgalmu művelésnek, a' mikor még a' puskaporral való bánás nem esmértetett, fok helyeken láttzanak jelei: — a' Hegyeknek pedig nagy része már a' régiektől van meg művelve, 's ki furva. Egy az Üregei miatt öszve omlott, és egészíszlen le suhadott Hegyet magam is szemlélttem. A' gazdagabb Bányának a' *Catharina Stollnát* tartják, mellybe a' bé menetel is könnyű, az Üregekbe való járás-is nem alkalmatlan, és a' vizsgálás méltó — Különösen szép (*Rothgülden*) *Verefs ezüst-Ertzek* ereire talál az ember. — A' Bányába kiftiny talyiga forma szekérkéken mentünk bé egy egy Lótól huzattatván, mely alkalmatosságkor el lehetett mondani, hoga a' Bányába *fahroltunk*, vagy szekereztünk, mely ki fejezéssel a' Bányászok szoktak élni, ha mindjárt négy kéz-lábon is mennek a' Bányákba: — Azonban ritkán megyen az ember ilyen Uri módon bé, mint mi mentünk a' Catharina Stollnába. A' Bányákhoz közel a' Stompok, és Mosó-Szinek vannak. Ezen utolsókban a' porrá töretett, és *Schlichnek* neveztetett Értz, vízzel elegyítettven, és tsapanyolog álló Táblákon le töltetven az Ezüst és Arany a' Táblákon lévő pokroztokon, vagy tsupán a' meg kartzolt deszkán is, nehézsége szerent azonnal megfenekszik, a' mig a' több tisztátalan Értz a' Táblán le foly. — Az egyszer le-folyt Értzet több izben-is le töltik a' Táblán, a' fene-kén lévő Ezüstöt 's Arannyat pedig le seprik, vagy a' pokróztot ki mofsák, 's külön Hordókba töltik, a' melyekből azután az Arany, a' memmyire

lehet, egygyes Nap-számosok által kis tekenyökben, fokszori viz rá-töltés és rázogatós után ki mosattatik. Az Ezüst-*Schlich* (vagy törött, és már mosott Értz) pedig, mely azonban mindenkor még Arannyat-is tart magában az olvasztó-Szinekre adatik, — A' Körmötzi Bányákban fok Gálitz-kő-is találattik, mely egy arra készített Szinben (Huttában) ki főzetik. — Minden Ezüst és Arany, mely az alsó Magyar Országi Bányákból, és a' más Bányákból, az Ónnal vagy Kén-esővel való Választásra Befztertzére hozatott réz-Értzekből-is ki jő, Körmötz Bányán verettetik pénzzé. — A' Pénz verésre előbb rúdak verettetnek, ezekből pedig két atzél Cylindrusok között, melyeket viznek, vagy Lónak erejétől egy nagy Kerék téfzen forgásba, a' rúdak a' veretendő pénz laposságára vonatnak hofszlan. Ezen lapittáson kereftül esvén úgy vitettetik azután az Ezüst a' pénzzé való verésre, holott-is a' Pénz elsőben a' maga nagyságában verettetik-ki, azután a' szorofs mértékre vétetik, és ha annál többet nyom, addig reszeltetik belölle, míg azt meg-üti; ha pedig kevesebbet nyom, ujra rúdhoz olvasztatik. — A' Mértéket meg-ütő pénzre végtére többszöri próbálások után egy febefő és nagy erejű Sajtó által az atzélba metzett forma, alólról és felyülről egy-szersmind réá nyomattatik. Az itt veretett Arany Pénzek K. B. betükkel jegyesek.

Körmötzről Selmetzre indultunk. Útban esett az úgy nevezett *Glas-Hütteni* meleg Feredő *Skléno* nevű fala határán. Az meleg források egy Hegyetskének tövében erednek, és 3. különböző feredőkbe vitettetnek, melyek a' nemesi, kö-

zönséges, és szegény feredőknek hivattatnak. A' Víznek bűdösköves szaga van, és ámbár sem melegsége, sem tisztasága nem változik, még is egy bizonyos Kő nemnek részetskeivel terhes, melyek mind a' tsöken, mind a' feredőkben lévő padokan meg-ülnek, és azokat egy kő hárttyával bé huz-zák; ez a' kő hárttya pedig Dará's könek lenni esmértetik. Azon Dombnak oldalában, a' melyből a' források erednek, egy hasonló Dará's-köből formált természetes Lyuk vagy Üreg vagy on, melyet Izzadó-lyuknak neveznek. — Ez is egy feredő, mert egy fél ember magafságnnyira miud az oldalról, mind felyülről Víz szivárog bé; mely a' Lyuknak fenekén meg rekefztetik: a' Köbe padok vagynak bé vágva, melyeken mintegy hafz feredő Ember ülhet. A' Lyukban pedig mind a' Víznek melegsége, mind a' Vízről hevitett Kő miatt oly nagy a' hévség, hogy a' leg erősebb Ember is egy fertály óránál tovább ki nem állhatja; mind az áltai gözöt, vagy füstöt az ember benne semmi-képpen nem érez. — Víz Korság és tagbéli Betegségek ellen ezek a' feredők igen hafznosokuak tartatnak. Azon Hegyetskének tetején, melynek tövében az említett források erednek egy Templom van építve a' mellette lévő Tzinteremmel edjütt: a' Tzinteremnek földje pedig oly meleg, hogy az ide temettetett Tettek egy fél esztendő alatt el rothadván porrá lesznek. —

Selmetz a' Sklenoi feredőhez két órára esik. — Fekszik ez a' Város egy közfiklás Hegyekről körül vétetett hoszfzu Völgyben, mely magofsan fel felé vonulván a' Házak meszfzünnen egymásra láttatnak építve lenni. — Ezen alkal-

matlan fekvés miatt. a' Városban mind a' szekeren, mind a' gyalog való járás nehéz, és nem igen kellemetes: Télbe kivált, nints baj nélkül; és am-bár minden Városnak kívánni lehet, hogy uttzái kövezettek legyenek, Schelmetz Bányán éppen a' Kövezet nehezíti leg-inkább a' járást. — A' Városnak némely részei egy mástól el szakadoznak, úgy hogy a' *Vindschacht* és a' *Schittersberg* nevű Uttzák ezer lépésnyire, a' *Hodritz* nevű Uttza pedig egy Mértföldnyire esnek a' Város fő részétől. — Külömben a' Város, melynek bel-sője hajdan kerítve volt, és két Vár-Kastélyokkal is birt (ezeknek Dűledékei most is fenn állanak) némely uttzáiban, és egy tágas piattzán nem kevés nagy Épületeket, és tsinos Házakat szemléltet. — A' több K. Bánya Városok közt pedig Selmetz a' leg nagyobb; és leg népesebb: — mintegy 12000-re, vettethetik Lakosfinak száma, kik Nem-zettségekre nézve Németek, és kevesebb részint Tótok, Vallásokra nézve pedig nagyobbára Evangelicusok kevesebben Catholicusok. Bányáinak gazdagságára és számára nézve-is a' több Bánya Városokat fel-lyül haladja: — A' tudós *Dellus* a' ki a' Selmetzi Bányász Akademiának Professora volt, és a' Bányászatról egy nagy Munkát-is irt; a' maga fel-vetése fzerént úgy találta; hogy 1740-től fogva 1773-ig, a' Selmetzi Bányák 70. millio márk Ezüftöt és Aranyat adtak légyen ki. — Ugy értettem, hogy esztendőnként a' Kőrmöztzi és Selymetzi ezüft-és arany-Értzek-ből mintegy 3. millio Forint verettetik. — A' Bányáknak és a' Bányáztatnak le-írásába belé nem erészkedhetem, mert ez egy oly tárgy, mely-től Könyvet lehetne írni; — arról úgy szólni; hogy az ember a' tudni kívánoknak eleget ne té-

gyen, roszszabb, mint sem halgatni; — tsak azt kívánom meg-jegyezni: hogy tudós és jártos Embereknek-is ítéletek szerént a' Bányászat oly virágjában és tökéletességében a' Világon nintsen, mint itten. — Még a' Saxoniai Bányászatot is, melynek eddig vetélkedője volt, felyül mondatik múlni. Azért-is nem kevés Tanulók küldetnek idegen Országokból az itt lévő Bányász Akadémiára, — a' mely is magát egy *Delius, Jacquin, Poda, Peuther, Born, Scopoli, és Ruprecht* által egész Európában nevezetessé tette, és most-is igen érdemes Tanítókkal ditsekszik. — A' nagy mesterségü és sok féle találmanyu Bányász Machinákat, és azoknak munkáit az ember bámulással és gyönyörűséggel-is nézheti: a' Bányákat vi'sgálván pedig, azokban a' Természetnek áldását, de az emberi éfznek és szorgalmatosságnak minden akadályokat győző nagy munkáit-is, tsudálja. —

A' Selmetzi leg-gazdagabb Bányák a' *Pacherstollna, Elisabethstollna, Vindschacht*, a' mely nagy mélységéről, és a' *Stephanischacht*, a' mely az ezüst-Értz Ernek 18 ölnyi széleltségéről nevezetes. Ezen utobbikban mi-is voltunk. Mintegy 60. ölnyre megyen le az ember a' legmélyebb Bányáig, és vagy azon a' Schachton, melyen a' Bányából az Értzet fel huzzák egy borbéle erefzkedhetik, vagy egy más Schachton lajtorjáján mehet-le; mely utóbbi le-menetel módja nem vészedelmes, tsak egy kevés fáradtságos. — A' le-menő lyuk v. *Schacht*, mely nem igen szoros, fa gerendákkal keményen ki van béllelve és ki támogatva; minden két két ölnyre nyuló Lajtorják

után pedig egy Defzkázat vagyon, melyen meg lehet állapodni. — Puska-por Lövések, kalapátsok dörömbözései, 's Értzek zsuhanásai hallása között botsátkoztunk: a' Schachtbol, melyen le ere'zkedtünk, hol itt, hol amott bé térvén egy oldalos Stollnába, holott a' dolgozó Bányászokat egy vagy más munkába láthattuk. — A' felsőbb Stollnákból alsóbbakba lehet menni, az egymásba ázott szoros Schachtotskákon, a' melyeken az Értzek is le-taszíttatnak, míg végre a' leg alsó Stollnába meg gyűlvén, onnan vagy ki hordatnak, vagy a' Schachton ki húzattatnak. Az ilyen egy másra épített Stollnákat *Fürstenbaunak* nevezik, és ezeknek felsőbbikéből alsóbbikába gerendákon ere'zkezik le az ember, mely gerendákba bé vágások vagynak, hogy Láb-begygyel azokra lehessen lépni — mondhatom, hogy szokatlanak nem tréfa dolog ilyen gerendákon a' szoros lyukakon le és fel mászni. — A' fő Stollnába érvén, a' leg gazdagabb Érre találtunk, melynek szélelségét emlitem; a' fok nagy Üregeket, melyekből már a' kints ki-vetetett, bámulással jártuk-el. Azon az úton, melyen le-mentünk, a' Bányából ki-is jöttünk. Gondolhatja kiki, hogy 60. ölet fel hágni nem esik izzadás nélkül.

A' Schelmetztől távolabb eső, ugyan csak Viádekebéli Bányák közzül, az elsőbbek: az *Antal* Stollnája és a' *Hofi* Stollna, mely utóbbikba hasonlóképpen jártunk, még pedig némely Uri Afzfzonságok Társaságába, a' kik az afzfzonyi Nemfélélnkségét egy kevés időre le-vetkeztek vala. Ebben a' Stollnában egy a' Vízet ki fzió *Hydraulica Machina* nevezetes, a' mely a' Bányá-

ba felylőről be vitetett, 's a' Bánya Hegyétől jó mezfzieségre lévő Tóbol jövő viz által tétetik mozgásba, 's ki fziván a' vizet, annak, a' hajtó vízzel edjütt, a' Bányából szabad ki folyást enged a' Stollnán. —

A' Selmetsi és Kőrmötszi Bánya Hegyek egy közönséges nevezettel *Saxum Metalliferum*-nak hivatott Kőszikla neméből állanak, — ez kemény, szürke, agyagos, és majd *Kvartzal* majd *Scorillussal*, majd *Mészspáthtal* elegyes. Az Értz-erek magok, vagy szürke lágyabb Agyag nemében, vagy Ónnal és Kvartzal elegyes Tzinopelben (a' Jaspisnak leg keményebb és Értzet tartó neme így neveztetik) vagy Spáthtal elegyes Kvartzban vagynak. Az Értzek tisztán, és természetesen, itt felette ritkán találtnak; úgy hogy a' mi Erdélyben az Aranyra, és Saxoniában az Ezüstre nézve igen közönséges, az itt a' leg nagyobb ritkaság — Az Arany és Ezüst egygyütt elegyedve, Ónnal és fél metallumos részekkel értzeve találtnak rendszerént, minden M. Országai Bányákban. — Liptó Vármegyében ugyan Magurkánál, Kőrmötsz Bányán, és Ujj Bányán, sőt felette ritkán Schelmetzen-is ásatik termés Arany, — de ez igen keveset téfzen; és alig-is láthatni ezekből a' Bányákból ki jövő gazdagotska termés Arany Stuffákat. A' termés Ezüst a' termés Aranynál még ritkább. — A' Természet tehát itt nem mutatja mindjárt ki gazdagságát; hanem csak az Emberek vi'sgálo'dása, és munkás szorgalma által kívánta azt eleitől fogva fel fedeztetni. —

tengelye el tört, akadályt ne lásson, mert fok baja lefesz. — Meg-esett rajtunk-is. Emlitenem kell ezt a' bajt, tsak azért-is, hogy az ember az Oláh Characterről magának idéát tsínálhasson. — Nyoltz felette még terhelt nagy szekerek (Oláh Szekerefek hajtották) kik Ebesfalvára a' Kereskedőknek Portékákat vittek, előttünk mentek a' lejtőn. Őt szekér már le ért volt, a' mikor a' hatodiknak kereke el törék. — Ez a' történet a' mi menetellünket-is megakasztá: — és annyival inkább, mentől lafsabban fegittettek magokon a' Szekeresek. — A' fok unfzalás után-is későre amaz le ment szekereknek egyikéből egy kereket ki-vévén, a' törött kerék helyett, szekerekhez igazgatták. — Alig mozdult meg ez a' hatodik szekér, a' nyoltzadiknak el törék a' kereke. Már estvellett. — A' többi szekér nem fokot vigyázván az utolsó a' lejtőn le haladt, és a' lejtő végéről nem igen mefszire a' pászinton, egy Erdő alatt ki-eresztett. — Mi és Tselédeink eleget kiáltottunk ezen szekerek mellett lévő Emberek után, de hiában, mert nem akarták hallani. A' mint egy darabig várnánk ezeknek segedelmekre, el-is menván az előttünk lévő szekerektől vagy két Ember, a' kit mi kerék után menni gondoltunk, tsak azon veszfűk észre magunkat, hogy a' hátra lévő két Ember a' szekérből ki fog, és tsak hamar a' Lovakkal el-tűnik; kiáltottunk utánuk, kérdeztük, hogy mit akarnak, nem volt felelet; vártunk — gondolván hogy valami fegittséget gondolnak ki, de el-tölt egy fertály óra, hogy nem mutatta magát egygyik-is a' Szekeresek közül, mi pedig az el-tört kerekű szekér miatt nem mozdulhattunk. — Már meg ijedtünk, hogy az egész ejtzakát itt kell töltönnünk, mert az

Oláhok mással nem szoktak gondolni. — Már homályosodott. Le-indultam azomban másod magammal, hogy fel hajtánám az Oláhokat, hát lárom hogy a' lejtőtől mintegy ezer lépésre állanak szekereik: — oda megyek, három Oláhnál többet itt nem kaptam; ezek pedig a' régebben le-jött szekerekkel voltak. A' többi mind az Erdőbe szaladt — hiába hívtuk. — Egy fél részeg Kereskedő Legényt, a' ki vigyázás végett volt a' szekerekkel álmából fel költvén, és két Oláhot, mert az egyik meg szökött, magunkkal a' tört kerekű szekérhez vivén, hogy valamiben segittsenek, más módot nem látván, ezt végeztük: hogy a' terhes szekeret le-rakjuk, és azután helyéből meg-mozdittsuk, a' lejtőn le-vontatván. Rettenetes munka volt; a' szekér felette nagy, és nehezen terhelve lévén, két egész óránál többet bajlódunk, míg a' fok Ferschlagokat, Hordókat, Vas-Rudakat, és egyéb Portékákat le-raktuk, a' melyeket mind a' lejtőn le-hengergettünk, ott az út mellett hagyván. Így osztán a' szekér meg üresedvén, a lejtőn le-vontattuk. Kárt ugyan Portékában nem tettünk, de az Oláhoknak a' nekünk okozott bajért a' költsőt vízfizsa-is adtuk. — Mert terhes volt ugyan a' le rakás, de terhefsebb volt nekik más nap a' fel rakás, mert a' köteleiket-is el kellett vagdalnunk. Tizenegy orakor helyünkből meg-mozdulhatván, Ejj-fél után bé értünk Ebesfalvára. — Az út roszfzatska, és egy helyt egy meredek Hegyen kell fel kaptatni, ahol a' Székér könnyen vízfizsa szaladhat.

Ebesfalva a' nagy Küküllő mellett fekszik; nem nagy, de tsinos Város. Majd mind Örmények

lakják, kiknek élelmek nagyobbára csak a' Kereskedés; vagynak Magyarok-is, és kevés Németek közöttök: kik föld-mivelők, és Mester Emberek. Ennek előtte a' két Apafi Fejedelmek bírták ezt a' Helyet a' hozzá tartozó öt falukkal edjütt. Halálok után a' K. Fiscusra szállott, és Maria Theresia Királyné G. Bethlen Gábornak ajándékozta, ki annak utánna az Örményeknek, magoknak t. i. az Örmény Lakosoknak el-adta, és már most ezek a' magok Várofsokat a' hozzá tartozó öt falukkal edjütt a' Királyi Adomány mellett örökös jussal bírják. — Az 1790béli Ország Gyűlése alatt pedig ez a' Város Királyi Várofsá tétetett, a' másik Örmény Várofsal Szamos-Ujvárral edjütt. —

Itt a' mi nevezetes volna, e' kettő: a' Catholikus Templom, és az Apafi Kastély. — A' Templom ujj, és még egészen nem volt készen ekkor, mivel némelly Oltárok, és belső ékesíttések hibáztak benne. — Külső képpen nem pompás de szép tekintetet ad, és tetején két Tornya vagyon; elől a' két Torny között pedig egy tornáztzon, a' Szent Péter, és Sz. Pál Alloképei, alább két más kisebbek vagynak a' falba bé-helyheztetve. — A' középső bé-menő ajtó faragott Közflopon nyugszik, mellyek két felől mellett állanak. Ezen ajtó felett ilyen Irás olvastatik: *Deo Elisabethae Patronae suae Armena Pietas exstruxit.* Mely irás egyszersmind az Elszendő számot-is magában foglalja. Belsőképpen a' Templom nagy, és méltán szépnek mondathatik. — A' fő Oltár díszes, sőt pompás is; a' más Oltárok azonban mivel egy mással mind nem egyeznek, és mivel kettő közüllök semmi képpen nem neveztet-

hetik szépnak, a° Templomot nem igen fogják ékesíteni; — az Orgona szépen készült. —

Említésre méltó továbbá Ebesfalván az Apafi Kastély, mellyben különösen az első Apafi lakozott; most ez el-pusztulva van ugyan; és nagy résziben meg romlott, de hajdani állapotját ki-lehet belőle látni. — Ez a° Kastély az egygyik része felől, a° hol a° bé menő Kapu van, mély Árokkal, és bátyás kö falakkal van erősitve: — a° több részei felől pedig természeti erőssége volt, mivel egy Tó vette körül, a° melly a° nevezett Árokba-is befolyt. — Ennek a° Tónak most nyoma nem látszik. — A° Kastélyt mellynek egy meg ujjitott részében a° Várofi Tanács Ház vagyon, a° Város most egészen ujjitattya, és lakható állapotba szándékozik tenni: itt mind a° Tanács Háznak, mind Várofi szállásoknak, mind Kaszárnyának is derék alkalmatosságok készülnek. — Ettől a° Kastélytól nem messze vagynak Apafi Fejedelemnek volt Kertjei-is, mellyeknek egygyikében egy filegoria még fenn áll, mellyen az Apafi Tzimer van. — Ezeket-is a° Város bírja. —

Ebesfalváról Holdvilágon (hol a° nagy Küllön által jöttünk) és Szt. Lászlón által, Alma Kerékre mentünk, melly-is egy Száfsz Helység f. Fejér Vármegyéhez tartozó. G Bethlenek bírják. — Ennek előtte Apafi Jószág és az Apafi Háznak temetkező Helye volt. Ugyan is a° többek között a° második Apafi Mihály Fejedelem is Feleségeitől az Evangelicum Templom alatt lévő Kriptában

feküsznek: (*) de minden *Monumentum* nélkül. Vagyon itt egy nevezetes, és nézést érdemlő *Monumentum* Apafi Györgynek az első Apafi Mihály Attyának emelve. Ez egy Dombon lévő Kápolnában vagyon, azon Kripta felett, melyben Apafi Györgynek Testé fekszik. — A' *Monumentum* felső részén, Apafi Györgynek Teste, a' mint Pántzélba öltöztetve fekszik, Köből kiván faragva, mellette Tzimere, és sok *Emblematica figurák* hasonloképpen ki faragva, Négy felől az oldalain sok Írások olvastatnak, egygyik oldalán pedig Apafi Györgynek három fiatskái vagynak ki faragva Köből, a' mint egygyik halva fekszik, a' más kettő mellette térdepelvén; ezek velle temettettek. A' *Monumentumnak* szegeletein egy egy faragott figura vagyon. Apafi Györgynek a' Felesége is, a' ki ezt a' *Monumentumot* neki emeltette, itt fekszik, mint ezt egy az emlékeztető Köben ujjabban bé mettetett Írás melyet első Apafi Mihály Fejedelem tetetett, bizonyította. — Kár hogy ez a' *Monumentum* felette sok szükségelen Írásokkal van meg terhelve melyek mind ezért, mind pedig azért, hogy többnyire nem az illő helyen vagynak bé mettvze, nem csak fárasztják, és untatják az olvasó szemet, hanem a' *Monumentumot*-is rutityák. A' *Monumentum* felett egy fábol készült és meg festett *Baldachinum* vagyon, mely-is ujjabb tsinálmány. — Ezen-is felette sok az Írás, és némelyik csak azt mondja más szókkal, a' mit a' Köbe mettzett. —

(*) De ró Apafi Mihály Fejedelem Fejér-várat van temetve.

Egy Irás pedig mely leg-előbb szembe tűnik, hibás: mert jöllehet a' kö *Monumentumban* lehet olvasni, hogy Apafi György 1635be holt meg, ez az említett Irás a' *Baldachinumon a' Monumentumról* azt mondja: *In Memoriam Georgii Apafi & Ao. 1634.* — Mely szerint az előbb készült volna, mint az Apafi halála történt; — pedig egy más Irás is a' *Baldachinumon* mutattya, hogy 1635be temettetett el. Ugyan ezen a' *Baldachinumon* ki van Fában faragva, festve, és aranyozva, az Apafi Tzimer egy-más Tzimerrel egygyütt, mely a' Felesége Tzimere. Apafi György a' kinek *Monumentumáról* szollék, a' Fejedelem (első Rákotzi György) Titok Taráttsa, Kükköllő Vármegye Fő Ispánnya-és Törvényes Tábla Fia volt.

A' *Monumentumnak* Készítője egy *Elias Nicolai* nevű Szebeni Kö-farago volt, a' ki jóllehet az *Aesthetica régulai* szerint a' Kép-faragást bizonyosfalon nem tanulta, még-is oly remek Munkát tett, hogy mint akkori időben készült Munka, az akkori Ízlés szerint ítélve, minden tekintetben szépek mondathatik. Azomban most is *criticusabb* szemekkel nézve, fok mesterséget, és szépséget lehet benne találni, és Készítőjének emlékezete méltán ditséretbe marad. Annnyival emlékezetesebb pedig ez a' *Monumentum* Erdélyben, hogy ehhez hasonló nintsen.

Almakerékről Segesvárra mentünk, melly-is oda négy óra. Az út téren megyen, a' míg az ember arra a' Hegyre ér, melyről éppen Segesvárra erefedik le. —

De szollok immár az egész Vidékről mellyen M. Vásárhelytől fogva Segesvárig által jöttem. Ez, némelly útban lévő Hegyeket ki vévén, mindenütt vagy egyenes, vagy dombos Téréség, mellyet két felől törpe Hegyeknek forai rekesztnek, ezek nagyobb részint símnak, és Legelőkkal 's Szántóföldekkel fedettek, egy részint pedig Erdősök vagy Szőlőket teremnek.

A' Faluk, melyeket az Utazó sürüebb számmal láthat ezen Utjában, mint fok más részében Erdélynek, és azoknak szép fekvések, gyönyörűséggel fzemléltethetnek. — Az egész Környékben pedig valami különös vidámság, és kellemettség vagyon, mellyet inkább érezni, mint leírni lehet.

Segesvár.

Ez a' Szász Királyi Város a' magyarol nevezett Szász Székben, a' nagy Küküllő mellett fekszik; Hegyeitől körül vagyon véve. Az 1198dik Esztendőre tefzik építésének idejét. Két része van: az első a' felső Város vagy-is a' Vár, — a' másik része pedig az alsó Város.

1) A' Vár egy Hegyen van, kerítettéssel és fok erős Bátyákkal vagyon meg erősítve, — hajdan erős lehetett, de már most a' kerítése fok helyeken le romlott, és meg hasadozott. —

A' Hegynek egygyik része, a' másik részénél fokkal magosabb; ezen fekszik a' nagy és régi

Evangelicum Templom, és egy ujjonnan épült Gymnasium, de egyéb Épület nintsen. — A' Várnak pedig Köfalai, és Bátyái erre a' magosobb részre is fel vonulnak; de régenten ennek a' résznek külön erősítése-is volt. —

2) Az alsó Város, a' Hegynek, mellyen a' Vár vagy on építve, éppen tövében fekszik, és azt félig körül veszi, hofzzan, és görbén a' Vár alatt el nyúlván — Régen kerítése volt, de már most semmi nintsen, hanem a' bé menő Kapui megvagyának, mint más kerített Városoknak; egygyik végén egy, a' másik végén két Kaput láttam. —

A' nagy Küküllő ezen két Kapu mellett foly el, mellynek egyikénél ezen a' Vizen egy Malom, a' másikánál pedig egy Hid vagy on helyhezterve. — Az alsó Városnak fő uttzája (mert a' robbi tekintetet nem-is érdemel) el nyulik a' bémenő Kaputól fogva egészen a' ki menő Kapuig, de nem egyenesen, főt inkább görbén mégyn, a' Város tágas piattzát közben vévén.

Ebben az uttzában egy néhány Kapukat lehet szemlélni melly Kapuk ezt néhol meg-rekefztik, és valaha a' Városnak jobban, és többször lehető meg oltalmazására szolgálhattak, de most nyitva, főt minden ajtók nélkül állanak. — Az alsó Városon kívül mind két felől a' Külső-város vagy on, mellyben a' számos házakon kívül igen sok szép Kertek, ('s többnyire Gyümölcstűsők) szemléltetnek, mellyek különölsön ékeftik, és kedveltetik Segesvár tájját. — A' körül lévő Hegyeknek egy része Erdőkkel, és Legelő helyekkel

kel, más része Szőlőkkel van fedve, valamint a' Várat hátán tartó Hegynek oldalai-is, melly Hegy a' körül lévőkkel öfzve függ. Az alsó Városban a' fő utza tágas és többnyire régi, de jól épült egy emeletű fel. Házakat-mutat. — A' félen lévő uttzák pedig szorosabbak, tekervényesek, és ezekben falusi Házakat, mellettek lévő Kertyeikkel szemlélhetsz. — A' Várban a' nevezetesebb Epületek: a' nagy és régi Evangelicum Templom, melly a' Hegynek magosabb részén áll, és e' mellett az ujj, és még építésben lévő igen szépen köztársasági nagy Oskola Ház; ehez a' Templomhoz egy hoízfú fedett grádits vezet. Ezen kívül vagyon a' Várban egy más Evangelicum Templom, a' melybe rendszerint szoktak járni a' Várbeli Lakosok, mert a' Hegyen lévőbe csak Vasárnaponként van Isteni tisztelet. Az alsó Városban is vagyon még egy Evangel. Templom. Van a' Várban egy Catholicum Templom-is, melly a' Franciscanus Barátoké. — Említhetem még a' nevezetes Epületek között a' Szék-, 'segyszersmind, a' Város Tanács Házát. A' Várban többnyire régiek az Epületek, de vagynak fok tsinosok-is köztök; majd mind egy emeletű köHázak, hanem fok felette meg romlattakat lehet látni a' kisebb uttzákon. — A' piatz kistiny, az uttzák nem igen tágosok de elég egyenesek, a' félen valókat ki-vévén. — Az egész Vár-is nem nagy, és pufztaságot vélzen észre benne az ember. —

A' Segesvári Lakosok majd mind Evangel. Száfzok. Vagynak azomban kevés Catholicusok, kik nagyobbára idegen le telepedett Emberek, tselé-

dek, vagy Mester-emberek, a' Külső-városban Oláhok, és Tzigányok-is vagynak. —

Ez az egész Város Keskedéséről, és nagy Sokadalmairól meg jegyzésre méltó.

Segesvárt el-hagyván mentünk a' nagy Kükölli mellett, a' Segesvárt körül védő Hegyeken túl szép Térségen, Fejér-Egy-Házára, egy Helységbe, mellyben Grof Haller Sigmond Ur bir, ki-nek-is itt szép Kastélya, és Kertje vagyon. — A' Falu Lakosai egynehány Magyarokon kívül mind Oláhok; ennek előtte Reform. Magyarok lakták, mint azt a' fenn álló Reformátum Templom bizonyítja, de ezek mind pusztultak, és a' Templom is pusztta: a' leg régibb Lakosok pedig Szá-fzok voltak. —

Fejér-Egyházán-túl, Héjás falvát értük, a' mellynek Malmánál a' nagy Küköllön Hidason által mentünk. — Azután Székelly Kereszturra jöttünk. — Ez egy derék Mező-Város Keresztur fu-Székbén, Lakosai Cathol. Reform., és Unitarius Székellyek, és Oláh Paraszatok. — A' Helyet még másképpen Szitás Keresztturnak-is hívják, mivel itt a' Lakosok fok Szitákat készítettek, és azokkal kereskednek. — Erdélynek leg tiszteletre méltóbb öreg *Matronája B. Kordáné*, bir itten a' többek között; egy Afziszonyaság, kit az Erdélyi Uri Afzonyok számában a' leg öregebbnek tartanak, de a' kit az öregség az ifjabb esztendőeknek eleveenségétől meg-nem fosztott. Kereszturról a' nagy Küköllökhöz ismét közel érven e' mellett mentünk Székelly-Udvarhelyig; nagy Ga-

lombfalván, Bögözön, és más falukon-is keresz-
tül. —

Udvarhelyig igen szép a' Vidék, és hasonlít
a' kis Küküllő Mellyékéhez. —

Sz. Udvarhely egy alkalmas nagyságu
Mező-Város, majd nem egéfszen Hegyeiktől van
körül véve: — sőt egy kis része a' Városnak Dom-
bon is vagyon. — Szép Városnak nem lehet mon-
dani ámbár azzá lehetne; némelly uttzái azomban
egyenesek, és szélesek, kivált a' fő uttza melly
hosszfu-is; ebben a' Házak-is egy formán és jól
épültek; majd mind all Házak. — A' piatz mind
azért, hogy kitsiny, mind pedig azért, hogy éppen
nem mutat szép Épületeket, ki vevén a' Barátok
Templomát, tekintetre nem méltó. — A' Szék
Háza szép Épület. Nem különben jó, és alkal-
masos Épületek: a' *Reformatum Collegium*.
a' Rfor. Templom a' felyebb említett Barátok Tem-
ploma, és az e' mellett lévő Klastrom. — A' Ca-
tholica *Plébania* két más Épületekkel egygyütt egy
Dombon fekszik. — A' Templom ujj, és igen
szépen épült, mind az Architectura, mind a' Tem-
plomnak belső Alkotása, 's minden részei mestersé-
get, jó izlést, és fényes ékeiséget mutatnak; ke-
vés ilyen Templomat láttam Erdélyben. Az e'
mellett lévő egygyik Épületben a' Plébánus, és Káp-
lányjai laknak, a' másodikban pedig Catholicum
Gymnasium vagyon. — Ezek az Épületek annak-
előtte a' Jesuitákéi voltak. — A' Hegy alatt-is
áll egy derék Kő Épület, mellyben az al-
sobb Oskolák vagynak. — A' Reform. Collegium
ennek előtte mintegy 20 Esztendőkkel épült és az

előtt csak egy néhány közönséges al-Házokból, és egy Kb fel-Házból állott, melyben egyéb egy Auditoriumnál nem volt; de azután a' mondott idő tájban az Erdélyi Református részben lévő Pátronátusnak segedelmek által, e' mellett pedig Néhai Udvarhelyi tudos Professor *T. Kiss* Gergely igyekezete és *T. Málnási Lászlónak* a' Mlgos fő *Consistorium* Papjának fáradozása által (a' ki tudniillik a' szükséges Collectát egygybe gyűjtögette) elegendő fundust nyervén a' *Collegium*: a' mostani alkalmas Épület építtetett, a' mellette lévő Professori Házzal egygyütt, hozzá ragasztván a' régi Auditoriumhoz, a' mely ugyan csak most is az. — Ez a' Collegium négy szegeleltre és egy emeletre van építve; sok jó alkalmatóságok vannak benne, és számos Ifjuságnak, melyet mind öfzve 500ra lehet vetni, szolgál részszerint tanuló részszerint Lakó-helyül-is. — A' *Collegium Bibliothecája*, még csak a' zsengéjében van. Mert a' Collegium fundusa kistiny lévén, még eddig, nem igen nevelhette Könyveinek számát, sem nem igen válogathatta azokat. — Ezek nagyobb részint Jól-tévőknek adományai. Ajándékoztak Néhai Grof Teleki Jo'sefné, az az *Ecclesiák*, és Tudományok' nagy *Patronája* (ezek mind Magyar Könyvek) Néhai G. Székelly László, *T. Málnási László*, és némelly mások-is. — Még kistiny, azomban nézést érdemlő Gyűjtemény. —

Udvarhelyett nevezetes egy régi Vár melynek még Dűledékei fenn állanak; valaha erős lehetett. Ez a' Vár a' Városhoz ragad. A' mint egy még a' régi romlott Kőfalba lévő Irás mutatja, János Sigmund Fejedelem idejében építtetett;

a' Székelyeknek Támadások vagy-is Zenebonájok ntán (melly ezen Fejedelem alatt történt) a' Székelyeknek a' mint gondoltatik, még zabolázására. Hajdani neve volt: — *Székelly Támad.* — Hasonló Vár volt még Udvarhely Székben, a' melly *Székelly Bánnya* nevet viselt. Mind a' két Vár idővel el pufztult: melyet a' Székellyek nem-is bántak, Szokások ellen lévén, hogy Földökön Vár legyen. — Eleitől fogva azt tartották ők magokról hogy: *Pectora Siculica Mania firma satis.* — A' Várat tehát nem az ellenség, hanem magok ellen gondolták építtetve lenni. —

Az említett Irás, az Udvarhelyi régi Vár Köfalán, ez: (felette a' Magyar Országí tzi mer van Kőbe vágva).

*Hæc quicunque vides electi insignia
Ducis;
Pro Patria Grates, Hungare lætus
ages.
Cur vagus extremis terrarum finibus
erras?
En prope quem multo Sangvine,
quæris habes,
Quippe peregrini, quam sit dam-
nosa potestas.
Principis, accepta discere clade
potes.
Flecte genu Domino, felicibus utere
fatis.
Sangvine sublato, sicca manebit
humus.*

Ezen versekkel az Erdélyiek, különösen pedig a' Székelyek János 'Sigmond Fejedelemez való hűségre intetnek. —

Udvarhelynek Lakosai majd mind Székely Magyarok; vagynak kevés Oláhok is. — A' Székelyeknek egy része földes Uraság alatt vagyon, és G. Gyulai Uraknak Taxát fizet, más része pedig *Privilegiátus*, az az szabad Városi Lakos, és a' maga Magisztrátusától igazgattatik, a' Székölös femmi függésben nem lévén. Laknak itt Nemesek is a' magok tulajdon *Curiáikon*, kik a' Székölös től függnek. —

Udvarhely eleitől fogva az a' Helly volt, ahol a' Székelyek a' magok Nemzeti Gyűléseket szokták vala tartani. Udvarhely Szék az első is, a' több Székek között, és mindenkor is Anya Széknek mondattatott a' többiektől. — A' Szék Leveles Házában lehet olvasni a' Székelyek Constitutioneikat, avagy is *jus Consuetudinariumjokat* a' melyekben minden Törvényeik Igafságaik, és Szabadságaik fundáltatnak, és a' melyeket magok szerzetek magoknak a' leg régiebb időtől fogva. — Lehet itt olvasni a' Székelyeknek két rendbéli Lustráit is, t. i. azon Lajstromot, melly szerint elsőben Bethlen Gábor, másod izben pedig Rákotzi György Fejedelem által a' Székelyek rendenként, és fejenként a' mint kiki közüllök akkor a' *Primoresok a' Primipilusok*, és *Pixidariusok* közé tartozott, és oda tartozását meg-bizonyította, clafficáltattak. —

Udvarhelyről Oláhfalura szándékoztunk, melyis oda két Mtföld. Utunk egy darabig térhelyen ment, de majd azután a *Szarhakö* nevű Hegyhez érván ezen kellett felmennünk, tsak nem mindenütt szoros útban. — A' Hegy tetőre kiutván, innen Udvarhelynek közelebb fekvő Vidékét jól lehetett be-látni. — Le érván, egy darabig térföldön jöttünk, a' honnan immár a' magófsan fekvő Oláh-falut a' háta megett lévő Havasokkal (kik közül a' *Hargita* nevű Hegy leg magófsabbnak és leg nevezetesebbnek is tartatik) látni lehetett. — A' *Homorodi Bor-Vizhez*, melly útunkban esett közeledvén, egy mély, és szoros Völgybe ereszkedtünk. Ebben a' Völgyben annak szinte közép tájján fekszik a' Bor-kút, a' Homorod patakja mellett. Egy kitsiny, körül ki rákott fedetlen Kút, melly a' Savanyu Vizzel egészfzen megtelik. — A' Kút körül a' Völgyben sok Épületek vagynak; fa-Házak és Szinek, de nem rofsz Alkalmatosságok. — Istállók azomban nintsenek. — A' Bor-Vizhez jövőknek eleségről, és egyéb szükségekről itt gondoskodni kell, mert a' faluk mind mezfize vagynak: Oláh-falu-is, a' melly ide leg közelebb esik, egy óra. — Ez a' Homorodi Savanyu Viz az egésfégre nézve nagy hasznunak mondatik lenni, azért-is erősen járják, az ize igen jó; Vas-refzetskékkel, és sok *aér fixusfal* telyes, tsipős, és éles, azomban nem nehezen iható. — Jól hajt. —

A' Homorodi Vizet el-hagyván a' Hegyen fel tartottunk, és felette köves alkalmatlan útban, hol hegyre hol lejtőre menvén, végtére a' Hegynek tetejére éppen *Oláh-falunál* ki értünk, fetét

estve fáklya világánál. Alsó Oláh faluba, és egy Székelly Gazda Ember Házánál szállottunkbé. — A' Gazda nem volt otthon, az Erdőre lévén: azomban a' Gazdafi szony egy már nem ifju de ferény Afiszony, Székelly modra forgolódott, hogy mindeneket szükségünkre el rendeljen; egy fiatskája volt mindenben segítője. — A' Szoba tágas lévén, abba jól bé-férkeztünk, jóllehet egy nagy osztovása, és sokféle házi Eszközök voltak benne. Hamar vatsoránk-is készült. — A' Konyha a' Székellyeknél majd mindenütt csak a' Szoba: annak egygyik szegelyében t. i. egy nagy Kementze vagyon, mellynek tűz-helye a' föld színével egyenlő, és a' mellynek a' nyílása v. szája a' földtől a' Kályháig mintegy singnyi magassága; — a' kürtője pedig egyenesen megyen fel felé. Minthogy a' Szoba tágasabb, mint más Erdélyi falusi Házakban (és ezt a' Székelly földön mindenütt úgy találtam) a' Konyha nem sok helyet foglal-el, és a' Kementze tsinoson lévén készítve, a' Szobát nem rutittya. — Gazdafi szonyunk jó Malé Pulyifkát főzván, egyikünk azt szalonna 'sirrál, másikunk téjjel, valamint a' tejes Riskását, jó ízűn megette — 's nem sok idő múlva le nyugovánk. — Másnap alsó Oláh Faluból-felső Oláh Falun kerefztül Tsik felé el-indultunk. — De meg-érdemli Oláh falu, hogy többet szolljak rolla.

Ez a' Helység két Faluból áll: az alsóból, és a' felsőbből; mind a' kettő egymáshoz ragadván, igen hofzfzon nyulik. Fekszik egy magos Térésen, egy felől Hegyek alatt. Jól épült Házakkal bir, a' mellyek mind fa-Házak, boronából épültek, és részszemint meg tapasztva, 's bé meszelve

vagynak, részszerint tapasztatlanok, és deszkákkal vagy sendelyekkel fedettek. — Egy egy Gazdának jó nagy Udvara van; azon Lakóháza (mely is egy kis pitvarból, egy tágas Lak-szobából és egy Kamarából áll rendszerint) külön Sütő ház, és egy deszka fa-vágó Szin, melyet Árnyéknek neveznek külön; Irtató-ismét külön. Az Udvarának deszka kerítések vagyon. — Ha a' Lakószobába bé mégy, egy tsinos tágas Szobát látsz, jó Gerendázattal nem törpe ajtóval, és elég nagy üveg ablakkal. A' Szoba közepében egy olaszvata van, melyen vagy kender, vagy gyapju fonalat főznek, vagy a' kettőt együtt, sőt néha Gyapjopotat is. — A' Gerendázaton sok kender, és gyapju fonalat fzemlélhetisz, a' falon pedig, a' sok mindenféle házi Eszközöket egy két Szent Képet, Keresztet, és Olvasót; mert az Oláh falusiak mind egy Valláson vagynak. Az Oláh falusiakról megjegyezni méltó, hogy ők az Országban egy külön Megyét tesznek, és tulajdon *Iurisdiction*al bírnak, valami Vármegyétől, Széktől vagy Várostól függésben nem lévén. *Privilegiumok* régi és első Leopold Tsáfzár által is meg-erősített (*). Ezen *Privilegium*nak erejő szerint ő nékik egy Király

---

(*) Oláh falutól nem messze vagyon egy Zetelaka nevű Székely Helység, mely hasonló különös Szabadsággal bír, s mind a' két Helység az úgy nevezett Taxális Helyek közé tartozik, a' melyek Erdélyben nem kevesen vagynak, és Királyi Városokhoz hasonlóak, sőt a' Kir. Városok-is a' Taxális Helyek közé (a' szónak leg-tágasabb értelmében) értetődnek Erdélyben.

Birájok és egy Tanácsok, és két Hellység béli Birájok vagyon, a' melly *Magistratusok* mindennemű Bólgaikat folytattya. A' Pereket az első Utban a' k. *Fiscalis Director* elejébe vízik, a' kinek minden Esztendőben oda kell jönni Törvényt látni. — De a' Királyi Táblához a' *Guberniumhoz* és a' Fejedelemhez-is vihetik fellyebb. A' Király Birójokrol kérdezősködven a' Gazdaszfzonyomtól, azt felelé, hogy a' bizony csak olyan botskoros mint a' többi botskoros Lakos. *In Politicis* egyenesen a' Királyi Guberniumtól függnek. — Az említett *Privilegium* szerint továbbá minden Katonaságtól-is menttek; külön Követeket-is küldenek az Ország Gyűlésére. — Gazdasági állapotjáról Oláh-falunak azt lehet meg jegyezni: hogy a' Lakosai csak a' Deszka kereskedésből, és a' Szövésből keresik Elelmeket. Ugyan-is természetlen földjük lévén, a' Gabonának semmi neme sem terem, ki-vévén a' Zabot. Azért mind a' Gabonát, mind a' Törökbuzát, mellyel erősen élnek, pénzen veszik; pénzt pedig csak a' fával való Kereskedésből szereznek. Mert nagy Havasaiak vannak, a' honnan a' leg szebb Fenyő fákat bővőségben kapják. Azokból azután fűrészt, Malmaik segittségével Deszkákat készítenek, a' mellyeket nagy számmal vízik el-adni, különösen Segesvárra, M. Vásárhelyre, és Károly Fejérvárra; azomban nem kevés faradságokba jut a' szegény Oláh falusiaknak, azon Elelmek Keresésének módja. — A' fok fával való bánás, annak hordása, emelése, a' fok út annak vitelésben, nékiek igen terhes. Az öregebb Emberek nálók igen el-erőtlenedtek, és meg romlottak, főt kevés jut közüllök Véniségre. Innen van, hogy a' Férjfiak száma közöttök az

Aszfzonyokéhoz képest főkkel kifsebb. — A' mi a' Szövésbeli szorgalmatosságokat illeti az Oláhfalusiaknak : annyi Kendert és Gyapjut főtt Gyapottatis mindenkor meg-dolgoznak a' mennyivel a magok Ruházatbéli szükségeiket ki-kell elégítenek — de többet nem. —

Oláhfalut elhagyván , egy darabig téren menvén , a' Havas felé Hegynek tartottunk , és tsak hamar réa is értünk ; a' honnan a' két Oláh falut kaszálló rétjeivel , zab , és kender földjeivel egygyütt szépen lehetett látni ; körüké , hol inefszzebb hol közelebb Hegyek vetettek határt a' szemnek. — A' Hegyen mellyen jöttünk az Oláhfalusiak Erdején mentünk keresztül. — Innen veszik a' Lakosok minden építő fá-jokat : az Erdő nagyobbára Bükkös. A' Hegyen és részerint az Erdőben vagyon a' Széna füis , és a' Lakosok a' Kaszállásra 's fa-vágásra többnyire Lóháton szoktak ide fel járni. — Ezen Erdőn keresztül menett , fok gyökerestől ki szaggatott nagy fákat szemlélttem ; — ezt egy erős szél tsinálta a' mult Esztendőben , a' melly ugyan akkor a' Lakosok bizonyíttása szerint a' Havasokban-is annyi kárt-tett a' fenyő fakban , hogy a' mint mondották a' Marhais alig járhat a' fok le-dült , és őszvé romlott fa miatt ; éppen ez a' Szél okozta azt-is , hogy a' Lakosok kénteleníttettek egy fenyő Erdőt a' Havasokon , más Helységtől bérbe venni , hogy Tőke fájokban (ily nevezik azt a' fenyő fát , melyből a' Deszkát-fűrészlik) melyből való Kereskedés által élnek , és a' mellyet eddig a' magok Havasáikrol vettek , szükségét ne-lálsanak. Éppen ezen nagy kárért pedig mellyet Oláh falu mind a'

Havason, mind a' Hegyen lévő Erdejében szenteltetett, a' Felsőges Királytól ezen 1794dik Esztendőre Adója el-engedtetett.

Utunkat az előbb említett Erdőn egy darabig folytatván nem sokára magosabb Hegynek kezdetünk menni. — Ugyan-is a' Tsikot Udvarhelytől el-választó Havason által vifzen az út. Ezt a' Havast a' mint emlékezem Tetőfőnen nevezik. Képzeld a' leg köveisebb útat, ahol a' szekér egy nagy köröl a' másikra döttzen és két felé hanyattatik; azomban gondold, hogy egyfzer hegyre kaptatz, málfzor lejtőre ereszkedel, a' hol a' köveken a' Ló szüntelen fíkamodik; gondoly továbbá egy szorofs útat, a' hol ritka helyt áll ki egy szekér a' másik előtt, így meg tudhatod milyen az út ezen a' Havason: mentől magosabban jöttünk, annál rofszabb volt. A' Hegynek magosabb része Fenyő fákkal fedett, ittis amottis egy kfs patakotska ered, — hives van, es vészí az ember észre, hogy Havason jár. — Kezdvén a' Hegyről lejtteni, felette alkalmatlan volt ugyan, az útunk, de azért nekünk egy más Gyönyörűség eleget tett. Mert mentől inkább ki jöttünk a' Fenyvesből, annál szebb tekintésre való Tűgyakat kapott szemünk, az előttünk megjelenő gyönyörű Videkben. — Az egész Tsik-Széke szinte egész hosszában és egész szélességben előttünk állott. A' Hegyről a' hosszban el nyúló zöldellő kies Térésget, a' falukkal edült, mindenütt a' Tsikot körül vevő Hegyeket, és Havasokat, balról különösen Gyergyónak kopasz kösziklás Bértzeit, szembe velünk a' Háttár-Havasokat láttuk; jobbról a' Kászont, Tsiktól el-választó Hegyeket szemléltük. — Oly gyönyörű.

rüséges tekintet, melly a' leg-szomorubb Embert-is meg-vidámithatná. — Mert lehetetlen volna Emberi látó szemnek a' Természetnek oly nyilván ki láttzó szépségét meg-nem esmérni, és Emberi szívnek, azt egy bizonyos Öröm - érzéssel nem érezni. —

Le jutván a' Hegyről egy kis fél óra alatt, *Szeredára*, érkeztünk, minekutánna Utunk Oláh Falutól fogva szinte tiz órákat tartott volna. —

Tsik-Szereda egy alkalmas nagyságú, és szépen épült Falu, Téren fekszik egy hofszú domb alatt, közel az Olt Vizihez (a' melly-is Gyergyóból eredvén Tsiknak hofszán el-foly, és Hegyek között Háromszékre veszi utját) A' Lakosok mind Katona Székelyek. Egy kis távúlságra fekszik a' Falutól a' Vár, a' melly a' közel lévő Temesi Passusra nézve az Ellenség bé ütésének meg akadályoztatásáért van építve Még régebben épült, u. m. 1620ba és akkor Mikóvárnak hivatott Mikó Ferentzről az akkori Tsik Gyergyó, és Kászfony Székek fő Kapitányáról a' ki építtette; de azután a' Törökök 1661be bé ütven el-rontották, Károly Tsáfzár pedig ujra helyre állíttatta; ez a' Vár kistiny, és nem is tulajdon erőtség, négy szegeletre van építve's egy *Kompániát* vehet bé Őrizetnek. —

Egy négy szegeletű nagy Épületnél, melly-is *Kaszárnya*, más egy nintsen benne. — Az első Székely Gyalog *Regement* Oberstere itt szokott lakni. — Tsik-szeredáról a' Temesi Passusra egyenes út vezet, 8 óra alatt a' Határ-szélhez el lehet

het jutni, a' holott-is a' *Contumácia*, Harmintzad és a' szélső Örizetek vagynak. — *Szép-Vízen* túl a' melly Falut az ember Tsik-fzeredáról leg elsőbb-is oda közel éri, több az egész Határ. szélig nintsen; ugyan is Tsikfzereda háta megett egy fél órányira már a' hegyes Vidék kezdődik és egész a' Szélig tart, a' mellyhez közel a' Hegyek is inkább öfzve fűtűednek, és nagyobbra emelkednek Havasokat formálván. —

A' Pafsustól nem meszfze egy *Gyémes Lunka* nevű Völgyben az ember Lakosokra talál, de ezek valóságos faluba nem laknak; hanem itt is, amott is fzerde szélyel, egy egy tsoport Házakat láthatfz. Ezek a' Lakosok Székellyek, kik latsanként ide meg-telepedtek; nagyobb részint a' Tsiki falukból vonták ide magokat, de részfzerint Moldovából is jött Székellyek, vagy Magyarok, mert ugy kell meg tudni, hogy Moldvában ilyen ki vándorlat-tak, kivált Székelyek igen sokan vagynak, és nevezetesen ezen utolsóknak két nagy falujok is vagyón. — A' melly öt Magyar falut telepítették Bukovinában, az is mind olyan ki-vándorlott Moldovai, Magyar, és Székelly Lakosokból áll, kiket oda öfzve vontak. —

Ezeket az említett Gyémes-lunkai Lakosokat a' Tsikiak *Tsangóknak* nevezik: lehet hogy ez a' Nevezet onnan jön, mivel ők vándorló Emberek és Lak helyeket gyakran el hagyták; az a' Szó *Tsangó* pedig, olyan értelemben vétetik mint kóborló, vándorló. — Az ő Gazdaságok főképpen a' Juh tartásban, és Marhákban áll, a' rendes

adót mint más Lakosok fizetik. A' földes Uraságnak is (minthogy mind nagyobb Székelly Bir-
tokosoknak, és úgy nevezett Székelly Nemesek-
nek (*) Földjén laknak) *Taxát* fizetnek, nagy
rézint Katonák; azok tudni illik a' kik különb-
is Katonáknak lévén conscribálva, a' falukból
ide költöztek. —

Tsik-Szeredához egy kis fél óra a' Somolyai
Klastron, a' mellyis egy Templommal, és egy Ká-
polnával egygyütt az ugy nevezett Somolyoi Hegyen
fekszik. A' Templom, a' mellyben egy *Gymna-
sium*-is vagyon, a' Franciscánusoké, és ezt a' leg
régiebb Klastronnak mondják Erdélybe. Már a'
tizenharmadik Százban itt, a' mint mondatik Ba-
rátok voltak, de nem tudatik bizonyosan mitsoda
Szerzet. A' Hegy alatt, egy-felől Várdotfalva,
más felől Tsobád-falva nevű Faluk fekszenek. —

Tsik-Szeredáról el-jöven, folytattuk, Útun-
kat Háromszék felé; Tamás falván, Szent Kirá-
lyon, és Kormás nevű Falukon, mind derék Hely-
ségeken jöttünk keresztül. Három órai menés után
a' Nyerges nevű Hegy alá értünk, mind addig a'
leg kiefsebb Térségen menvén, Gabona földek,
Kender földek, és szép Rétek mellett. A' Nyerges
Hegye Tsikot el-választja Káfszontól. Nagy Hegy;
egy jó fél óra kell a' míg az ember a' Hegy tete-

(*) Minden Székelly ugyan Nemesnek tartatik,
de birnak a' Székellyek között fokban Do-
natioval, és Armális mellett; és ezek tulaj-
donképpen Székelly Nemeseknek nevezet-
nek. —

jére ki-ér, a' tetején egy nagy szegelletű Sántz vagyon. — A' le jövetel a' Hegyről egy fél órát ismét meg tart, le érven pedig az ember rövid idő alatt Káczon Ujj faluba jő, egybe a' Káczon fű Szék Helységei közül. — *Káczon Ujj falu* Völgybe fekszik, derek Helység; részszerezint szabad Székelyek, részszerezint Paráztok lakják, a' kik a' nagyobb Székelly Birtokosok, vagy az ugy nevezett Székelly Nemesek földjén laknak. — Vallásokra nézve Catholicusok; valamint a' több Káczon Széki Helységek-is, mellyeknek száma öt. Innen el menven útunkat egy hosszú Völgyben folytatuk, a' hol a' Káczon patakján keresztül-kasul kellett mennünk. Két óra alatt az ember Káczon fű Székből ki jut, és Szent Léleken-túl (mellyis a' Káczoni Hegyek végébe fekszik,) Három-székbe ér. — Jobbra Szárazpatak, Peselnek és Karatna nevű Helységek esnek, mellyek Fejér-Vármegyéhez tartoznak, igaz hogy ez különös (*). Szent Léleken G. Mikes Ur bir, s' kinek a' Hegy allyában egy régi és meg romlott Kastélya vagyon. Ezen a' Falun túl az ember a' leg szebb sík Térségre jut ki, a' Hegyek mind két részről igen meszre távozván. Tsikhez hasonló Térséget lász, tsak hogy

---

(*) Vagynak még Háromszéken olyan Helységek, mellyek Fejér-Vármegyéhez tartoznak, de ezek Három-széknek a' szélében fekszenek, Háromszék és Braşó Vidéke közt, u. m. Hidvég és Árapatak. Ezek a' Nemes Familia Jóságai, a' mellyeket még a' 4dik Béla Magyar Királynak *Donatiojából* birják, melly akkoron, a' mint azon még levő Donatio mutatja, Tatároktól el-pusztított Föld és az előtt a' Székelyeké volt. —

még egyenesebb, és fokkal nagyobb ki terjedésű; szép Gabona földek, Rétek, és fok Haritska vetések mellett megyen el-az utad. Itt is amottis Helységek ödödnek szemedbe. Sz. Lélekről egy fél óra alatt be-jutottunk *Kézdi-Vásárhellyre*.

Itt más nap szinte délig mulatván, ekkor el mentünk Al-torjára fő Hadnagy G. K. Urnak látogatására. a' kívül szándékunk volt a' Bűdös nevű nevezetes Hegyhez menni, a' Bűdösök Lyukaknak, és a' Hegyalatt lévő Bor-vizeknek, és Feredőknek nem különben az ehez közel fekvő magos Hegyen épült Bálványos Várának meg tekintésére. Al-Torja Kézdi-Vásárhellyhez, egy fél órányira esik. — Innen két óra tájban el-indultunk, és Fel-Torján, egy nagy Falun menvén által, ezen Hellységen túl, csak hamar Hegyek közé értünk be 's szoros Völgyeken keresztül négy órai menés után jutottunk a' Bűdös Hegy alatt lévő Bor vizhez, mellyis egy kis Völgyben fekszik. Ez igen jó Savanyú-viz. A' Bálványos Vára is itt fekszik, éppen a' Bűdös Hegy által ellenében a' Völgy felett, a' honnan oda fel is-lehet menni. Ez a' Vár egy igen magos Hegynek tetejére építettett, felette régi, és már elromladozott. Hajdan egy erőss Kastélyból állott, mellyet kétfzeres Kő-falak vettek körül, munkás erőssége-és építése pedig még mostis ki tetfzik; — a' fel menetel igen fáradságos. — Vélekedésem szerint azok, a' kik ennek a' Várnak építésének leg alább neveztetésének idejét akkorra tetfzik, a' mikor Szt. István Király Erdélyt Magyar Országhoz kaptsolta, talán közelittenek az igazsághoz. Ugyan is a' Neve ezen régi Várnak azt láttatik mutatni, hogy a' Bálványokról, vagy Bálványozókról ne-

veztetik. Tudjuk pedig azt a' Hístóriákból, hogy Szent István Király a' Kereszténységet terjesztvén, minekutánna amak kemény Ellenzőjét az Erdélyi Gyulát meg-győzte, és Erdélyt hatalma alá hódította volna, ittis a' Keresztény Vallást buzgoan, főt igen buzgóan t. i. fegyverrel terjesztette. A' vad Magyarok, vagy Székelyek közül pedig fokban mind Szt. Istvánnak, mind a' Keresztény Vallásnak vakmerően ellent állottak, és magokat mind a' függetlenségbe, mind pogány Vallásoknak gyakorlásában meg-akarták minden erővel tartani. Ha tehát úgy vélekedünk, hogy ezt a' Bálványos Várat a' Pogány Magyarok, vagy Székelyek a' magok oltalmokra, vagy meg tartásokra építették, vagy ha már akkor fenn állott, magokat ebbe vették, és itt oltalmazták, és hogy ő rollok miat Bálványozókról neveztetett Bálványos Várnak talán valamit ki-találnnk. Ezt az okoskodást erősíteni látszik az, hogy még más Bálványos nevű várat is találunk Erdélybe, u. m. a' Szamos-Ujvár mellett volt régi Bálványos Várat, a' mellynek Kőveiből a' mostani Szamos Ujvári Vár építettett. Azomban ezek mind vélekedések, és *Hístóriai dátumok* nélkül tsak találgatunk. —

Minekelőtte a' Büdös Hegyre fel mentünk volna, előbb az alatt mentünk a' Sóósmező nevezetű Völgyhez, a' melly a' Büdös Hegynek más oldala alatt fekszik. A' nevét ez a' Völgy onnan veszi, hogy ebbe egy Sóós forrásotska fakad, a' mellynek Vize a' Völgyen el-foly, de látsanként a' földtől be-itatik. —

Ebben a' Völgyben vagyon egy Savanyu - vizis, a' melly felette erőss; ugyan ebben a' Völgyben pedig a' Búdös Hegy által ellenben lévő Hegynek allyában vagyon egy meleg kénköves Feredő is (*). A' Sóós mezőről a' Búdös Hegyre mentünk fel; jó darab ideig kell menni, és fokot kell hágni ezen az erdős Hegyen, a' míg az ember a' Búdös Lyukakhoz ér. Az első Lyuktól meszszetske a' második, ehez valamivel közelebb a' harmadik búdös Lyuk fekszik; mind egygyik nagy Kö-Szikláknak tövében. — Már közeledvén az ember a' nehéz szagot érezni kezdi, a' Lyukhoz érvén pedig ez a' szag majd el szenvedhetetlen. — A' Búdös kö a' Lyukban a' Kösziklákat egészen hártva módjára bé vonja, — úgy hogy azok kívülről fargáknak látszanak. — Az első Lyuknak ajtójához könnyen el mehetsz, és bé-menvén egyebet egy Lyuknál, melly szélleben-is hofszzában-is négy öt lépésnél, magofságában pedig két ölnél nem több, és Búdöskövel bé vont Kö-fziklánál, nem látsz, de fokáig itt ki-nem álhatod, mert lélekzetet venni ártalmas főt halálos-is. Ha ezen Lyukban valamint a' többiben is a' Nap bé-flüt, úgy olyan mint-ha belől tsupa tűz volna. — A' második Lyuk ehez hasonló, a' harmadik mindeniknél nagyobb, és a' belölle ki gözölgő szag erősebb és olyan nehezen szenvedhető, hogy a' Lyuk' nyílásánál-is alig lehet állani. A' Búdös hegynék második oldalán hasonló Búdös köves Lyukak vagynak. Ezek közt a' leg nagyobbat *Gyilkosnak* nevezik, mi-

---

(*) Közel ide esik egy nagy Tó, melyet a' Szent Anna Tavának hívnak.

vel egy Ember, a' ki belé ment, ott vesztette hirtelen életét. — Ennek a' gőzölgéseit a' többi felett oly erősnek lenni mondják, hogy az ott el-repülő Madarak-is annak szagától meg ölettetnek; a' mint hogy is ilyen döglött Madarakat annak nyílása előtt fokakat találtak. Most azonban ennek a' nyílásánál a' felette lévő Köfziklák le szakadoztak, a' mellyet egy Menykö tsapásnak ereje okozott. — A' Szem fájdalmak ellen hasznosnak tartatik ezekben a' bűdösköves Lyukakba való bé-menetel, azért-is gyakran mennek beléjek a' Vidékbeli Emberek; szükség azonban, nagy vigyázást tartani, és a' mint előbb-is említettem lélekzetet nem venni, *Fichtel* ama tudós Erdélyi Mineralogus és volt Thésaurlis Tanácsos, a' maga Erdély Országai Mineralis Historiájában, (Beytrag zur Mineral-Geschichte von Siebenbürgen 2 Theile in 4to) egy meg becsülhetetlen Könyvben bőven és egy Természeti Végzőlő módja szerint írja-le az egész Bűdös Hegyet. Az ő nyomoson elő adott vélekedése szerint az egész Bűdös Hegy valaha egy Vulcanus-volt, és a' fok Bűdösköves Lyukok, mind meg annyi Tűz okádó nyílások voltak, a' mellyek, vagy az okadás által fel-vettetett, vagy az azután idővel bé vagy le szakadott Kö-fziklák által bégugattak. Ezt az-is láttatik bizonyítani hogy *Fichtel* Urnak tapasztalása szerint, az egygyik nagy Bűdösköves Lyuknak (mellyet a' mint említettem a' Menykö nem régen őszve rontott) a' földje, melyen az ember állott, ingadozónak lenni találtatott, és ugyan azért az alatta lévő üregeket gyaníttatta. — A' Köfziklák a' Lyukak körül meg vizsgálván, azokat *Tuf*-kőnek nevezvén, egy oly Kő-nemnek lenni találta, a' melly *Vulcanus*

Lávából vagy Tűz okádó Hegyi Hamuból, az elsőnek 's hónap hozzá járulásával a' nap melegítől őszve tömetett, vagy mintegy őszve fűtetett. Ez a' Kő fejr vagy szürke, vagy verefess fejr, kisebb darabjaiban hangot ad, a' vizet lassan beszívja néha *porus*-os, száradt és könnyű, a' Németül úgy nevezett *Tuff* Kőhöz leg többet út. Ezek a' Kősziklák és szerte szélyel el-hányt Kődarabok hasonlók azokhoz a' Kő-nerkekhez a' melyek a' *Vesuvius* Hegyen találtnak, és annyival inkább bizonyitnak arról hogy Tűz okádó Hegyből vettettek-ki. — *Fichtel* Urnak meg jegyzése szerint a' Bűdös Hegy a' maga leg utolsó okadásában, *Salak* avagy *Tajték* Kővet vetett ki. Ugyan-is az egygyik Üreg vagy Lyuk alatt az egész föld színét olyan Kő-nemmel el boritva találta a' Vi'sgálódó Ur. — Az egész Bűdös Hegy teli van Bűdöskövel, mellynek göze annak minden részeibe el-hat. — A' Hegynek allyában több helyeken lehet bűdösköves földet ki ásni, a' mint-hogy egy helyen egy négy ölhyire, de a' fullasztó gőzök miatt tovább nem vitethetett, és fel hagyott Stollnát lehet látni. —

A' Bűdöskő Lyukakon felyül még jó darabot lehet menni, míg az ember a' Hegy tetőre ér. Innen pedig Tsik-Székbe lehet bé látni. — Kelletett jó fél óra míg a' Bűdös Lyukaktól a' Hegyen le jöven vizzá érhattünk az első Bor-vizhez, a' Bálványos alatt, a' honnan a' Sóós mezőre mentünk vala. Innen tsak hamar haza felé indulunk és szinte éjfélnél Kézdi Vásárhellyre bé-is érkezünk. — Kézdi Vásárhellyről pedig más Nap tovább folyta tuk Utunkat. —

Kézdi Vásárhelly egy nagy de nem szépen épült Város, többnyire mind al-Házakból áll, — a' mellyek itt is valamint az egész Székelységen fendellyel vagy deszkával fedettek. A' piatzon is az ember tekintetre méltó Épületet nem lát, a' Reformatum Templomon kívül: e' pedig méltán érdemli, hogy szépnek neveztesék. Mind nagyságára, mind kivált belső *Architecturájára* nézve, a' szép és mesterséges építésnek példája Erdélyben. A' M. Vásárhellyi és Kolosvári Reform. Templomok után ennél a' Reformatusok között nagyobbát nem tudok, és szépségére nézve mindjárt ezek után, és az Igeni Reformatum Templom (*) után térszem. A' Catédrát azonban igen tiszfrának tartom, és a' fok helyen való virágos festéseket, és pettyegetéseket mind a' falon mind a' boltozaton éppen nem ditsérhetem. A' Templomnak külső architecturáját ditsérhetem ugyan valamenyire; azonban nem találtam fel benne a' szép Simplitást. — A' Torony a' Templom elején a' homlok-rész' közepében vagyon, és a' Templomhoz jól illik. — Azokban fokát el vészén a' Templom szépségéből az, hogy Kö-fallal van körülkerítve, hogy a' piatzra háttal van, és hogy szabad helyt nintsen. — A' Templomnak által-ellenében az Oskolaház vagyon, mellyis egy alkalmas, Épület; az Oskola egy a' nagyok közül és a' főbb Oskola Háromfzéken. — Ennek a' Városnak szép, és nagy Épülettjei közül mást nem tudnék említeni a' *Stábalis* Háznál, holott az második Szé-

---

(*) Igen Bájér Vármagyéba, közel Károly-Féjér-Várhoz fekszik. —

kelly Gyalog Regiment Obersterinek *Quártéllya* vagyon a' *Regement Cancelláriával* együtt.

Kézdi-Vásárhelyt, egy kis patak vállasztja el Kantától. — Ez egy Falu, melly Fejér-Vármegyéhez tartozik, és a' mellyben a' Minorita Barátoknak nagy Klastromok, Templomok, és Oskolájok vagyon. Falunak elég szép Hellység. Lakosai többnyire mind Catholicusok, és Magyarok, vagy Oláhok; kár hogy ez a' kis Fejér-Vármegyei punctum nem eshetik közelebb a' Fejér-Vármegye testéhez. —

Kézdi-Vásárhelly népes hely, mintegy öt ezer Lélek vagyon benne, mind szabad Székellyek, Vallásokra nézve Reformátusok. Az Emberek itt igen fűrűen laknak, egy más hátán ugy szolván; ugyan-is fok. Házaknál négy öt Háznép lakik egygyütt egy fedél alatt; még több helyeken lehet pedig látni, hogy egy Udvaron, két három, négy Ház áll, ugy hogy Udvarnak majd semmi hely nem marad. Nem tudom. más okát miért nem építenek inkább a' Város szélén mint ugy egy másra, hanem azt: hogy ezen Városnak igen kitsiny földje vagyon. — Az ide való Lakosok nagyobb részént mind Mester-Emberek, és fok féle Kereskedést üznek, főképpen Brásóba és a' két Oláh Országba, az Ojtazi és Bozzai Pafsusokon által. — A' *fabricatumok* (Készítmények) mellyek ezen Városból ki vitetődnek, kivált képpen minden féle Gyapott, és Gyapju Szőtt matériákból, és meg készített bőrökből állanak. Jöllehet a' Kézdi Vásárhellyiek nagyobb részént kereskedő és Mester-Emberek még is e' mellett Katonák-is, és ez a' Város egy Compániát állit-ki, é' mellett Contribúció

is fizet. Azomban ez a' Mező Város különösön azon Okokból, minthogy Kézi-mivekből és Kereskedésből élő Hely lévén, a' Katonáskodást kárára tartja lenni, és mivel különben is Taxalis Hely (az az tulajdon Jurisdictionnal bíró Szabad Mező-Város, a' mely az Ország Gyűlésére-is Követet küld) már két Ország- Gyűléseken sürgette a' Katonaságtól való fel szabadittatását, a' több Háromszéki Taxalis Helyekkel, u. m. Beretzkél Ilyefalvával, és Sepfi Sz. Györggyel egygyütt, mely Helységek mindnyájan, a' Katonaságtól való menttségekről, régi Privilegiumokat-is kívánják mutatni.

Kézdi Vásárhellyről el-indulván, előbb Léczfalva nevű Hellységbe mentünk, onnan pedig Zabolára, a' melly Helyen a' Háromszék közönséges Gyűlései szoktak tartatni, a' G. Mikes Kastélyába; minthogy ez a' Grófi-ház birja Zabolának nagyobb részét. Azomban az Archivum, és a' Tömlöztzők nem itten, hanem Sepfi Szt. Györgyön vagynak. Zabola közel fekszik a' Moldvai Szélekhez, egy felel távolotska Havasokkal meg környékezve. —

Itt éppen ekkor közönséges, és Ország Gyűlésére készülő Gyűlés tartatott. A' Székelly Nemzetnek a' Gyűlésre bé-nyújtandó 's orvoslást kérő Sételmeinek fel olvasását hazafiúi szívvel hallottam. A' több közönséges dolgoknak pedig szép, és rendes folyamattját, és az okos Kormányozást (vitte pedig ezt a' fő Király Biró Ur) örömmel tapasztaltam. Nem tehettem azomban, hogy ezen Gyűlésről egy fajnos meg jedzésem' ne tegyem, ezt t. i. hogy egynehány főt úgy szólván sok oly panaszok fel véterődésnek kellett tanújává lennem,

a' mellyeket Gyermekektől meg verettetett, meg fzdalmaztatott, vagy meg-vettetett Szülék adtak bé. Bámulva kellett febes Szüléket látnom fiaik kezeitől meg febesítve. — A' Nemes Szék Gyülése azomban nem hagyta büntetés nélkül ezen természet ellen való fiakat, —

Zaboláról a' fő Király-Biró Gróf Mikes János Urral volt szerentsém *Uzonba* mennem, egy Helységbe, mellyben egy nagy részt ez a' Gróf Ur bir. Kastélya nagy, és szépen épült, alkalmatosságokkal bővölködik, Istállója válagatott Lovakkal teli, Ló-Iskolája nagy és fedett, Kertje fokat ígérő. Nézd meg azomban ezen Gróf Házainak belső el rendeléseit, visgáld meg válagatott Bibliothecáját, szempléld meg a' szép Réz-mettség Képeket; és tapasztalni fogod, hogy ennél a' Háznál a' jó izlés nem idegen. *Uzonból* Brafsó felé indúltunk-el. Két M. földnyi menés után, a' Székelly földről ki értünk, Prázmárra jutván, mellyis egy nagy Száfsz Hellység Brafsó Vidéken, a' honnan Brafsó egy Mföld. —

Az egész Háromszék (*) egy kies Vidék. A' leg-egyenesebb Térsegen megyen az Utazó mindeütt; körös körül apróbb Hegyek, és ezek háta megett magafsabbán fel emelkedett Havasok veszik szinte egészen körül; a' Birtzaság, vagy is Brafsó Vidéke felé Térség vagyon. Földje felette termé-

---

(*) Haromszék három Székekből úgy mint Kézdi, Sepsí, és Orbai Székből áll; mindenik Széknek különös Tifztsége vagyon. —

keny, és Nyárban leg szebb Gabona és Haritska vetéseket láthatfz. — A' Haritska itt mintegy második Buza neme, fohol nem igen termesztk Erdélybe bövséggel, tsak itt. Az ugy nevezett Haritska Puliszka, itt a' Málé Puliszka helyett vagyon, és igen közönséges; téjjel vagy túróval igen jó izü étel, ajánlom akár kinek. —

Erdőket Háromszéken tsak a' Hegyeken láthatni, és a' Havasokon, a' hol Vadakkal bövelkednek. Szőlöt itt nem mivelnek, azért Bort kevesebbet, de Pálinkát és Sert annál többet isznak, a' Bort pedig részszerint Oláh Országból részszerint a' szomfzéd Küküllő Vármegyéből, és Segesvár, 's Köhalom Száfsz Székekből vészik. — Három-szék igen népes Tartomány, és Népe miveltebb, mint a' más Magyar Nép az Országban, az Oláh-is a' ki itt lakik meg magyarosodván nem olly vad, és bárdolatlan. (*) A' Hellységek mellyek nagy számmal vagynak, szebbek, és rendesebben épültek, mint más Erdélyi Magyar vagy Oláh Hellységek; a' Száfsz Faluknak mindjárt utánnok lehet tenni, Vallásokra nézve a' Lakosok nagyobbára Reformátusok. Kevesebb része Catholicus és Unitarius; nagy része pedig a' Parafztoknak Oláh Névén, Ó hitü. — A' Háromszéki Székelyek szorgalmatos föld mivelők; nagy Juh Gazdák, jó Takátsok, nagy Méhészek. Deszkával és 'Sendelyel Erdélybe fok felé kereskednek. Szövött Áruknak pe-

---

(*) Itt az Oláhok nyelveket is el-felejtik, melyet fzinie tsak Papjaik tudñak. — Vallásokat azomban, mely ő nálok majd tsak külső Tzeremoniákból áll, meg-tartják mindenütt.

dig Oláh Országban nagy kellettje vagyon: különösen a' Mező Városiak fok féle Kézi mesterségekből, nem kevés hasznót látnak. — A' két Oláh Orzággal pedig, és a' Százf-Székekkel minden tekintetben olly vízfzontagos közösülésben él Háromszék, hogy ezek nélkül nagy szükséget látna, de sőt ezeknek-is, kivált a' Százf Székeknek hasznok kívánnya, hogy a' Székellyek mentől jobb lábon állyanak: tudva vagyon, hogy a' Szomszéd Száfzok a' Székellyeknek nagy Baráttyaik.

A' nevezetesebb Vizei Háromszéknek az *Olt*, és a' *Fekete-ügy*, a' mellyis az elsőbe foly, az *Olt* Gyergyóból eredvén, és Tsikból jövén tsak egy kis részén foly által ezen Tartománynak, azután Fejér-Vármegyének egy részén és Fogaras földjén által veszi folyását és Szeben-Széken kereszttül a' Veres Toronyi Pafsusnál Oláh Országba szakad.

Bövebben a' Székelly Földről nem írhattam, de oka ez, hogy keveset mulattam. — Ezen Utazásnak le írása, le alább ut mutatásra jó lehet, ha valakinek kedv tartaná, hogy Erdélynek ezt a' részét láfssa; leg alább arra használhat, hogy valamelly ifju Hazámfiának kívánságát fel gerjeszse, olyan Orzágnak bövebb vizsgálására, mellynek tsak egy kisebb részében-is ennyi szépet, és nézni méltót talál: holótt millyen hiányos ez a' rövid Utazás le-írása!

HARMADIK UTAZÁS

EGY ERDELYI MAGYAR NEMES IFJUNAK MAGYAR OR- SZÁG' DÉLI RÉSZÉIBEN TETT UTAZÁSA.

El-hagyván Budai lakásomat, holott egy Telet töltöttem vala, egy Barátom' Társágában Útnak indultam 2. Maji 1794. hogy Magyar Hazámnak egy részét bé járnám. — Szándékoztam leg előbb is Szegedig le menni. Budáról első meg nyugvó Státziónk Ócsa nevű Helység volt. — Ez egy nagy Magyar Falu, Pestről 3. Mértföld; G. Teleki

G

Jósef és Confil. Tihanyi Tamás Urak Birtokosok benne. — Az itt lévő Reform. Templom a' maga régiségiért igen nevezetes; némelyek még Pogány Templomnak tartják, melyet egész Alkotása-is láttatik bizonyítani. — De ha nem is tartanók ilyen réginek, egynek tarthatjuk a' leg első Keresztény Templomok közzül, a' melyek a' Keresztény Vallásnak az Orientálisi Ritus szerént való bé vételekor építtettek; láttának-is a' külső Falán Görög modú régi festések.

Ez a' Templom belsőképpen G. Teleki Jósef Ur ö Excellja bőkezősége által renováltatott, a' régi architecturának mindazáltal változtatása nélkül; melynek emlékezetét egy a' Chóruson lévő Táblán olvasható arany *Inscription* lathatni. — Őcsárol nagy Pufztaságon keresztül, mely szinte 8. órákig tartott, Nagy-Körösre érkeztem. Innét kevés idei mulatásom után, tovább folytattam Utmát, még ez nap Kétskemétre szándékozván.

Nagy - Körös.

Nagy-Körös középfzerü nagysága Mező Város, Pesttől 11. Mértföld. Építése falu modjára vagyon; uttzái rendetlenek és a' Házak többnyire egymáftól szélyel, egyenes sor nélkül állanak. Kö Házakat, keveseket számlálhatni benne; azomban Épületeit mind, jó közönséges falusi Épületeknek mondhatni. A' Házak száma mint egy 2000re, a' Lakosok száma pedig 12000re, vettethetik. — Erdélyi Hazámban egy Vároft sem tudok Szebez

és Bratsón kívül, a' mellynek több Lakosja volna. — A' Körösiek főképpen a' Marha, 's különösen a' Juh tartásból keresik hasznokat. — A' Föld-mivelést szűkebben gyakorolják, minthogy a' Földjük terméketlen; Szőlő mívelésre is adják magokat, és a' Szőlők a' Városon kívül térségen fekszik. Bővölködik ennekfelette Körös foktélé jó gyümölcsökkel, melyek a' Vidékben nagy bevétele vagynak. A' Lakosok mind Reformátusok, kivévén némely igen kevés R. Catholicusokat a' kik egy Templomot birnak. A' Reform. Templom, mely nagy és régi, de renovált Épület, eredet szerint Catholicusoké, és azután a' két Fél közt közös volt. Történvén pedig annakutánna, hogy a' Catholicusok is reformálódtak, úgy lett a' Templom egészben Reformátusoké. A' Nagy Körösi derék Refor. Oskola is említésre méltó. Ezt egy kis Collegiumnak nevezhetem. Olyan gyarapadó állapottal vagyon különösen a' mostani T. Rector-nak igyekezete által, hogy ha a' Ketskeméti Oskolával, melly ennél még nagyobb, egyesíthetnék egy Országos Oskolát valóban tehetne, mely úgy is ebben a' Duna-mélyéki Superintendenciában még hibázik. Méltó volna az ebben a' Superintendenciában levő *Patronatusnak* és *Ecclesiának*, egy ilyen Oskola fel állítására egy bizonyos elegendő Fundust össze temni. —

Körösről az a' meg jegyzésre méltó, hogy ezt a' Mező Várost a' Földes Uraság *Contractus* mellett bírja, mely szerint a' Helység a' Földes Uraságnak egy bizonyos meghatározott Summát fizetvén (melyet a' Földes Uraság semmi szin alatt nem nevelhet) annak minden Földjeit, Birtokait és

Jussait használja, — úgy hogy a' Földes Uraságnak némely *Curiákon* kívül, melyekben némelyek a' Birtokosok közül laknak, feinni valóságos, és kijegyzett, hanem csak jus szerént való Birtoka-és *Oeconomiája* vagyon, melynek (*ususát*) haszon vételét az általa meg nem változtatható *Contractus* szerént a' Városnak által adta. Mely szerént a' Város a' *Contractusban* meg határozott Summát (mely a' meg határozott porportióhoz képest a' Birtokosokra fel-osztatik) mint Jövedélsbéli Jövedelmet efsztendönként fizetvén, a' Földes Uraság minden Birtokainak és használainak *in concreto* bírálsában vagyon.

Hogy a' Városnak a' Földes Urasággal ilyen lábon való állása fő oka tehetős állapotjának, és a' Lakosok vagyonsíóságoknak, ezt könnyen által lehet látni csak abból is; hogy a' Jövedelme az Efsztendönként kötött Summát fokkal felyül haladja.

Körösről el menvén jöttem *Ketskemétre* mely is Köröshöz egy Mértföld. It a' Városon kívül lévő Vendég-Fogadóba szállottunk, a' mely is a' Városba benn lévő Fogadónál alkalmasabb. Szélsyel járván azután a' Városba, fel mentünk a' Cathol. nagy Templomnak Tornyába, a' mely Ketskeméten a' leg magosíabb Torony. — Ennek lég felsőbb ablakáig a' hol körülötte egy vas tornáts vagyon fel menvén, innen az egész Vároí és Vidékét igen jól bé lehetett látni. A' Városnak nagy ki terjedése, a' kifsiny ugyan és falufs, de nem roísfzul épült Házak, a' Város mellett fekvő, fákat meg rakott Szőlők, és a' mészíze terjedő

Térség, szép és kellemetes tekintetet adnak. Mentünk azután egy a' Városon kívül lévő száraz Malomhoz (mely Nyomó száraz Malomnak hivatik) meg-nézésére: a' mely egy tsapanyólag álló, nagy lapos Keréktől hajtatik, melyen egy vagy két Ökör fel felé menvén (azomban minthogy egy Tzövekhez van lántzal kötve, soha tovább nem halad) ez által a' Kereket forgatja, a' mely Keréknek alóll fogai lévén, azok által a' más kerekbe kap, és így ezeket és ezekkel egygyütt a' Malom Követ forgásba hozza. A' Malom egész Mechanismusza igen együgyü és könnyü, haszna pedig egy ilyen Malomnak felette nagy, mert többet meg őröl mint egy közönséges Lóval hajtattott száraz Malom, és négy erős Marhánál többet nem kíván. — A' Bival ennek a' Malomnak hajrására leg alkalmasabb, minthogy nagyobb ereje van, és nehezebb Állat. Erdélybe a' hol a' Bival jól szaporodik, és a' hol kivált az Ökör Bivalnak elég szolgálatjával nem igen lehet élni, egy ilyen Malom nem kis haszonnal állittathatnék fel, kivált a' Mezőségen. — Következendő napon délutánnig még Ketskéméten mulatván, az alatt a' több helyek közt a' Város Házához vezettettem, holott is nékem né-mely Török Protectionálisok (oltalmat ígérő Levele) és fok féle Levelek mutattattak, melyben a' Városnak a' Nagy Vezér, Budai Basha, vagy más Török Tisztek által parantsolatok adódtak. — Egyről a' nevezett Protectionálisok közül egy Magyar Országán által nem régiben Berlinbe ment Török Követ, kinek a' Török Leveleket mutogatták, azt mondotta: hogy annak olyan kötelező ereje volna, hogy ha akár mikor is a' Török M. Országra jönne, és ezt a' Ketskémétiiek mutatnák,

a' Város minden prédálástól 'es pufztitástól mentte lenne. Ezen Levelek nagyobbára Török nyelven vagynak írva, és fokaknak a' foglalatja magyarul *indorsálva* vagyon, némelyek pedig Magyar nyelven irattak a' Törököktől. A' parantsoló Levelek többire mind igen kemények, és vagy halállal, vagy a' Város pufztításával fenyegetnek, ha a' benne foglalt kívánság, vagy parantsolat nem telyefittetnék. — Imhol egy néhány magyarul írott Török Levelek példa gyanánt:

„Mi az Méltóságos Budai Vezérnek Ibraim „Basának minden dolgaiban Fő gondviselője és parantsoloja Cajnikája, Dervis Bék, Isten engedel-
„méből.

(L. S.) *Subscriptioja két Ló-
farku Basának.*

„Ocsa 6. Szekér Széna. Üllő 8. Monor 6.
„Tzegléd 25 Szekér széna, Körös 40. Ketskeméth
„60. Szekér Széna, Ti Városi és Falusi Birák,
„Esküdtek látván ezen Miggos Tzimeres Levele-
„met Tsillag Vezér számára a' szénát mindjárt bé
„hozzátok; az jövő Tsötörtökön itt lészén Tsá-
„fzár erejével, Széna kell Tsáfzár Lovainak, több
„Levelet ne várjatok, harmad nap alatt bé hozzá-
„tok, míg fejer nem faj. — Olaj Béknek hirt
„adjatok. Buda 12. Junii 1683.

Felyül irás: „Ocsai és a' több Falusi Bi-
„ráknak adásfés nagy hamarsággal. Faluról falura
„ejjel nappal vigyék. —

Más: „Én Budai Abdi Rahman Basa Isten
„engedelméből.

(L. S.) *Három Ló farku Basa
subscriptionja.*

„Ezen Tzimeres petsétes parantsolatomat lát-
„ván Ketskeméthi, Körösi Birák és Esküdtek,
„Fejetek ítéletire hagiom és parantsolom, ugy
„nyífsátok ki a' szemeteket, ha Szolnokba egy
„Kárót is találtok vinni értésemre léfzen; a' ti
„szándékotokra négy száz Kárót tsináltattam, vé-
„letek tölttem meg, és azon kívül Ketskeméth ött
„ezer Tatárnak házat és Istálot készitsetek; Kö-
„rös is ött ezer Tatárnak &c. Ebbe femmi mu-
„latság ne legyen, mert halálatok érkezik ti reátok
„nyilvánioson 2dik December 1683.

Más. „Mi az hatalmas Budai Vezérnek, min-
„den Fő dolgaiban! lévő Fő Kajmakamja ugy mint
„meg nevezve Vár építője Hatzi Sziaus Aga Isten
„engedelméből.

(L. S.) *Két Ló farku Basa sub-
scriptionja.*

„Ezen erőss parantsolatom látván Ketskeméthi,
„Körösi Birák, hagiom és parantsolom fejerek ité-
„letire, hogy a' hatalmas Budai Vezér Esztergom
„alá ment; azalá mindjárt Lovas Kotsit küldjetek,
„Ketskeméth hufz kotsit, Körös tizen ött kotsit
„két hétig való élésvel, a' mely orában Levelem
„érkezik, fél órát se mulassatok, ha Fejetek kell;
„holnap dél tájjára ha Budán nem lesznek a' Kotsik
„Karóba száradtak meg, a' Kotsikra minden Kotsira

„négy négy Tallért fizetünk. Akár a' Biráknak
 „adjuk, akár a' Kotsfnak a' penzt. Ti Várofi
 „Birák vakmerőségre el ne halgassátok, mert meg
 „kell halnotok érette. A. D. 1685. 11. Augustus.
 „*Felyül irás*: Ezen Levelem adafsék Ketskeiméthi
 „Köröfi Biráknak nagy Ló halálával.“ — NB.
 A' hol a' Levelekbe L. S. van, az az originálison
 Stempel.

Ezekén kívül még a' Város Protocollumában
 fok Török Levelek olvastatnak *in Copia*, vala-
 mint fokak a' R. Tsáfszártól 's Magyar Királytól,
 Német Vezérektől, Vármegyéktől, Fő Emberek-
 től, a' melyekben a' Városnak mindenféle paran-
 tsolatokat adtak, és minden némü *praestatioe*
 kívántak; azomban az ellenkező Féllel tartani
 keményen meg tiltották, mely Környül állásokban
 a' Város nagy szorongatások közt lehetett. A'
 többek közt a' Város Protocollumában egy külö-
 nös dolog olvastatik, mely ez: A' Török Magyar
 Ország' egy részit meg hódolván, Ketskemétre is
 mint más Városokra felette nagy Adót vetet, és
 fok egyebeket is kívánt a' Várostól. A' Város
 pedig minden kívánságainak eleget tévén, és min-
 den parantsolatait nagy készséggel telyesítvén, az
 által, és fok ajándékai által a' Törököt meg nyerte;
 úgy hogy a' Török Tsáfszár, Kegyelmének jeléül
 a' Városnak egy aranyos materiából készült Kaf-
 tánt ajándékozott azon izenettel: hogy ha valami-
 kor Török vagy Tatár Seregek a' Vároft pusztítás-
 sal fenyegetnék, azon Kafánt a' Biró magára vé-
 vén ezeknek eleibe menne, mely által a' Város
 minden ellenséges erőszaktól mentt lenne. Vették

is azután hasznát a' Ketskémétiak a' Kaftánnak, és egy néhányszor történt, hogy Török vagy Tatár Seregek a' Várost predálni jövéen, a' Biró vagy más Elölljáró a' Kaftánt magára vévén, azoknak eleikbe ment, a' kik a' Kaftánt rendre meg tsókolván ahoz, és a' Város. Elölljáróihoz nagy tisztelettel voltak, és a' Város mellett, ha ez őket önként bé fogadni nem akarta, tsendesen el mentek; ez a' Kaftán többé nintsen meg, és nem tudatik ugyan jól mi módon, el-veszett. Ketskémét a' maga leg szorongatóbb Környülállásaiban úgy tudta magát viselni, hogy mind az Ellenségnek kéntelen lévén vélle, anyira eleget tett, hogy annak minden pufztításaitól és kegyetlenkedéseitől magát mindenkor meg mentette, mind pedig a' Hazához való Hűségét meg nem szegte, sőt annak lehető módokon tehetsége szerént szolgált.

Ketskémét egy Nagy Mező-Város, szép térségen el terjedve fekszik. Építése falu módjára vagyon, uttzái hoszszak tsavargósok, és a' Házak egy mástól el hányva vagynak rendes sor nélkül, azomban ezeket nagyobbára mind jó közönséges Épületeknek lehet mondani. Kö Házak ezen Városba kis számmal vagynak; a' melyek közt szép Épületeknek neveztetethetnek: a' Reform. és Catholicum Templom, mely mind a' kettő igen nagy Épület-is; ezeken kívül vagynak még a' Piaristák Temploma és Collegiuma, és a' Franciscanusok Temploma Klastrommal egygyüt; a' Város-Házá, a' Normalis Oskola, melyek mind derék Kö-épületek.

A' most folyó 1794dik Esztendőben Ketskémét felette nagy Égést szenvedett, mely által közel 900. Házak lőnek lángok predájává. De a' Lakosok már majd mind fel építették a' hamvaikból Házaikat, és ezek az ujj Házak mind szebben, mind egyenesebb forban, és jobb rendben vagynak épülve, mint az el égettek, úgy hogy a' káros Egésnek azt az egy jó következtését nem lehet tagadni, hogy a' Várost meg díszesebbítette. A' Házak száma Ketskémén szinte 3000. a' Lakosoké 24,000. kiknek fele Catholicusokból, fele pedig Reformátusokból, és ezeken kívül Rátcokból, és kevés Zsidókból is áll. — A' Catholicusok és Reformátusok eleitől fogva Ketskémén nagy egygyűségben éltek egygyűtt; sőt régen a' mostani Franciscánusok Temploma, a' kettő közt közös volt. —

Ketskémét, valamint N. Körös, Földes Uraság alatt vagyon *Contractus* mellett. Még a' múlt Században mentek a' Ketskéméiek a' Földes Uraságokkal *perennalis Contractusra*, mely szerént egy bizonyos esztendei Summát meg határozván, azt, a' Földes Uraságnak Jószág Jövedelme gyanánt fizetik, e' mellett pedig annak minden Birtokait és Hasznait *in concreto* használják, valamint a' Körösiek; itt pedig azzal a' különbséggel, hogy itt a' Földes Uraságnak nem csak semmi ki jegyzett Birtoka, de semmi Nemefi *fundussa* is nintsen, hanem minden *fundus* vagy az egész Városé, vagy *Colonialis fundus*, a' melytől az azon lakó Nemesek is portiót fizetnek. A' Földes Urak között a' G. Koháry Familiának vagyon leg több jussa Ketskémében. Még a' más

Században ment a' Város ezen Familiával, valamint a' több Birtokosokkal-is *perennalis Contractusra*, mely szerént ezen Familiának esztendőnként 1000 N. Forintot fizetett a' közelebb el folyt időkben. M. Theresia Királyné ezen *Contractust* meg erősítette *privilegiumával*, mely szerént a' Földes Uraságnak meg tiltatott, hogy semmi fzin alatt a' *perennalis Contractusban* meg határozott Jövedelmét felyebb ne ~~o~~igye. — Azonban idő jártával magok a' Ketskemétiiek rontották meg a' *Contractust*, minthogy magok jó fzántokból a' G. Koháry Familiának a' tartozáson felyül adtanak, ebbe ugyan tsak semmi ujj meg határozást nem tévén, hanem esztendőről esztendőre így vagy amugy egygyeztek; a' többi Birtokosokra nézve azonban az előbbi Contractus meg-tartatott, hanem ezek közzül is némelyek ujjakra léptek. Ez előtt pedig három esztendővel a' Város G. Koháry Ferentzel, a' ki is most Ketskemétbe bír, ujj *Contractusra* lépett 32. esztendőre, mely szerént a' Város a' Grof Juszáért, és két ezektől meg különböztetendő Pusztáért (melyeket a' Város Árendába tart) 10,000 Rftot fizet esztendei Jövedelmet; az egész Summa pedig, melyet a' Város ezen titulus alatt minden Birtokosoknak egygyüt véve fizet, mint egy 20,000 Rftot téfzen. *Contributiót* Ketskemét 17,000 Rftot fizet. — Ez a' Város a' maga tulajdon Magistratussának igazgatása alatt vagyon, a' mely minden civilis-peres, és *politiai* dolgokat, és a' *Criminalisokat*, a' melyek nem főben járók, folytatja. A' civilis perekben a' Magistratus az első *Instántia*, és onnan az Uraság Székére *appelláltatik*, a' mely Széket *Privilegium* szerént a' G. Koháry Familia

tartatja a' több Birtokosok képében is. A' Criminalis, és nem főben járó perekben a' Városi Magistrátustól a' Királyi Táblára appelláltatik. A' főben járókban pedig az Uraság Széke ítél, de a' melyel a' Magistratus is egygyütt ül; az ítélet azonban csak az elsőbnek neve alatt foly. Külömben a' Város a' Vármegye Fő igazgatása alatt vagyon.

A' Kétszeméti Magistratus fél részint Catholicusokból, fél részint Reformátusokból áll, kik mindenkor egyenlő számmal vagynak. A' Bíró, kinek Hivatala 2. esztendeig tart, mindenkor ugy változik, hogy egyszer Catholicus mászor Reformatus Személy: Fő Notarius pedig mindenkor kettő vagyon egygyik ezen, másik azon az Valláson. — Emelítésre méltó a' Bíró Választásának módja: el jövőn annak ideje, az a' része a' Magistratusnak, melynek Vallásán az utóbbi Bíró volt, egybe gyülekeznek, és *candidál* a' más Valláson levőkből, azonban ezen *Candidatiót* senkinek tudtára nem adja. A' resignálandó Bíró azután a' Választásra ki rendelt Napra a' Népet egybe hivatja a' Tizedesek által, fel irván mind azoknak neveiket, a' kiket jelen lenni kíván: azomban ha más birtokos Lakosok is, kiket nem hivat név szerént, meg jelennek, el nem tiltatnak. A' Város nyoltz Tizedekre vagyon osztva, melyeknek Elöljárói Tizedeseknek neveztetnek (kiknek tisztjek főképpen abban áll, hogy a' Magistratus rendelkezéseit a' magok Kerületekben közönségessé tegyék, és végre hajtsák) a' kik a' Néppel a' Bíró Választásnak Napját meg tudatván, azokat a' kik név szerént hivatalosok, el hívják. — A' rendelt Nap el jövőn a' Nép fél gyűl a' Város Házához; a' candidált Személyeket még

nem tudván. Bé bocsáttatván azután egyenként egy oldal Szobában, a' hol az *Emeritus* Biró a' Notariussal egygyűlt ül, ott ki ki meg látván a' candidált Személyeket, úgy adja Votumát, azután más ajton ki mégyen, úgy hogy a' több voxolókkal nem találkozhatnak: mely rendtartás által minden factiók meg akadályoztatnak. —

Ketskéméten a' Város *repræsentalván* a' Földes Uraságot, a' Parafztság is a' Városnak tefzi szolgálatját, de nem az Urbarium szerint. A' szegényebb Gazdák (értetnek az olyanok, kiknek femmi Marhájok nintsen) tartoznak a' Városnak egy Hetet folyvást dolgozni Kafzáláskor, a' tehetösebb Gazdák pedig (kiknek Marhájok van) kiki egy Hetet folyvást Marhával és szekérrel. Ha valamely rend kívül való szolgálat kívántatik, arra rendre szolgál kiki egy napot, — és ezeknél több szolgálatokra a' Ketskémétiiek nem szorittatnak. — Ezek valának Ketskémétről a' meg jegyezni méltók.

További Ut.

El hagyván ezt a' Mező Várost, tovább folytattam Utamat, és jöttem estvére Felegyházára a' kis Kúnságnak első Várossába, a' hol a' Kerületi Gyűléseket is szokták tartani, és a' V. Kapitány is lakik némely más Tifztekkel egygyűlt; innét más nap tovább folytattam Utamat.

*Felegyháza és egy két szö a' Kún-
ságról.*

Felegyháza derék Mező-Város, mind Kúnok lakják; rendesebben van építve, mint Ketskémét. Házakat mint egy 1000. és Lakosokat 8000. számlál. Ez a' Helység ennek előtte 52. ezrtendővel fundáltatott, ennek előtte is Kún Föld ugyan, de puszta lévén. Az első Lakosok a' Jászságból telepedtek oda, részszérént pedig a' Szomszéd Vármegyékből, és mind Catholicusok. — A' kis Kunságnak, mely 8. Helységekben áll, ez a' Fő Helye; itt lakik a' V. Kapitány-is, és a' Kerület' Háza's Magistratussa is itt vagyon. —

Hogy a' Kúnoknak, valamint a' Jászoknak a' Fő Kapitánnya és Birája a' Palatinus, minden tudja; ezen kívül a' három Kerületnek egygyütt egy Kapitánnya, és ennek minden Herületben külön Kapitánnya vagyon. A' Kúnok magános ügyei's pereit előbb a' Kerület Vice-Kapitánnya és Magistratussa, vagy Törvény Széke előtt fordulnak meg, azután pedig a' Palatinushoz mennek egyenesen végső elintézésre. A' Köz dolgai pedig a' Kerületeknek az ő Közöséges egygyesült Gyűléseken folynak, melyen a' Magistrátusok, és minden Helyből való Deputatusok meg jelennek, és a' melyek a' Kerületeknek köz Kapitánnya' elől-üése alatt Berény nevű Mező Városban a' Jászságban tartatnak. — A' Kúnoknak, és Jászoknak mely régi és nevezetes Szabadságai voltak, a' Historiából lehet tudni; de ettől ők a' múlt Században, minekutána a' Török pusztításai's rablásai által

fokat szennyvédtek, és Lakó-Földjek is szorossabb határok közzé szorítottatott volna, el estenek. El zálogosittatának t. i. ezen-három Districtusok akkori időben a' Német Országi *Teutoniscus Ordonak* 500,000 Rft. Summában, és minden Szabadságoktól ez által meg fosztattak, a' melyeket csak Maria Theresia Királyné az után az 1751ben tartatott Ország Gyűlésében adott nekik viszfza, a' régi törvényes lábra viszfza állittván őket. Ez alkalmatossággal a' Jászok és Kúnok az 500,000 Rft. zálogos Summát 15. ezer Ft-nak felyül adásával le fizették.

A' mostani Kúnok nagyobbára ujj Kúnok, olyanok t. i. a' kik eredet szerént nem a' régi Kúnioktól származnak, hanem Magyarok; de Kúnoknak neveztetnek azért, mivel a' Kún Földet lakják. A' régi Kúnok sok Helységekkel egygyütt, melyek közzül némelyeknek emlékezetek a' röllok neveztető Pusztákban még fenn maradt, ki pusztultak. A' sok hadakozások, a' Törököknek és a' Ráztóknak ezen Század elein való nagy pusztításaik ezt a' Népet felette meg fogyasztották, úgy hogy ma csak kevés számmal vagynak azok, a' kik a' régi Kúnioktól való származatokat meg mutathatnák. — A' Kún Nyelv is egészfzen ki holt, és alig találkozik valaki a' Kúnságon, a' ki még annak valami Töredékeit tudná. A' leg régibb mostani Kún-Helyek a' kis Kúnságon Halas, és Maisa: a' Nagy Kúnságon, mely hat Helységekből áll, Kis Ujj Szállás, a' hol még 1300ba valamint most is Kapitány lakott, és Kún Szent Miklós. — A' Kún Helységekről küönségesen meg lehet azt jegyezni, hogy igen népesek. A' Kúnnyelvet látott, a' töb-

bit-is látta, mindegyik egy nagy faluhoz hasonlít. Népinek Charactere a' leg tisztább és igazabb Magyar Character. — A' Kis Kunok részint Catholicusok, részint Reformátusok. A' Nagy Kunok pedig, egy Helységet ki véven, majd mind Reformátusok.

További út.

Felegyházáról jöttem Kis Teleken által estvére Szegedre. *Szeged* nagy és hofszan nyúló Város a' Tifza partján a' Maros Vízének a' Tifzába szakadásától nem messze. Nem szép Város; és nagy Házakat keveset láthatni benne. Egy a' leg régiebb Városok közzül az Országban, és Mátyás Király alatt a' nevezetesebb Városok közé számláltatott, minthogy hajdani nagyságát abból el lehet gondolni, hogy ennek előtte 20. Templomnál több volt benne. — Most azonban ezekből csak kettő áll-fenn: u. m. a' Cathol. Parochia és a' Franciscannusok Temploma. Az itten Kereskedő Görögöknek és Rátzoknak is vagyon Templomok. Mostani népeisége Szegednek 16,000. Lélekre vetetik. A' Vár, a' mely a' Várost két részre (u. m. az alsó és felső Városra) egy mástól el szakasztja, kitsiny és most tekintetre nem méltó; ennek előtte jó Erősség volt. — A' Várbéli Épületek egy néhány Kaszárnnyákból, s ezekhez tartozó kis Épületekből, és az ezektől el különözött Fenyíték-ház (Zuchthaus) Épületéből állanak. A' Kaszárnnyába most fogoly Frantziák vagynak, a' Fenyíték-házba pedig számos Rabok tartatnak, minthogy az olyan vétkekért, melyekért itt lakolnak, M. Országuk fők

Vármegyéiből ide hozattatnak, és a Vármegyék költségén itt tartatnak. Vagynak még némely más Fenyíték-házak is az Országba, a' hova hasonlóképpen szokták vinni más Vármegyékből a' Rabokat.

Szeged a' maga nagy Kereskedéséről megjegyezni méltó, melyet főképpen a' Gabonával és Dohánnyal folytat, mely Productumokat a' Tifzán le, a' Dunán és Száván fel Slavoniába, Croatiába, a' Török Birtokba, a' Littoráléba, és az Olasz Földekre is vizzik. A' Hajók, melyek ezekkel megterhelhetnek, többnyire mind Német Országban különösen Passauban, és Magyar Országba Rév-Komáromban készült nagy Dunai Hajók, melyek onnan a' Dunán egész Zemlinig, és azon tájékra le jöttek, azután a' Tifzán Szegedig üressen fel huzatnak, ott pedig vagy sóval (melyet Erdélyből a' Maroson nagy bővségben hoznak, és a' melynek egy része az Ország alsó részeibe vitetik a' Vizen, más része pedig a' Szárazon, az Ország középső Réfzeinek szükségeire) vagy a' felyebb említett Productumokkal megterhelhetnek. A' Sónak itt nagy Depositoriuma vagyon, melyből a' körül lévő Vármegyék bőven ki-elégítettnek.

A' Dohány, melyel Szeged kereskedik, mind ebben a' Városban, és annak Tsongrád és Torontál Vármegyékben fekvő Birtokaiban termesztetik.

A' Gabonát nagyobb részint Tsongrád, Tsanád, Békés, Arad, és Bihar 's ezekkel szomszéd-

H

dos Vármegyéből hordják az el adás végett Szegedre, valamint azt ezen Vármegyéből gyakran alább is szállíttják Torontál Vármegyébe, holott Török Betsén szokott el adatni, 's a' Tifzán le vitetni. Jegyezzük meg Szegedet arról az emlékezetes Békesség kötésről is, melynek meg rontását azután a' Magyarok Királyokkal egygyütt oly fíralmasan lakolták meg Várnánál.

A' Vidék, és az Ut Pesttől Szegedig.

A' Vidék egész Pesttől Szegedig egy puszta és kedvetlen Térseg, a' melyen az ember a' Státionon kívül Falura alig talál. Hegyet az ember sem távul, fel közel nem lát; erdőn pedig egyen kívül, a' mely Ócsa és Körös közt vagyon egy Kakuts nevű Helységnél, kereftsztül nem mentem; sem egy is szemembe nem ötlött mezfzűnven is. —

A' Helységek egymástól igen mezfze esnek, és némely Státionok három, főt négy Mértföldnyire vagynak egy mástól, kik között az ember a' nagy Pusztákon egy egy rozfsz Fogadónál vagy Tsárdánál egyebet nem talál. — A' Föld, a' melyen az Utazó mégyen, mindenütt homokos, rozfszul mivelhető, és kevés Gabonát termő, Legelőnek mindazonáltal jó, és ha tsak nem igen száraz az elztendő, a' füvet jól termeszti. Mely okért az ezen Vidékiek nem annyira az Agriculturára, mint a' Marha tartásra adják magokat, valamint a' Juh tartásra is. A' Szőlő mívelésre is ez a' homokos

Föld (ha tsak nem felette az) elég alkalmas, és az ember majd minden Helységeknek lát Szőlőket. Az Ócsai, Körösi, Ketskeméti Borok pedig a' jók közzé számlálatnak. — Folyó Vizre az ember egész Szegedig nem akad, és a' jó Kútviznek is nagy szűke vagyon. Unalmasabb Utat le irni nem lehet, mint ezen a' homokos pusztaságon, kivált a' Nyári melegben: ellenben gyönyörűség az el fáradt Utazónak a' derék Magyar Helységekbe meg állapodni, ott az igaz törökös Magyar Népet meg esmerni, annak Gazdaságát, minden állapotját, és rendtartását meg tudni, annak Geniussát és Nemzeti Characterit ki esmerni, és annak jó forsáról, tehetőségéről és Cultúrájáról meg bizonyosodni.

További út Torontál Vármegyébe.

Szegedről jöttünk *per* Horgas, és Magyar Kanisa, mely Helységek Báts Vármegyébe fekszenek, Török Kanisánál a' Tifzán Hidason által menvén, elsőben is ebbe, azután pedig Mokrin nevű Torontál Vármegyei Helységbe: honnan más nap *per* nagy Kikinda, Bassahid, és Melentz érkezünk nagy Betskerékre Torontál Vármegyének fő Helységébe, holott a' Vármegye Gyűlései is szoktak tartatni. Itten a' Fő Ispány és Udvari Referendárius ama szeretett Hazafi Méltóságos Ballag Péter Ur, éppen akkor közönséges Vármegye Gyűlését ülte. — Két napot itten mulatván, a' Gyűlésekben is meg jelentem, melyekben tanúja

voltam a' közönséges Dolgok szép rendel való folyásának, igazságos és köz hasznú el intézésének; melyet a' Fő Ispány Ur bölts Kormányozásának, Authoritásának, és Igazság-fzeretetinek, a' Magistrátusbélieknek pedig (kik is mind Magyar Hazafiak) véllé való egyet értéseknek lehetett tulajdonítani. — Tanúja voltam ellenben némely Vármegye-béli Birtokos Uraknak nem Hazafiui, sem nem nemes, hanem a' haszon keresés és a' Gazdagságnak telhetetlensége által félre vitetett indulattjaiknak és gondolkozások módjának, melyet nem fáj-lalni nem lehetett, mert ezektől mint Vármegye-béli Fő Birtokosoktól a' Vármegye jó állapotja mindeu tekintetben fokot függene. —

A' Torontát Vármegyei Birtokosok nem nagy számmal vagynak: a' K. Kamara nagy Jöszágokat bir; birnak továbbá Privatusok, kik, némely Magyar eredetűt kivén Rátz Görög és Örmény nemzetűek, és Nemtelenek. Vagyon a' többek között egy Birtokos, kinek Jövedelme 90,000 Forintra reá megyen, ki is Macedoniai eredetű Bétsben lakó nagy Kereskedő. Vagynak privilegiált Helységek is, a' melyek Birtokosok: ezek tizen vagynak és a' Kikindai Districtusnak nevezetnek. Tudni kell azt, hogy hajdan a' Banátusban a' leg régibb és nevezetesbb Magyar és Erdellyi Familiáknak volt Birtokok, melytől azután a' Török el foglalása által el estek. Vissza vétetvén fegyverrel a' Banátus a' Kir. Kamarára jutott, azután ugyan csak némely Jöszágok Privátusoknak is adattak. Torontát Vármegye nevezetesen Jó'sef Tsáfzár idejéig majd egézfzzen a' Kamaráé volt, hanem ez a' Tsáfzár nagy Dominiumokat adott el licitan-

dő Rátz és Örmény Privátusoknak, még pedig oly Jofzág, a' mely 40 — 60 — 80. ezeret hoz bé, 200 — 250, és 300. ezer Forintokon adattott el.

Betskerékről a' Fő Ispány Urnak társaságában volt szerentsém Hatzfeldig egy Betskeréktől 5. Mértföldnyire fekvő Német Helyféig menni. Ezt a' Helységet Oberster Tsekonits Ur (a' Mező-hegyesi Ménes-Institutumnak fő-Inspectora) a' Királyi Kamarától Árendába birja, még más két Falukkal egygyütt. Az ő Földjeibe érvén nem kis tsadal kozással láttuk nagy *Industriájának* jeleit és szép Oeconomiját. — Egy szélesen ki terjedt Vidéket, mely ennek előtte Motsárból és Tóból állott, mivelhetővé, és a' leg szebb Legelővé tette, hofzszu Töltések által, melyek mint egy Mértföldet el tartanak, a' Vízet termékeny Földjeiről el tiltotta, más Töltés által a' Vízet ugy rekesztette el, hogy azt száraz időbe Földjére tettzés szerént ki árasztathatja. Olyan Vidékben, melyben ennek előtte Fákat látni nem lehetett, lok féle Fákat nevelt, és magának Vadas-Kertet formált; Fűzfákkal a' Töltéseket és Utakat két felől bé-ültette s a. t. Ezen kívül nagy Serházat, nagy Pálinkafőző-házat, malmot, és Majorokat építtetett, Marhabéli Oeconomiját pedig mely nagyra vitte, azt minden, a' ki látta, bizonyíthatja. — Pufzta földjeit továbbá számos Magyarokkal (a' szomszéd felső Vármegyékből) népesítette, kik mind a' Dohány Kertészséget üzik, és a' Mezőkön csoportonként laknak egygyütt. Hatzfelden (régén Zomboly volt a' neve) az Oberster Ur Házához szállottunk, egy ujj és igen szép jó alkalmatosságu Épületbe.

A' mellette lévő Kert pedig fok szorgalmatosság-
nak jeleit mutatja, és jól lehet nem nagy és tö-
kéletességre még nem vitetett: de már is gyönyö-
röséges mulató hely. Az Oberster Tsekonits nagy
industrialájának meg ítélésére tudni kell azt, hogy
a' Jőszágát, melyet mint egy ujja teremtett tsak
5. efszandötöl fogva birja. Hazfeldről fél Napi
mulatásom után el mentem Török Betsére, onnan
Báts Vármegyébe igyekeztvén. — Mentem e' sze-
rént *per* nagy Kikinda és Beodra Török Betsére,
egy a' Commerciumra nézve, az ott való nagy
Concurrentidért nevezetes Helyre. Fekszik ez,
a' Tisza mellett, a' melynek partján tákos ki-kötő
Helye vagyon. — Mező Város. Itt a' Tisza
partján számos nagy Hajókat láthatni, melyek a'
Tifzán fel a' Dunáról a' Száváról és a' Dráváról
jönnek ide, a' Gabónának és a' Dohánynak vásár-
lása végett: mely Terméseket, az egész Banátus-
ból, főt felyebbről is ide hordják őszve és nagy
bőségben el adják. A' Vévők rend szerént Slavo-
niából és Croatiából, a' Littoraléből és Olasz Or-
szágból is jönnek (ennek előtte Török Országból
is jöttek) és fok Hajóikat a' Gabonával és Dohány-
nyal itt terhelvén, ezzel ismét vízfzra térnek. Tö-
rök Betsénél a' Tifzán Hidason által menvén, jöt-
tem *per* Magyar Betse Sz. Tamás (ezek Rátzokkal
elegyes Magyar Helységek, a' milyen Báts Vár-
megyében fok vagyon.) *Német-vagy is ujf*
Verbászra az itten kezdett Hajókázó Canálisnak
meg tekintésére. —

Itt Kiss Jósef Ur a' Canálisi munkának egy-
gyik érdemes Directora néktünk magánál szállást
adván, más nap el vezetett a' Canálishoz, és az

ebben készülendő Cataractához (Zúghoz, vagy Viz-rekeszhez) melyen éppen akkor szorgalmasan dolgoztak. Mindeneket meg nézván Verbáfszon, dél után mentünk a' Canális mentibe *Kulára*, hol Kiss Gábor Kapitány Ur a' Canálisi-munkának másik Directora lakik: Kuláról pedig más nap a' Canális mellett *Szivátság*, a' hol a' Canális egy nagy Tónak a' végén vitetik keresztül *Tservenkdig*, és a' *Sztapári* Határig jöttünk, a' mennél tovább a' Canális még ekkor nem ásatott. Innen tovább *Zomborig* értünk, holott ismét a' Canálison dolgoztak, és egy jó darabig a' Földet ásó Machinával (melyet hat Lovak húznak) ásták fel. Itt a' Canális ekkorig egy *Mostanga* nevű álló Vízig vitték, a' melytől fogva a' Dunáig, mely oda három mértföldnyire esik, még semmi munka nem tétetett.

Zomborról, a' mely is egy nem rút Királyi Városotska, Magyar, Rátz, és Német Lakosokkal, Utunkat *Bezdanon* keresztül *Battindig* folytattuk, egy a' Dunántúl fekvő Helységig *Baranya* Vármegyébe. Ez a' Falu egy Hegy oldalba fekszik éppen a' Duna mellett; Rátzok a' Lakossai, a' kik különben a' Dunántúl való Kerületben, Pest Vármegyének némely Helységeit Szentendrő körül, és némelyeket Fejér-Vármegyében ki vévén, nem igen telepedtek le. —

A' Canális, és az út Báts Vármegyén keresztül.

A' Canális ez előtt 2. Ezztendőkkel *projectáltatott* Kiss József és Gábor Uraktól, és az ő

Projektumoknak hasznos volta meg esmérte, mind ő Felsége a' Király azt helybe hagyta, mind pedig csak hamar egy Társaság is allott fel annak végre hajtására, mely Társaság gazdag Privátusokból (nevezetesen Bétfi Urakból) áll, a' kik a' magok Capitalissáikat a' Canalisra fordítandó költségekre egybe tették oly fel tétellel, hogy a' Canálisnak ezutánni hasznaiból a' szerént a' mint egygyenként a' költségre adakoztak, 10. procento részesüljenek esztendőnként; addig is pedig, míg a' Canalis el készülne öt *procentót* vegyenek. A' Canalis Társaság magát *Királyi privilegiált Hajókázó Társaságnak* nevezi. (Németül: k. k. privilegirte Schiffarths Kanal Gesellschaft.) Ő Felségétől Privilegiuma vagyon 25. Esztendőkre, melynek el telése után a' Királyi Kamara által fogja venni a' Canalist, a' Capitalissókat kinek kinek vízfőz fordítván. Ő Felsége maga is interressatus benne 200,000 Forintokig. Az *Actionariusok* v. is Interressatusok 4. Classisokra osztatnak el, olyanokra, a' kik 10,000-be, és ezen felyül, 5000-be és ezen felyül, 1000-be és ezen felyül, 500-be és ezen felyül adtak, és kiki a' maga bé adott Capitalissának (melyet *actiának* neveznek a' Kereskedésben) mennyiségéhez képest veszi esztendőnként a' meg határozott *pro Cento* szerént a' maga részét v. Interessit.

Mely fokot nyerjen a' Kereskedés ezen Canális által, azt bővön elé adni nem szűkség. — Tudni kell csak azt: hogy a' Bánátus, és az egy néhány azzal határos Vármegyék Croatiának, Slavoniának, Olasz országnak, és több idegen Földeknek Gabonás Hazai, a' hová az őszve jövő-

mely most sem kitérít, semmi inkább nem nevelheti, mint az Útnak könnyebsége, rövidsége, és a' Költségeknek kevesítése, mely tzelok a' Canalis által mind el-érettetnek.

A' Canálisi Társaságnak pedig a' Canalisból veendő haszna ebben fog állani, hogy minden Hajótól egy Mértöldnyire egy Má'sáért két krajtzárt fog magának fizettetni.

A' Királyi *Privilegium* fzerént pedig a' Társaságnak még ez a' haszna is lesz, hogy minden *aerialis Naturalékat* és Portékákat, u. m. Sót, Rezet a' Banátusból, Gabonát &c. ugyan azon az árron, melyen eddig akár a' Vizen, akár a' szárazon vitetődtek egy bizonyos Helyig (a' mely t. i. valamely folyó Viz mellett fekszik) a' maga Hajóin vitetheti a' Társaság, melyből a' nagy haszna világos, minthogy a' vitel' költsége sokkal kevesebb lesz, mint ennek előtte, az út a' Canalis által mind sokat rövidítettvén, mind pedig könnyebbítettvén; a' vitelért való fizetés pedig még is annyi maradván mint eddig volt.

A' Canalis ásatása ez előtt esztendővel u. m. 1793ba Májusban kezdetett el, a' jövő esztendőbe pedig a' mint a' szándék vagyon el fog végeztetni; a' ki calculált Költség egy Millióra fog jönni. A' Canalisnak hossza: *Földvártól* fogva a' *Dunáig* $13\frac{1}{2}$ Mértöldet fog tenni. *Földvártól* fogva *Verbászig* $7\frac{1}{2}$ Mértöldig egy *Tserna - Bara* névű

bé-fszakadása vagyon a' Tifzának, a' melyet természetzi Canálisnak lehet mondani (*).

Ezzel a' bé szakadó Árokkal, a' most készülő Canális Verbáznál eggyesül, és azután Kúlán kerefztül Tservenkán által, Zombor mellett vitetik-el Bezdánig, mely Helységnek határán a' Dunába szakad. A' Viznek esése a' Dunától a' Tifzáig 27. Láb; mely okért négy Cataracták lesznek a' Canálison a' melyekre ezen 27. Lábnyi esés fel léfzen osztva. Hogy pedig a' Canalisban, mindenkor elegendő Viz lehessen, annak talpa 4. Lábbal mélyebb lefzsz a' leg kisebb Dunánál és Tifzánál, hogy mindenkor mind két felől meg telhessék. A' Canálisnak rendes mélysége 6. Lábra ásatik, szélessége pedig 10. Öl, a' hol azonban a' föld magos vagy partos, ott mélyebben ásatik, a' mint azt a' *Niveau* v. *Libella* (oly eszköz melyel a' Horizontot és a' Viznek esését mérik) kívánnya; a' hol pedig a' Viz természetzi martok között vagyon, ott ezen szélelségében, ha a' 10. Ölnél több-is, meg hagyatik. Még azt említem, hogy a' Canalis, *Ferentz Tsatornájának* neveztetik a' k. Privilegium szerint.

Az egész Vidék a' Tifzától fogva a' Dunáig, melyen a' Canalis mentibe kerefztül utaztam, egy kies Téréség, melyen az ember egyebet termékeny

---

(*) Talán ez régen egy el kezdett Canalis volt; igaz ugyan hogy nem látja az ember femmi mesterséges regularitásnak a' nyomát.

Földeknet és Mezőknél nem lát. Verbásznál ugyan vagynak egy sor Szőlő-dombok a' Canalis mellett, és ennek mentibe imitt amott partos Helyek is vagynak, de Hegyeket messze is alig láthatni. A' Faluk egymástól nintsenek igen távol, és mind derék Helységek, melyekben Magyarok és Rátzok (mert itt a' Magyarság a' Rátzsággal igen elegyes) vagy Németek laknak, kik is újabb *Colonisták*; és ezeknek Faluk különösen szépen vagynak épülve. Zombortól fogva Bezdánig az út Erdőn megyen keresztül, és Bezdántól a' Dunáig előbb a' Bezdán Vizin hidon által jöven az Utazó egy darabig egy derék Töltésen megyen, mely a' Bezdán Vizin és a' Duna egygyik ágának ki áradása ellen, és a' külömben is motsáros hely miatt tsináltatott, azután pedig a' Duna partjáig ismét Erdőn megyen által; a' Duna partjától pedig Battinai Hidassal *Battinára* (mely Helyet már említettem selyebb) által vitetik.

További Út.

Battináról, Eszeknek mentünk, Hertzeg-Szöllösön által. Eszekig, Baranya Vármegye. Az út egy kis darabig a' Battinai Hegyek alatt, azután pedig Térségen és Erdőn, Törje nevű Falutól fogva pedig Eszekig egy Töltésen megyen el. Ez egy derék és szép Töltés, mely egy szélesen elterjedt motsáros Helyen van keresztül vive. Hofzasága szinte egy órát tart, és éppen a' Dráva partján végződik, a' hol egy nagy emlékeztető Oszlop vagyon II. Jó'sef Császárnak és Mária Thérésia Királynénak emelve (melyen mind a' két Uralkodóknak fél-képei Köbe faragva láttzanak) a'

Töltés tsináltatásának, és az Eszek mellett lévő Mocsárok ki száraztatásának emlékezetére.

A' Dráván, mely itt el foly, az ember hidon által menvén, mindjárt Eszek Várába ér, mely ezen Viznek partján egy kies Térségen fekszik. — Már e' Slavonia.

Eszek. Eszeknek más két részei u. m. az alsó és felső Város, a' Vártól egy fél fertály órányi távolságra fekszenek, jobb és bal felől a' Dráva mellett, úgy hogy a' Várat éppen köztől veszik. — A' Várba meg szállván, egy kevés ki nyugovás után a' Várat és a' két Vároft bé jártuk. A' Vár egy a' leg erősebbek között az Országba. — A' leg erősebb Várak pedig Magyar Országban: Pétervárad, Eszek, Tömösvár, Arad. — Erössítéseinek egy része a' Dráván túl is fekszik a' Várral éppen szembe, és annak nagy oltalmazására szolgál. — A' Várban nagyobbára mind szép és derék Épületek vagynak, melyek között a' piacon lévő nagy Kaszárnya tekintet érdemel; az úttzák tsinosok, és nem igen egyenetlenek, kövel is rakottak. Az egynehány Várbeli Kaszárnyákban pedig, és a' földalatt lévő Kazamattákban 30,000 fegyveres Ember férhet. A' Lakosok majd tsak nem mind Németek,

A' Felső Város, melybe a' Várból egy szép Alleé vezet, a' jobb és tsinosabb Mező-Városok közzé számláltathatik. Az árnyékos úttzák, minthogy a' Házak előtt majd mindenütt nagy Hárs-

fák vagynak ültetve, a' Városnak, a' mely kü-
lönben szép és nagy Épületekben szücsködik,
fok kellemetességet adnak. Az Alsó Város, mely
a' Vártól hasonló mezfzeségnyire van, mint a'
Felső Város, ehhez hasonló, tsak hogy Épületeire
nézve alább való ennél. — A' Lakosok, kiknek
számok mind öfzve mintegy 8000-re megyen a'
két Városban, Rátzokkal elegyes Tótok, kik rész-
int Catholicusok, részint Görög Vallásuak; vagy-
nak kevesebb számmal Németek, és leg kevesebben
Magyarok is. Verötte Vármegyének a' Felső Vá-
rosban vagyon Vármegye Háza, és némely Vár-
megye Tisztjei itten laknak; itt vagyon egy *Pro-
vincialis Commissariatus*-is. Eszek egészfen,
mind a' Vár, mind a' két Város, K. Kamara Jószá-
ga, és a' több Kamarai Városok módjára vagyon
igazgatása.

Eszeknek egész Vidékit az el terjedt fik Tér-
ség, a' fzelesen folyó Dráva Vize, a' Házak felett
tetejeket ki emelő fok Fák, és a' Vár háta megett
a' két Város között hoszfzan el nyúló Kertek gyö-
nyörűségessé téfzik. — Itt állott a' régi időkben
ama Romai hires Colonia *Mursia*, melyet *Adria-
nus* Tsászfár épített volt, és a' mely egy tarto-
mánybéli Tiszttartónak volt Helye, ki innen az ak-
kori Pannoniának egy részit igazgatta. A' *Nagy
Konstantin* Tsászfár idejében itt egy Püspökség-
is volt. — Ez a' Város a' Nap-nyugoti Tsászfár-
ságnak Romlásáig virágzott, és a' fok Barbarus
Népek pusztitásaik miatt egy tsékély faluvá lett.
A' Magyar Birodalomhoz foglaltatván azután Sla-
vonia, egy a' Magyar Királyok közzül itt egy
Várat építettett a' Drávánál, melyet Eszeknek ne-

vezett. Iső Ferdinand Tsáfszár és Király itt egy erőss Hidat építettett a' Vizen kerefztül, de a' mely a' Török háborukban el-rontatott. Iső Leopold a' Vá.at rendes Erösséggé formáltatta; az ujjabb időkben pedig, a' mostani derék Hid építettett a' Dráván kerefztül.

Eszekről tovább folytatván Utamat téren, és imitt amott erdős helyeken mentem. *Vukovár* egy derék Mező-Város a' Vuka Vízének a' Dunába szakadásánál. Szerém Vármegyének fő Helye. A' Lakosoknak, kik Catholicus, és Görög ó Hitű Rátz-Tótok, és kevesebben Németek-is, mintegy 4000-re megyen számok. Ezen Helyben nagy Kereskedés, és fok kézi mesterségi szorgalom vagyon. Majd minden Háznál Áruló vagy Kereskedő Boltot, vagy dolgozó Műhelyet lát az ember. — A' Mester-emberek Műhelyeinek nagy és nyitott ajtai vagynak mindenütt, úgy hogy az utzákról lehet a' dolgozókat szemlélni: ez Tót Orfágnak más Várossáiban is hasonlóképpen vagyon. — Ugy mondatik, hogy Vukovarról jó Kereskedés üzetik fokféle Árukkal Erdélybe. — Régibb időkben ez a' Város erősitett Hely-is vólt; de annak mostan csak nyóma láttzik. Vukovárt a' hozzá tartozó szép Jóságokkal egygyütt a' G. Eltz Familia bírja.

Innen *Novofzellőig*, egy Faluig, mely a' Dunántúl észik, és a' hova egy Rév vízen a' Dunán által, hegyes völgyes Környéken kerefztül megyen az út; de Novofzellónál a' Duna tulsó partjára Báts Vármegyei földre ki érvén, a' leg szebb

tér földeken és Mezőkön mentünk a' Duna folyamatjától nem mészfe, a' melyek által ellenébe lévő partján hosszú for Hegyeknél egyéb nem láttuk. — A' Dunának nap-keleti és Déli partjáról közönségesen meg is lehet jegyezni azt: hogy az a' Dunának M. Országba való be szakadásától fogva mindenütt hegyes, sőt Budától fogva majd minden meg szakadás nélkül Hegyekből áll, az által ellenbe lévő partja pedig egy majd mindenütt egyenesen el terjedő Térség, a' Banátusnak szinte végéig.

Novofzellőről, mely is Német Helység, Palánkon, Loskánon, és Futakon, 's Ujj Vidék között szép nagy Erdőkön kereftül, melyek külföldben Bats Vármegyébe felette ritkák, Ujj Vidékre érven, itt és a' velle szembe lévő Péterváradon egy napot mulattunk. Ugyan is Péterváradot Ujj Vidéktől csak a' Duna választja el, de a' melyen lévő Hajós Hid a' két Várost egybe köti. Péterváradon a' Slavonai Commandirozó Generalis *Geneyne* Urnak parantzolatjára különösen a' felső Várban el hordoztatván egy Tiszt Ur által, nem győztem gyönyörködni az egész Várnak szép fekvésén, és bámulással néztem annak mind természeti, mind nagy mesterségű erősségeit, melyek azt meg vehetlenné láttatnak tenni. —

Ujj-Vidék és Pétervárad.

Ujj-Vidék (Neoplánta) németül *Neusatz*, 1751ben lett Királyi Várossá, és annak előtte

Péterváradit Sántitznak neveztetett. Rövid idő alatt nagyon meg-népesedett, melynek oka különösen az, hogy a' Kereskedésre nézve derék fekvése vagyon. — Innen nagy Kereskedés üzetik mind a' Magyar és Német földről a' Török földre, mind pedig onnan ide. — Elégé ki-terjedt Város, és elég díszes, kivált újabb Épületeire nézve. Lakossai a' 9. ezeret felyül haladják; Nemzettségekre nézve Magyarok, Németek és Ráczok — az utolsóknak itt egy Görög-Valláson levő Püspök-jök lakozik.

*Pétervárad egy erőss Vár; és a' leg erősebb M. Országban, 's annak részeiben. Slavoniában fekszik. A' Duna mint egy félig keríti, és a' Várhoz közel ágakra oszolván két szigetet formál; melyek közül a' nagyobbik Karlovitzig nyúlik, a' hol a' Dunának ága a' nagyobb Dunával ismét egygyesül. Ezen szigetnek szélébe a' Várnak által ellenébe valamint a' Várral hasonló képpen szembe az Ujj Vidéki parton, Erősfítések (*fortificatiok*) vagynak, a' melyek a' Várnak nagy oltalmára és különös erősségére szolgálnak. A' Vár az alsó és felső Várból áll: az alsó a' felsőt egészfézen körül vefzi és szélesen ki terjedt Erősfítésekkel bír; a' felső pedig egy magas Közfiklás Hegyen van építve, és erőss Köfalakkal és fántzokkal körül véve. A' felsőbb fokkal régibb építés is az alsónál, a' melyet I. Ferdinánd Ts. és Király építtetett, akkor a' felsőt is renováltatván. Az ebben lévő Épületek egynehány nagy Kaszárnnyákból, és egy Fegyver-Házból állanak. Az alsó Várnak kerületiben pedig maga a'*

Város vagyon ; melyet ugyan szoross de tsinos Városnak mondhatni. Itten tartja helyét a Slavoniai General Comando. A Várral egy törpe Hegy függ egybe , mely a Duna partján nyúlik el ; ennek a Várral egybe ragadott része Várbéli erősségekkel bir , más része pedig , a' mig tsak tart (minthogy egyedül az a' Hegy az a' hely , melyről a' Vároft ostromlani lehet , a' több Hegyek a' Vár háta megett mészfeze lévén) minázva vagyon. A' két Várban 10,000 Ember Örizet férhet meg. Péterváradnak erősségére a' természeti szerentsés fekvésén , és a' két Várnak kettős erősségén kívül , a' téfzen fokát : hogy az alsó Várnak minden árkait viz alá lehet tenni , és hogy a' vizre nézve még a' magos felső Várba sintsen szükség , minthogy egy Hydraulica Machina segítségével a' Dunából egész addig viz pumpoltathatik , és a' felső Várat mindenkor ki elégíti. — A' Lakosok többnyire mind Németek , és kevesebben Tót-Ráczok , de mindnyájan Catholicusok , minthogy itt más Vallásuak Polgárok nem lehetnek ; számkat 5. ezeren felyül lehet tenni. Katonai Jurisdictio alatt vagynak és választott Magistratusok vagyon , melynek feje a' Polgármester egy Tiszt szokott lenni ; mindazonáltal a' Lakosok nem Katonák , jóllehet a' Határ Kertülethez tartoznak. Ugyan ilyen polgári állapotban vagynak Karlovitznak , és Zemlinnek Lakosai Slavomiában , és Pantsovának Lakossai a' Banátusban.

Péterváradnak Külső-várossai nintsenek ; vagynak azonban Majorjai és Kertei , melyek a' Duna mellett a' Városhoz közel fekszenek. Ezen

Városnak helyén régentén egy Római Colonia állott, melynek neve *Aeuminaceum* volt. — Nevezetessé tette Péterváradot azon mellette történettsata, melyben 1716ban Eugenius Hertzeg a' Törökökön azoknak 30,000. Embereik veszttségivel győzedelmeskedett.

Ujj-Vidékről folytatott Utunkban Péterváradon által Karlovitzra jöttünk. Ez egy népes Mező-Város, majd mind Rátzok lakják. Itt vagyon lakása az orientális Ritust tartó Tót-Rátz Görög és Oláh Eklésiák Metropolitájának, az az Fő Püspök-jének, az egész Magyar Birodalomban, 's minden Ausztriai Tartományokban.

A' mostani Metropolita Stratimirovics Ur ő Excellja. Kivánnya minden Hazafi, hogy mind ilyen Püspökei legyenek a' nevezett Vallásuaknak. Kinek is tiszteletére lévén, meg néztük ez alkalmatossággal a' Metropolitai Templomot, és az ő Excellja Bibliothecáját. A' Metropolitai Templomot az előtt nem régen építtette az előbbeni Érsek Ur; kívülről jól mutatja magát az Épület, belülről pedig Rátz gustus szerént itélvén szépnek, vagy inkább trifrának lehet mondani, minthogy számtalan fok szép festésekkel és aranyázásokkal ékeskedik. A' Bibliothecája az Érsek Urnak nem nagy, de válogatott könyvekből áll; némely igen ritka, és meg jegyzésre méltó könyveket és Kéz-írásokat is láttam. Ezen utolsóbbak közül említem *Brankovits*nak (*) Serviai Despotának Egerbe való

(*) Ez a' Brankovits Serviai Hertzeg v. is Despota volt, de csak Familiájára, és nem hi-

(Tseh Országba) fogságában írott Serviának, és az maga idejébéli Magyar Országi 's Erdélyi dolgoknak Historiáját, mely is a' maga tulajdon keze irása, és igen nevezetes.

A' másik *Danielnek* Servia, Bosnia, és Bulgária Historiája. — Egy nevezetes nyomtatott Könyv-is mutatott nekem. Ez egy Tübingában (a' Német Birodalomban) A. 1563. Illyricus Nyelven nyomtatott Vallásbéli Könyv, mely az Evangelicus Hitnek Ágazatit foglalja magában, és a' Carinthiai 's Carnioliai akkor tájba reformálódott Eklefiák számára íratott, mint azt a' titulusa mutatja. —

---

vataljára nézve. — Az ő Familiája híres volt, mert ennek előtte Serviába Fejedelemséget viselt. O Leopold Tsászárral alatt élt. 10 Apafi Erdélyi Fejedeleinnel a' Török Portához egy darabig Követje volt, azután pedig Leopold Tsászárnak volt Biztosa Török Országban és különösen Serviába, a' ki által Leopold Serviát a' maga részére hajtani kívánta igyekezvén a' Magyar Koronához vissza kaptsolni. — Sokat is tett abba Brankovits az Yppeki Serviai Érsekkal egygyütt, a' ki még azt is végbe tudta vinni, hogy 30. ezer Familiák Serviából Magyar Országban pusztá alsó részeire által telepedtek. Brankovitsot Leopold sok fáradozásért, és a' hadban is ki mutatott vitézségért Bárosággal, és azután Grofsággal is meg ajándékozta. M. Országi Indigenatust is nyert, de nem sokára valami terhes gyanuból ki esett a' Grátiából, és előbb Bétsbe, azután Egerbe tartatott könnyű fogságba.

Nékem hitelesen bizonyítottatott, hogy Tübingában ki nyomtatott Illyricus Bibliák is volnának. Tsak ebből is ki lehet hozni, hogy az akkori időkben a' Refórmatio Carnioliában, Styriában, és Carintheában-is el terjedett volt, és hogy ezen Tartományok Lakossai (mint Slávus eredetűek) mind Illyricus Nyelvel éltek. — A' következett Változásokban minden Vallásbéli Könyvek el égettettek, úgy hogy a' tűzből keveseket lehetett ki menteni. Az ezen Tartományokban lakó Népek' nagy része pedig az idő változásaival lafsan lafsan eredeti Nyelvét-is el-hagyta és a' németet vette bé; de ezt olyan tífztán nem beszéli, hogy abban a' maga régi Slavus Nyelvének sok nyomai ki ne tessenének. Egy része a' Népek azomban ezt az Illyricus v. Slávus Nyelvet, melyet Vendus (*) és Crainer Nyelvnek neveznek, a' maga épségében meg tartotta.

Karlovitx emlékezetes azon Békeféség-kötésről, melyet itten I. Leopold Ts. és Király

-
- (*) Ez a' nevezet a' Vendusoktól egy Slávus Nemzetségtől jő, a' kik régenté Styriát és Carintheiát lakták; a' mostani Lakossai ezen Tartományoknak, azoknak el-elegyesedett és már el kotsosodott Maradéki. A' Carinthia, és Styria szomszédságában a' tul a' Dunán lévő Magyar Országban Szala és Vas Varmegyékben lakó Evangel. Vendusok, kik a' Carintheiabeliekkal, és Carnusokkal egy Nemzetség voltak, mind Evang. Vallásokat, mind Slávus Nyelveket mái napig meg tartották. —

1699-ban a' Törökkel kötött, a' mely által Bosniának és Serviának nagy részei a' Magyar Koronához visszafra kaptoltattak, de a' mely Országok bírásától, a' Pafsarovitzi Békesség által melyet VI. Károly Császár és Király kötött, a' Magyar Korona ismét el-esett.

Karlovitzról tovább folytattuk Utunkat, jöttünk *per* Idia *Pászovára*, hol is éjtzakai szállásunkat vettük. Ez a' Pászova Evangelicus Helység, többnyire mind Tótokból áll, vagynak azomban kevés ott meg telepedett Evang. Magyarok-is, a' kik Békés Vármegyéből származtak oda. Vagynak Slavoniában még több Protestáns Helységek-is u. m. még egy ujj Pászova nevű Evang. Helység, és ezen kívül Verötze Vármegyébe 8. Reform. Magyar Helységek, kik azonban Tót-Rátzokkal elegyesek, és a' Magyar Nyelvet nem tisztán beszélik. A' számlált Helységeken kívül több Protestáns Helységek Slavoniában nintsenek, mivel ezen Országnek Törvénye azt tartja, hogy a' Protestánsoknak szabad Vallásbéli gyakorlások ne legyenek (*). Azonban azoknak az egy néhány Eklefiáknak, a' kik magokat meg-tarthattak, meg-engedtetett a' Vallásbéli Szabadság. — Tsudálni lehet, hogy azt a' Törvényt, mely szerént a' Protestánsok Slavoniából mintegy el tiltva vagynak, a' közelebbi múlt 1791-beli Ország Gyűlésén

---

(*) Slavoniába a' múlt két Századokban el kezdett volt gyarapodni a' Reformatio, és most is Követőiből egéfszen ki-nem fogyott.

is (azonban az előbb említett tolerantialis Clausulával) meg erősítették a' Slavoniai Statusok. — Pászova Határnok Katona Helység, és a' Péterváradi Határnok Regimenthez tartozik; a' mely Regiment Districtussa Péterváradtól fogva Zemlinig le-nyúlik.

Ujj Pászován, és Battanitzán által Zemlinbe érkeztlünk. Itt a' Comendáns Oberster Ur igen szívesen fogadván, ki vitt a' Sáva-hegyire (németül *Sau-Spitze*) mely-is a' Belgráddal által ellenbe lévő partnak az a' része, a' mely a' Száva Vízinek, a' Dunába szakadásánál vagyon, a' honnan Belgrádnak egy részét, és éjszaki, 's nap-nyugoti fekvését jól lehetett látni. Azután a' Kontumáztot is meg néztük, a' mely Zemlinhez ragad ugyan, de egy kerítés által el van különözve a' Helységtől. A' Kontumázt fok alkalmas Épületekből áll: majd-mindenkor tele szokott lenni, minthogy a' Török Földről a' Magyar Birodalomba való által járás Zemlinnél felette nagy.

Zemlin egy derék Mező-Város, fok jó Épületei vagynak, és Lakosokban nem szűkölködik, kiknek számok 9000-re megyen. Pallizádákkal és Árokkal van körül véve; fekvése pedig éppen a' Duna partján vagyon, részint téren részint dombos helyen. Régen egykis Vára is volt, melynek még most is lehet Dűledékeit látni; ez a' Helységben feküdt, egy magossatska helyen: a' Török háboruban egy Observatorium volt itt fából épülve. — Minek előtte az ember Zemlinbe érne, a' Majorokon megyen kereftől, melyeket egy Falutskának mondhatnál. — A' Zemlin Lakossai

mellette Jeller Sam: Orshazi f.

h. Eugenius Sántza.

l.l. Duna.

*i. A Bánátnak egy kis
— részetskeje.*

m. Száva.

k. Had Sziget.

n. Száva tsuttsa.

o. Dunavitra Vize.

Rátzok és Németek, Zsidók, Örmények, Görögök, és más gyülelészség. — A' Kereskedésből élnek, különösen pedig Belgrádnak szükségire gondoskodnak, és gyakran igen nagy hasznot látnak, a' Belgrádiak nagy Szükségekben.

Ez a' Hely a' maga nagy Kereskedéséről méltán meg jegyezhető 's tekintetet érdemel. Ugyan is mintegy közép-pontban fekszik Béts és Konstantinápoly között, és mindennek, a' mi ide vagy oda megyen, itt kell által vitetni. Azértis minden Német és Magyar Országból, másfelől pedig Török Országból jövő Áruknak és Portékáknak fő Letétő Helye, (*Depositoriuma*) melyeknek le tételére fok Magazinumaik vagynak mind az itt, mind a' távol lakó Kereskedőknek.

Zemlinről tzelünk lévén a' Dunán Pántsovára hajókázni) egy Kompra ülven, 's szekerünket is arra tétetvén, a' Vizen le indultunk. Egy Pontonér volt a' Kormányos, és 5. Hajós Legéuy evedzett. A' Szávának a' Dunába szakadásáig le-érvén, ott éppen Belgrád alá jöttünk, és egy jó darabig partja mellett evedzettünk. — Belgrádnak fekvése) melynek ábrázolását annak ide ragasztott eleven és igen jól talált Rájzolatjából lehet látni) eképpen vagyon: a' Vár, mely a' felsőre, és alsóra osztatik, az első ugyanis Hegyen, a' második pedig ennek alatta fekszik a' Duna partján; a' felső Város az alsó Városnak nap-keleti oldala mellett fekszik, részint a' Hegy alatt, részint annak allyában. A' Rátz Város pedig, mely a' Vizi Városnak hátulsó részével egybe függ, részint a'

Hegyen, melyen magát fél vonja, részint annak oldalában fekszik, a' felső Vártól egy bizonyos távolságra. Belgrád' fekvése igen szép: a' Hegy, melyet a' Város, és a' Vár bé-borít, a' több két felől el nyúló Hegyek, az ezek közt lévő Volgyek, és az el folyó nagy Duna és Száva Vizei, ezen szép fekvésen felyül pedig, a' két Vár, és az ezekben lévő jó Eptületek, az el terjedt Vizi Város, ennek nagy számu Háza, és fok vékony Török Tornyai, a' Hegyre fel vonuló Rátz Város, — gyönyörű tekintetet adnak. — A' Vizen való menetel egész Pantsovaig igen kellemetes: egy felől u. m. a' Török részről az ember hegyes partot hágy el-maga mellett; a' Magyar Országi részről pedig tér partot lát. Azonban mind a' két part puszta, és semmi Helységek sem közel, sem meszse nem láttzanak, ki vévén egy kis roszsz Török Falut Serviában, mely éppen a' part mellett Belgrádhöz egy fél orányira esik. A' Magyar Országi része pedig egy átalyában mind motsáros és nádas hely lévén, azon az ember egyebet nem lát Orzö-házaknál, vagy is inkább Kunyhóknál, melyeket Tsártákoknak hívnak, melyekben egy néhányon a' Határnok Katonák közzül őrizeten szoktak lenni.

A' Duna, mely a' Száva bé folyása által erősen el szélesedik, Pantsovaig egy néhány szigeteket formál, melyek között a' Belgráddal szemben lévő, és Hadi Szigetnek hivatott sziget, a' leg nagyobb, és a' Török háboruban fok tsaté-patékről volt nevezetes.

Pántsovától egy fél órányira a' Temes Vize a' Dunába szakadván. a' Hajó ezen folyó Vizen fel vonatik egész Pántsováig, mely Város a' Temes mellett fekszik. Itt volt, a' hol mi-is ki kötöttünk, 's ezzel vége vala a' Vizen való vizes Utnak (mert jó essünk is volt).

Pántsováról, mely is egy alkalmas nagyságu szépen épült Mező-Város, jöttünk Idvaron Etskán által, N. Betskerékre, a' honnan más Nap tovább mentünk Temesvár felé, mely is oda 10. Mért-föld.

Nagy Betskerék. N. Betskerék egy nagy és szépsékes Mező-Város, melyet majd mind Ráczok laknak. Egy kellemetes partos helyen fekszik a' Béga Canalissa mellett, a' mely a' Vároft félig körül vészi, és azon keresztül is megyen, a' holott rajta egy derék Hid vagyon építve olyan magasságra, hogy alatta vitorlás Dunai hajók el mehetnek. — A' Canálisban az ember sok hajókat lát, minthogy minden *productumok*, a' melyek a' Banátus belső részeiről ki vitetnek, ezen a' Vizen vitetnek ki, melyből azután a' Tiszára, és innen a' Dunára jönnek. — A' Canális partján a' Város részein szép kis Ligetek vagynak, melyek a' Helynek annál több kellemetességet adnak, minthogy ezen a' Vidéken az ember Fákat éppen nem lát. — Vagyon ezen kívül egy nagy Eperj-fás Kert, mely a' Vármegyéé, és a' Selyem tenyésztés gyarapítása végett miveltetik. Mert minthogy ezen Vármegyében sok Selymet termesztenek, a' Vármegye az Eperj-fák elegendő bőségekről gon-

doskodik, és a' Helységeket, a' melyekben Eperj-
fákra szükség volna, azokkal ki-elegíti.

N. Betskerék privilegiált Kamarai Város, mely
szerént Kamarai Hely ugyan, minthogy a' maga *præ-
statioi* helyet, és a' *Beneficiumok* használásáért a'
K. Kamarának bizonyos kötött Summát fizet;
azonban tulajdon Magistrátussa vagyon, a' mely
minden dolgait igazítja, és egyenesen a' Vármegyétől
függ mindenekben. Ilyen privilegiált Helysége-
k többen is vagynak Torontál Vármegyében; a'
melyek az úgy nevezett *Nagy-Kikindai Districtushoz*
tartoznak. Ezek azonban nintsenek a'
Kamarának Uradalma, hanem csak Fő igazgatása-
s vigyázása alatt. 10. Helységek tartoznak a'
Districtushoz, a' melyek a' Kerület Székitől függ-
nek, melynek egy Kamarai Személy a' Pre'sesse,
kit *Districtualis Commissarius*nak neveznek;
a' kinek meg egygyezése nélkül a' Kerület semmit
magától nem tselekedhetik, minekelőtte a' Kama-
rától arra engedelmet nem nyert. — A' Kamará-
résziről a' Kerület mellett egy Assessor is szokott
lenni, kinek minden közönséges Dolgok folyásán,
jelen léte meg kívántatik. — Az egész Kerület
pedig különben a' Vármegyétől függ. A' Kamará-
nak 38,000 Forint pénz Summát fizet. Vagyon
ilyen privilegiált Rátz, Magyarsággal elegy Kerü-
let Báts Vármegyében-is: 16. nagy Helységből
áll, és nintsen a' Kamarának Fő vigyázása, hanem
csak a' Vármegye Jurisdictionja alatt; mindenekben
azonban maga Magistratussától (melynek a' Feje
egy Fő Kapitány) igazgattatik. — Ezt a' *Tifzai
Districtusnak* nevezik, és ez a' múlt 790beli Ország-

Gyűlésekor az Ország v. Korona Jóságaihoz kaptsoltatott, minthogy fizet is a Koronának esztendőnként 40,000 Forintot.

Betskerékről tovább folytattuk utunkat, és mentünk *per* Szent György Pardány (Rátz Helyek) Ujj Béts, (Német Hely és végső Hely Torontálba) Temesvárra.

Torontál Vármegyéről közönségesen.

Torontál Vármegye egy a' leg szebb, és a' leg nagyobb Vármegyék között M. Országban. Hofzsasága 16. Mértföld-szélessége pedig 8 — 10. A' Marostól fogva, mely annak Északi határja, lenyúlik a' Banátusi Illyriai Határ Kerületekig a' Dunától mint egy négy Mértföldig. — Nap nyugotra a' Tisza Vize határozza, Nap-keletre pedig Temes Vár megye. — Az egész Vármegye egy sima Térség. Földje igen termékeny és mind gabonát nagy bőséggel terem, mind kövér Legelőkkel bir. Eg-tájja valamint a' más két Banátusi Vármegyéknek (és Báts Vármegyének is) melegebb, mint Magyar Országunk más részeiben. Sajnállani lehet, hogy még ezen Vármegye nagyságához képest kevésbé népes, és hogy sok szélessen el-terjedt Földjei használatatlan állapotban lévén, mind addig miveletlenek. Ugyan is 19. □ Mértföld tsupa motsáros hely, és nem egyéb Tóknál 's Náddal be terített Posványoknál. Ezen kívül pedig a' Tisza, Maros, és Temes Vizei gyakorta ki áradnak és a' nagy elfözések sok álló Vi-

zet hagynak magok után, mely fzerint még több részek-is Viz alá tétetnek. — Ennek élötte kivált a' Vizek Áradásaitól Torontál Vármegye fokát fzenvedett; de most a' Maros partján és a' Tisza mellett készült derék Töltések ezen Vizek ki-ön-téseinek nagy gátot vetnek. — A' Tóknak le botsáttatásában és a' Motsároknak ki-száraztásában is fokot tselekedtek immár Torontál Vármegyében. Ugyan-is a' *Béga* Canalissába, és több más Canalisokba, a' milyen a' *Berzovai* Canalis a' *Begain* álló, fok álló Vizeket tsapoltak-le, és reménysés vagyon, hogy a' mostani motsáros Földeknek-ig két harmadát még használhatová tehetik, ha némely projectumban lévő le-tsapoló Canalisok végre hajtának.

A' *Bégai Canális* az a' Canalis, mely *Kraffó* Vármegyében *Lugostól* nem meszfze kezdödvén az egész *Banátuson* keresztül megyen, és a' *Tiszába* befoly. Ez a' Canalis a' *Béga* folyó *Vizinek regulatioja* által, a' *Temes* *Vizinek* belé botsáttatása, s a' *Fatseti* *Canálisnak* a' *Bégába* való vitetése által készült. — Ugyan is a' *Fatseti* *Canális* a' *Havasokról* le jövő és meg-gyült Vizeket egy Ágyba veszi, és a' *Bégába* foly. — Ezen *Canalison* a' *Havasi Erdőkről* a' *Fát* botsátják le *Temesvárig* — A' *Temes* folyó *Vize* pedig egy *Zsilip*, v. *Zúg* (*Schleussen*) által eresztetik a' *Béga Canálisba*, mihelyt ebben a' *Viznek* elég bövsége nintsen, mely *Zúg* *Kofztill* nevü *Helységnél* vagyon. — A' *Temes* *Vizinek* pedig a' *Bégai Canális*on álló vagyon a' folyása. — A' *Béga* *Vize* a' *Temesnek* egy *Canális*on belé botsátott részével és fellyebb a' *Fatseti Kis Canalissal* egygyesülvén azonnal

hajókázhatóvá lefűsz. Temesvárnál azután el folyván, ott fok hajókat vífzen, és Betskerék mellett el menvén Aradánál egy nagy Motsárba szakad, melyet a' *Fejér Motsár*nak neveznek; a' mely a' Tifza ki-öntésiből lett, és annak állandó maradványa.

Ezen Motsáron kereftől a' hajók a' Tifzába, és tovább mennek; azonban ez a' fejér Motsár a' Hajókázásnak és így a' Kereskedésnek-is nagy akadályára vagyon. Mert a' Nyári száraz időkben a' Motsár annyira meg-apad, hogy a' hajók a' Viznek fogyatkozása miatt azon tovább nem mehetnek, és gyakran foká tartoztattnak; mely okért-is a' Bátsi Canálíst készítő Társaság azon goldolkodik, hogy a' Bégai Canalis Betskerékről Török Betsére vitettetnék, és Földvárnál a' Bálti Canálíssal közösülésbe jöhetne, mely a' Kereskedésnek nagy előmenetelire lenne. —

Torontál Vármegyének Lakossai nagyobbára Rátzok és Oláhok, a' többek Németek és Frantziák, vagynak kevés Magyarok-is.

A' Rátzokat még most nagy részint vad és miveletlen Népnek lehet mondani, kik közül azok, a' kik a' Vármegye alsó részeibe laknak, bárdolatlanabbak; valamint az Oláhok-is, a' kik fokon adják magokat Tolvajszágra 's más gonofzságra. — Ugyan tsak a' Torontái Oláhok jámborabbaknak tartattnak, mint a' Temes-és Krafsv Vármegyeiek, — A' Rátzok közönségesen véve,

kivált a' felsőbb Vidékiek jó Földmivelők ; — az Oláhok roszfzabbak. A' Német és Frantzia Colonisták pedig igen szorgalmatosok , 's azért is tehetősök , külfömben is jó féle jámbor Emberek ; a' Magyarok-is dolgos Emberek , kivált azok , kik a' Dohány Kertészséget üzik. —

A' Rátzok a' Banátusnak részint régibb, részint a' Török Földekről egy Századtól fogva által jött Lakossai , kik eredet szerint Servizaiak , és Bolgárok.

A' Németek uj Colonisták , kik VI. Károly Tsásfár és Király idejétől fogva hozattak ezen Földre , a' mely az előtt nem sokkal szabadult vala ki a' Törökök Birtokából , részfzerént Cathol. rész fzerént Evang. és Reform. Vallásuak. — Német Orfzágnak sok részeiről , főképpen Franconiából , a' Palatinátusból és Svéviából jöttek ; még 2dik Jó'sef Tsásfár-is igen sokakat telepített meg itten. — A' Frantzia Lakosok eredet szerint Lotharingiából valók , és VI. Károly Tsásfár alatt jöttek. — Ezeknek 5. Helységek vagyon ebben a' Vármegyében , és Temes Vármegyében is van egy néhány ; ezek is részint Catholicusok , részint Protestánsok ; Frantzia nyelvet beszéllnek. Azonba ezeket a' Magyar Parasztól külöképpen meg-nem különböztethetnéd , valamint a' Magyar Orfszág más részeiben lakó Svábokat sem , mert ezeknek még a' Nyelvekis magyarizálódott , majd minde-nütt , de a' Banátusi Németek mind Német Parasztok modjára járnak és németnél egyebet nem beszéllnek. —

A' nevezett Német és Frantzia Colonisták a' Banátusba jöveletekkor mind Kamara Földre telepítették, most azonba mivel el szaporodtak, fok privatus Birtokosoknak Földjeire is oszlattak szélyel. Ezeknek *Aerarialis* Költségeken Házak építették (*) — és a' belső Ház-telekekkel egygyütt nékijek tulajdonaikká tétettek (**) — továbbá Mar-

(*) Nem is lát az ember Magyar Országban olyan szép és rendesen épült Falukat, mint a' Banátusban a' Német Colonisták Falujai; sőt a' más Nemezetű Lakosoknak is derék Falujik vagynak mindenütt a' Banátusban.

(**) A' Banátusban az Urbariumra 's a' Helységnek rendtartására nézve némely különbségek vagynak, és fokban nints itt úgy, mint M. Ország más részeiben; p. o. itten az adzó népnél *onus Fundo solum inheret*: és itt csak a' földje nagyságától, és annak jó-sága szerént (minthogy erre nézve classisokra van osztva) fizet a' Parasztnak; itt közönséges *Pascuumok* nintsenek; itt a' Ház-hely, mely ki mért 600 □ öl, a' Parasztnak tulajdona; egy fél jugerum (mely hasonlóképpen 600 □ öl) *extra villanummal* egygyütt, mely is *industrialis* földnek nevezetik, és az egész *extravillanum*nak egy részetskéje. Honnan legyenek pedig ezek a' különbségek, arra azt kell tudni, hogy minekutánna a' Banátus a' Töröktől viszfza vétettetett, azt a' K. Kamara mint saját Dominiumját adminisztrálta, és ott külön Gubernator és Igazgató Tanács volt, mely egyedül a' Bétsi Ministeriumtól függött. E' tartott 1779-ig, a' mikor M. Országhoz viszfza kaptasoltatott; hanem az elsőbbi Adminisztratióból holmik meg maradtak.

hák, és mindenek, a' melyek az ő fegedelmekre lehettek, meg szereztettek, egynehány esztendőig minden *præstatiók* el engedtettek &cet. Hozzá járulván e'fzerint a' Státusnak minden igyekezete az ő fel segillésekre, ők a' magok szorgalmokkal magokat igen jó lábra és állapotba tették. —

Nevezetes a' Banatusban az : hogy minden Ekklesiában a' *Jus Patronatus* a' Földes Uraságé, úgy hogy az tartozik Templomot építtetni, Papot szerezni, azt fizetni, és minden Költségeket az Isten tisztelet körül meg tenni. —

A' Magyarok Torontál Vármegyében tsak 3. Helységeben laknak a' melyet egészfen bé tölténének; vagynak ugyan némely más Helységeekben is, de tsak kevesen Rátzok közt el oszolva. Egy ezen Magyar Helységek közzül, Zombor a' neve, régi törökös Magyar Helység, mely magát még a' Török Birtok alatt is meg tartotta; a' más kettő az al-Földről oda telepedett Lakosokból áll. — Ezek közzül egynek Magyar Lakossai, éppen a' Vármegyében létemben készültek, hogy Torontál Vármegyét el hadgyák, minthogy Földes Urakkal, már régtől fogva nem alkhattak; a' Vármegye ugyan tett rendelést, hogy ügyek jól el-igazittasson, de már el-kedvetlenedvén nem akartak tovább maradni, minthogy külömben is Temes Vármegyébe egy Kamarai Helységbe meg voltak hiva. Nints tudtomra, hogy már el költöztek é? A' Földes Urok hallottamra mondotta, hogy *bár mennének*. — Inkább szaporítani kellene a' Magyar!

A' többi Magyar Lakossai ezen Vármegyének Dohány Kertészek, kik a' *Prædium*okban telepedtek meg, és a' Dohányt nagy bővségben termeszti. 10. — 20. — 30. Házanként és csoportoson vagynak, és nem csak Dohány-földeket, hanem e' mellett Szántó-földeket-is művelnek. — A' Birtokosok ezen Kertészeket igen szeretik meg telepíteni pusztá földjeiken. Vagynak Rátzok-is, kik a' Dohány-művelésre adják magokat; de kevesebb számmal, mint a' Magyarok, és nem természetnek olyan jó Dohányt, mind ezek, mert annak sem természetéhez, sem szárasztásához olyan jól nem értenek.

A' Marha tartás Torontálba nagy divatjában vagyon, minthogy a' Pusztáknak, és a' jó Legelőknek száma nagy; a' Juh tartás sem vettetik meg egészszén. — A' Föld-művelő Nép azonban nem igen adhatja magát a' Marha-tartásra, mert Legelő helye kevés vagyon, és a' Banátusi Urbarium szerint (mely különben is igen sokba különbözik a' Magyar Országának több részeibe lévőtől) egy Ház-helyhez csak két *jugerum* a' Legelő. — Mely szerint ha a' paraszt Gazda sok Marhát akar tartani: a' Földes Uraságtól szokta a' Legelőt Arendába venni. — A' Német Paraszt-éppen nem szokott több Szarvas Marhát tartani, mint a' mennyit Istállóba el tarthat, és telettethet: az ő Oeconomiája Lovakban áll, és egy jó Gazdának 20. Lova is meg vagyon; de ha ez úgy meg szaporodik, úgy a' Földes Uraságtól ő is kénytelen Legelőt ki arendálni. — A' Rátz, és kivált a' Magyar Helységek erőssen szeretik a' Szarvas Marhabeli

Oeconomiát, és ezek rendszerint Közönségenként szokták ki arendálni a' Földes Uraság Földjéből a' Legelőt, melyet elég drágán fizetnek a' Földes Uraiknak. — Mert ha egy Sohonnai Ember ugyan azt a' Legelőt akarja ki arendálni, és nagyobb Summa pénzt ígér, inkább annak adja némely Földes Ur: mint sem a' maga Embereinek. Sőt olyan Földes Urat-is tudok itt, a' ki midőn Jofzága Lakossainak bizonyos nagy panaszszok volna ellene a' Vármegye előtt, kik azonban Legelőre-is szorúlván egy darab Földjét kérték volna Arendába: nem akarta nekik a' töllök ajánlott Summáért különben ki adni, hanem ha a' panaszszoktól el állanak. — Külömben a' Marha-tartás a' Földes Uraságoknak, és más magános Arendásoknak a' fő Oeconomiaja. — A' fok Pulztákon fok ezer Marhák legeltetődnek. —

Említésre méltó végtére Torontál Vármegyében a' *Ri's Oeconomia*. — Nem igen régtől fogva kezdték a' Banátusban a' Ri'st termeszteni és művelni. — Mind Temes, mind Torontál Vármegyében Gazdák vagynak, a' kik nagy Prádiumokat arendálván azon Ri'st termesztenek. A' Ri's jó tenyészélinek meleg Ég-tájj, tér hely, nyirkos föld, és víz kívántatik, mert a' Ri'st el-vetvén, azonnal vizet kell rá bocsátani és valameddig érnei kezd, annak viz alatt kell lenni. Azért-is a' Ri's-földek körül, és azokon kerefsztül Canalisok vannak, a' melyek vagy Tóból, vagy folyó Vízből a' vizet a' Földekre víszik; a' Canalisokban lévő Zsilipek által azután a' viz meg rekesztetik, fel tojtatik, és az egész Földre el-árasztatik. — To-

Torontál Vármegyében Ujj-Béts nevű Német Helységnek határán egy *Freni* nevezetű Olasz származású *Commercians* Uri Ember, ki-is igen sok, nagy Jóságoknak a' Banátusban Arendatora, különös elő menetellel és haszonnal folytatja a' Ri's Oeconomiát. — Oly bőséggel termesztí pedig, hogy nem csak Magyar Országot elégíti ki véle, hanem igen sokat még Török Országba-is vitet. — Mind Gabonával, mind Riskásával, mind pedig [Dohánnyal (mert a' Banátusi Dohány nagy betsbe vagyon)] szép Kereskedése van Freni Urnak, és tulajdon hajói egész a' Fekete Tengerig viszik Terméseit; a' hol azután a' Törököktől nagyobb Tengeri hajókra rakatnak, és Constantzinápolyig vitetnek. — A' Banátusi Riskása egész M. Országot, sőt Óstriát-is bőséggel ki-elégítheti. — Mely haszon! holott ennek előtte ebben a' Törököktől függött Országunk. Erdélybe nem igen vitetik, mert már itt Török Riskásával élnek, a' melyhez Oláh Országból könnyebb, de a' két Hazának ártalmasabb Kereskedéssel lehet jutni.

Torontál Vármegyéről ezek valának meg jegyzésre méltók. Temes Vármegyét kevesebbé tanulhattam-ki, mert csak egy kis részén mentem által; Azonban Temesvárról illő szollanom.

Temesvár.

Temesvár egy nevezetes, és Ország szerte ismértetes erős Vár. A' Béga Vize mellett fekszik; szépen és reguláson épült; uttzái szélesek;

egyeneselek, kövezettek, a' Házak nagyok, egy formák; egy szóval ez a' leg szebb Város, a' csak most szépülő Pest után, melyet Magyar Országban láttam. A' nagyobb Épületek között, a' Tsanádi Káptalanbéli Templom, (mely olyan, hogy az Országban kevés páriját találja) a' roppant Vármegye Háza, mely régebben a' Banátusi Cameralis Administrationak, 's a' Praesidensnek Háza volt; és a' Banátusi Hadi Commendónak Háza emlitendők. — Ezen Hadi Commendónak, mely egy a' Budaitól függő különös Commendó; egy Ó Hitü Rátz Püspöknek, a' Tsanádi Káptalanak; tovább a' Temesi Cameralis Administrationak, és a' Temes Vármegye Gyűléseinek itt vagyon Helyek.

Temesvár Királyi Város, és Lakói Rátzok, 's Nemesek; kevesebben u. m. az itt lakó némely Vármegye Tisztjei, 's más Nemesek Magyarok. — A' Kereskedés fő Keresete módja a' Temesváriaknak, a' minthogy itten, a' mint értettem, két privilegiált kereskedő Társaság is vagyon, a' mely nagy Kereskedést üz, a' Magyar és Óstiai Littoraléba. — Szerentsés fekvése vagyon pedig Temesvárnak a' Kereskedésre nézve: ugyan-is a' Béga Vize itten leszfé éppen hajokázhatóva; ez a' Viz pedig, a' mint tudva vagyon, más Vizekkel vagyon közösülésben egész Horváth Országig. — A' Városban egy nagy, és minden Fegyverek nemivel teljes Fegyver Ház, 30,000 Emberre való Kaszárnyák 's Kazamáták vagynak; e' mellett a' Város a' Fortificationak minden reguláji szerént tökéletesen meg vagyon erőssive. — A' Vár Kö-

rülete, 's annak Bátyái alatt pedig a' föld gyomrában *Minák* ásattak; a' kapukat erőss Blok-házak védelmezik. — Mind ezekből láthatni a' Várnak erősségét. Azonban egy nagy hijánossága vagyon; ugyan-is jó viz dolgába szükölködik, és iktató vizét tsak egy a' Külső Városban lévő Kútból veszi, melyből egy nézést érdemlő *Hydraulica Machina* által a' viz a' Városba vitetik föld alatt lévő tsokban.

Temesvárnak két Külső-Várossal vagynak, az egyik *Fabrik*-Hóstattnak ueveztetik, és eleitől fogva Selyem Fabrikánsoktól 's más félektől is, és Mester-emberektől lakattatott. A' másik a' *Jósef*-Hóstattnak; mely tsak az 'ujjabb időkben épült a' Bégai Canalis mellett. Közel a' Városhoz egy Kamarai Major vagyon, mely Bassabrunnak neveztetik, és a' Banatusi Administratio Praefesseinek nyári mulató Helyek volt. — Ez a' Hely, és egy nem meszfele lévő szép Erdő, a' Városiaknak nyári mulattságul szolgálnak. —

Már 188 Károly Magyar Király előtt, (mint ezt olvastam) a' ki 1300ban lett Királlyá, Temesvár egy népes és erőss Hely, 's a' Királyi Famiлиának gyakori Mulatása volt; és az említett Királlynak-is első Felesége itten holt meg. 1443ban Hunyadi János a' még most-is a' Városnak egy részében fenn álló Corvinus Várát (melyben most a' Fegyver-Ház vagyon) építtette; mely azután inkább inkább erősítettet; és a' melyben Hunyadi János magát keményen tudta védelmezni. 1514ben a' Keresztések 's Paraszok Hada, melynek Feje

Dósa György volt, ezt a Várat ostromlotta, de rajta erőt nem vehetett, Zápolya Jánostól a Vár meg-fzabadittatván, a Támadók Hada pedig meg-verettetvén. 1552ben a Törököké lett ez a Vár, kiktől 1716ban vétetett vízfz. Akkor tétetett azután Temesvár a mostani állapotjába, 's akkor lett oly erőss és tágas Várrá, mind a' milyennek most lenni esmértetik. — A' Temes Vármegyei nagyobb Helyek: 1) *Ujj-Arad*, a' Maros mellett, melyhez közzel az Aradi Vár, és által ellenben a' Maroson túl, ó Arad fekszik. (Arad Vármegyében) 2) *Lippa*, mely ennek előtte erőssített Hely volt: 3) *Verschetz*, holott-is egy ó Hiti Rátz Püspöknek vagyon Lakása. — Krassó Vármegyében a' nevezetesebb Helyek: *Lugos*, mely ennek előtte erőssített Hely volt; *Karánsebes*, *Oravitza*, *Dognáska*; mely két utolsó Helyek Bánya Helyek*, melyeknél Réz és Vas-Bányák találtatnak.

A' Bánátusról Közönségesen.

Bánátusnak, Magyar Orfzágnak az a' része neveztetik, mely Erdélyel határozodván a' Marostól, Tiszától, és Dunától bé kerítettik. Áll ez három Vármegyéből, melyeknek neveik immár említetttek. Ki-terjedése pedig 445 □ Mértföldre vettetik. — Egy részetskéje ezen mostani Bánátusnak, a' Severini Vidék, mely most Orsova tadján fekszik a' Tserna Vize mellett: Severini Bánátusnak neveztetett régentén. (*) Termékeny-

---

(*) Horvát-Orfzágnak is volt egy Severini Vármegye.

ségére nézve ezen Tartomány a' leg termékenyebbek közzé tartozik; ámbár még itt a' szorgalmatosság, mely ebben az el pufztúlt részben oly tsudákat tett immár, még fokra mehet. Egy része tsupa Térség, Vizekkel, Posványokkal telyes; alig talál az ember egy Erdőre. Itt mind azáltal a' fok Nád és Törf fokban ki-potolja a' fának híjánosságát. A' más része u. m. Temes-Vármegyének alsóbb kerülete, és Krassó Vármegye Erdőkkel bővölködő, és Hegyes Vidék. Itt Bányákra, meleg Feredőkre akad az ember.

Az egész Banátusban a' Marha tartás nagy divatjában vagyon; a' Föld-mívelésben tett szorgalmatosság pedig a' Mezei Lakosokat munkájokért bőven meg-jutalmaztatja. Szőlők fok Helyeken termesztetnek, azonban a' Bor nem szokott tartós lenni. A' Gyümölcsöknek többféle neme, kivált a' Szilva-fa hasonlóképpen fok Helyeken terem, és az utolsóból az ugy nevezett Raky nevű italt készitik a' Lakosok. — A' Dohányon kivül, Len és Kender, Vaid, v. festő-Fű hasonlóképpen jól meg terem. — A' Hegyes Réfzekben a' Vadak nagy számmal találtnak, a' Banátust határozó és keresztül folyó Vizek pedig a' Halakban fogatkozást nem engednek. —

Itt egy bizonyos ártalmas Insectumok neméről akarok emlékezni, melyeket *Columbátzi Szunyogoknak* hívnak (*) mivelhogy Serviából,

---

(*) Ezekről Pesti Professor tudós Schoenbauer Ur egy kis Könyvet írt, melyből róllok bővebben lehet értekezni.

egy a' Duna mellett lévő Kolumbárz nevű régi Várnak tájékáról származnak. A' mint közönségesen mondatik, bizonyos Hegyi Barlangokban veszik eredeteket. Nagy csoportonként úgy hogy mezfzűnнен vastag fűst fellegeknek láttzanak, szárnyalnak szélyel, és a' Lovakra 's mindenféle Marhákra rá esnek, 's azoknak szőr nélkül való részeit meg-lepik, füleikbe, orr-lyukaikba, szemekbe, 's nemző tagjaikba belé tsipefszkednek, 's a' szegény Állatokat addig kinozzák, míg azokat a' leg nagyobb kinok között meg-ölték. —

A' Lakosokról Torontál Vármegye le-írásánál emlékeztem. Hogy ezek nagyobbára Serviai Rátczok, Bolgárok, és idegen Németek, azon nem lehet tsudálkozni, mert Magyar Országának ez a' része leg-tovább volt a' Töröknek Birtoka alatt. Annak vízfzű vételekor a' Magyar Lakosok vagy ki pusztultak, vagy el-költöztek volt, és csak idővel telepedtek ide ismét mások; de ezek meg nem népesíthették ismét a' Tartományt. Az itt régenten törökös Jussokkal bíró Magyar és Erdélyi Nemesekről is szó volt egynehány-szor mind a' két Házának Ország-gyűléseiben. Ilyenek a' többek között a' G. Iktári Bethlen Familia, és a' G. Tsákiak Jofzágai. Iktár és Tsákvár, honnan a' két Familia magát nevezi, itt fekszenek. — A' K. Kamara által némely Jofzágok conferáltattak, némelyek el-adattak Magyar Nemeseknek, egy része pedig Licitatioval, a' mint Torontál Vármegyénél emlékeztem, másoknak-is. Ennél fogva már a' K. Kamara mellett, mely a' Töröktől való vízfzű foglalás után egészfszen birta vala a' Banátust,

és most-is leg többet bír, némely Magyar és más Familiák, bé férkeztek a' Birtokba, és naponként inkább kívánnak a' gazdagabb Magyar Nemes Urak itten Vásárt tenni. —

Hogy a' Banatus a' Romai Dáciához tartozott, és annak azt a' részét tette, mely *Dacia ripensis*-nek neveztetett, az tudva vagyon a' régi Historiából. A' Romaiak Birtoka alatt itt sok Coloniák telepítették, és egy néhány Városok is építettek, melyeknek neveik ezek voltak: *Tschernes*, *Margum*, *Arcira*, *Turris litterata*, *Centum Putea*, *Bersovia*, *ad Aquas*, *Morisenum*, és *Tibiscum*. — Itt, valamint Erdélyben, sok nevezetes, és nagy betűs Romai régiségek Maradványait szemlélheti az azokat felkereső Utazó. —

A' Romaiak után a' Dáciát el-lepő Barbarus Nemzettségek egy mást fel-váltották a' Banatus Birtokában, míg végre a' Magyarok jutottak bírására. *Kun*tól, a' régi Magyarok Kapitányától Kunti Kapitányságnak, későbbre Temesi Vármegyének neveztetett az egész Banatus, — és a' Temesi Grófok v. Fő Ispányok Melkosága, egy volt az első közül az Országban. A' Törökök, a' mint Temesvárról is említettem, 1552dik esztendőben némely Helyeket ki-vévén, az egész Banatust el-foglalták, és 1716ig bírták. Akkor viszta vétetvén, Katonai Igazgatás alatt volt a' Tartomány 1751dik esztendőig, a' midőn a' Serbiával és Oláh Országgal határos része meg-különböztetvén, a' Katonai igazgatásban meg-maradt,

és 2. Regementekre osztatott, melyek Banatusi Illyriai Regementeknek neveztettenek. — A' másik Rész egy Kamarai Administratio alá jött, a' mely egyfzersmind *Gubernium* gyanánt-is volt, és Bétsből az Udvari Kamarai Deputatziótól függött. — Ez alatt az Administratio alatt a' Banátusnak népesítésére, és jó karba hozására foktétetett: azonban egy ily Igazgatás az Ország Törvényeivel ellenkezvén M. Theresia Királyné ezt a' Magyar Koronától elszakadott részt az Országgal egyesítette, és három Vármegyére osztotta, meg hagyatván a' 2. Katonai Kerületek. Történt ez 1779ben.

A' Banatusi, vagy Temesi Határnokokról.

Ezeknek Lakossai Rátzok és Oláhok; mint-hogy nagyobb része Rátz, őket pedig *Stylo Curiali*, *Illyricusoknak*-is nevezik; azért a' két Banatusi Határ-Regementek-is, *Illyricus* Regementeknek neveztetnek. 158ra megyen a' Határnokosok Lak-Helyeinek számok. Közöttök a' nagyobbak, melyek régi Váratskák-is voltak, ezek: *Pantsová* (melyről már emlékezten) 2) Ujj-Palanka, 3) ó Orsova (*) és 4) Mehadia. — Ezen utolsó egy nagy Falú, mely-is egy Sántzerősítéssel bir. Innen egy Mértföldnyire vagyon

---

(*) Ujj Orsova emettől egy fél Mértföldnyire fekszik egy Dunai Szigeten.

VI.

MEGYE

Ko

az a' Hely , melyet a' Romaiak *ad Aquas*nak neveztenek , és a' melyek a' híres Hercules Feredőji voltak. Itt tizféle Feredő-vizek erednek , melyeknek mind meg annyi neveik vagynak és a' melyek mind meg annyi külömbféle Betegségekben hálználtatnak. Azonban mindnyájan Bűdöskövet tartanak. A' számosan ide gyűlő Feredőbéli Vendégeknek mulatására tágas Eptületek és Fogadók vagynak.

A' Határnok részben fekvő Bányász Helyek ezek: Moldava , és Sáska. Mindegyik Helynél gazdag Réz-Bányák vagynak , a' melyek Ónot is adnak. A' Sáska Bányák közül egyikből egy Rezet hordó vitriolos víz ered , mely a' Vasat Rézzé változtatja , mely Rezet Zement Réznek neveznek (*).

(*) Hasonló Vasat Rézzé változtató víz vagyon a' Szomolnoki , és Bészterczi Herregrundi Bányákban. — Olvashatni erről az első Utazásomban.

T Ó T ORSZÁGRÓL

KÖZÖNSÉGESEN.

Ezen Országnak egy részén keresztül utazván néminémliképpen rólla emlékeztem. Azonban ez úttal, alkalmatsságot veszek magamnak, hogy az egész Országot bővebben meg-esmértessem többféle tekintetekből.

A' mostani *Slavonia* Nap-nyugotról Horváth Országgal, annak Várasdini és Banális Határnok Kerületeivel; Északra Magyar-Országgal, melytől a' Dráva 's azután a' Duna által választatik-el; Nap-Keletre a' Banátusnak és Serviának a' Duna

's Száva egybe folyásánál öszve ütköző részeivel ; és Délre Serviával 's Bosniával határozodik. — Az alsó része Slavoniának , a' Duna és Sáva folyása közt , a' leg-regibb idöktöl fogva *Syrmium*nak neveztetett, mely nevét most-is viseli , — magában foglalván mái nap Szerém Vármegyét, és az avval szomszédos Pétervárad Határnok Kerületet. — *Syrmium* hosszában 16. Mértföldet, szélességben 6tot, Slavonia pedig *Syrmium*ot hozzá foglalván hosszában 34. Mértföldeket, leg-nagyobb szélességben 12. Mértföldeket téfzen. — Egy Slavoniába járt Utazó annak természeti állapotjáról így ír 1777ben. „Slavonia, úgy mond ő — egy Ország, a' mely tsak mintegy 20. esztendő elötte láttatik teremtetve lenni; mivel itt az emberi szorgalom a' Természetnek még kevés fegedelmére volt. — A' ki ezen meg-áldott Földet bé utazza: mindenütt vagy mély Tókra, Posványokra, 's Mocsárookra, vagy járatlan Hegyes Vidékekre, vagy roppant vad erdökre; vagy bé nem látható mészfére terjedtt Térekre talál. — Azonban úgy tettzik, mintha itt a' szép Természet minden Helyeken mosolyogna: mindenütt leg-kellemetesebb Tekinteteket enged; helyek a' szemet gyönyörködtetik. Az Erdök 8. hónapig esztendőnként mindenkor frissek és zöldellök, — semmi sem láttatik el-hervadhatónak, és a' föld szünetlenül, ujj meg-ujj Virágokkal ékesíti ki magát. — A' kisebb Hegyek régi Várakkal rakottak, vagy Szőlökkel bé plántáltattak — a' Völgyek a' Természet kezitől munkált Kerteket szemléltetnek magokban. Ott egy nagyobb folyó Viz mutatja mészszéröl folyamát; itt egy tsergedező Patak a' köszikláról le-rohan; a' Levegő ennek zuhogását, vagy a' Ma-

darak' énekét hangoztatja. — Egy szóval ezeti Orfzágnak romantzos ki nézése vagyon, akár hova forduljon az Ember, a' szem a' szép természeti tárgyaknak bámulásra méltó fok külömbfélefégei által gyönyörködtetik. — Egy hoszfszu Hegyeknek fora az Orfzágnak hoszfszán keresztül nyülik-el, annak közepében. — A' Tér, és Lapályos részek termékeny, de fok Vizektől nedvesített földék, a' Havasos és Hegyes részek meleg Feredökben, és Savanvú-vizekben bővölködnek. — A' Havasokból eredő kitfiny Folyóknak, és Patakoknak némelyikében annyi benne fel-buzogó meleg források vagynak, hogy a' Vizek még a' leg nagyobb hidegben-is bé nem fagyhatnak. —

A' Természeti Orfzágából elsőbben-is a' Plánák rendében, Tót-Orfzág mindenféle hasznos Erdei 's más fáknak nemeiben, különösen szelid Gesztenye, és vad Gyümölts-fákban, és Edes-gyökérben bővölködik. — Sokkal kevesebbek a' szelid Gyümölts fák, melyeknek tenyészése, a' Szilva fákon kívül, a' melynek Gyümöltséből a' Tót Orfzágnak oly nagyon szeretett *Ráky* nevű Szilva pálinka nagy bővségben készittetik, igen tsekély tenyészések vagyon. — Nem külömben a' fejer Eperj. fáknak szintsen fogyatkozás, mint-hogy ezen Orfzágnak a' Selyem Bogár tenyészése a' Lakosok szorgalmának egy fő tárgya. — Mandola és Figé fák-is számosan találtnak, ugyan-is a' Tót Orfzági déli melegebb ég-tájj ezen Fáknek kedvező. — A' Szőlő mívelés mindenütt, 's kivált Syrmában, a' hol a' leg jobb és több Szőlő Hegyek vagynak, divatjában vagyon. Az egész

Ország pedig telyes a' leg szebb és nagy Erdőkkal, de a' melyekben Syrmium szükséget lát. — Az Állatoknak rendiben, a' szelidek közzüllők mindendenféle nemeikben bővséggel taláztatnak, valamint a' vad ragadozó állatok-is. Ellenben a' szelid Vadakban, és vad Madarakban fogyatkozás nagyon. Halakban hasonlóképpen a' nagyobb és kisebb Vizek felette bővölködnek, különösen pedig Syrmiumban a' Dunában számtalan fok Vízák fogattatnak, a' kik 16 — 56. mását nyomnak.

A' Marha tartás a' fő Kereset és Elélme modja minden Lakosoknak, kivált képpen a' Birtokosoknak. A' Slavoniai Ökrök, Magyar Ország-ra, és onnan Német Ország-ra hajtattnak. — Nagy Kanjsán Szala Vármegyében, és Sopronyban nagyon azoknak fő Vásár helyek. — A' Bivalok, a' melyek nem éppen oly régen hozattattak által a' Török Birtokból, nagyon szaporodnak az egész Országban, kiknek hasznos voltak a' jó mezei Gazdáknál tudva nagyon. — A' Sertéseknek is nagy számát találhatni Slavóniában, ezek pedig nagy részint Bosniából és Serviából hajtattnak ide által, és vélek fontos Kereskedés üzetik a' Német Birodalmokba. — A' Juh-tartás, Syrmiumot ki vévén, nintsen oly jó lában Slavóniában, mint a' Szarvas Marha tartás. — Syrmiumban-is pedig a' parafzt Lakos maga, kevés Juhokat szaporit. A' Ló tartás fintsen nagy divatban; a' Lovak pedig a' Magyar fajakhoz hasonlók. —

Az Ásványok (Minerák) rendiben Tót-Ország szegény; de nem annyiban azért, hogy azok

nem találthatóának, hanem azért, mivel nem ke-restetnek fel szorgalomossággal. Azonban Vasas bővön kaptak több Helyeken; Kő szénre es feftő foldre hasonlóképpen akadtak. Vas Bányáknak és Hámoroknak pedig annyival inkább kellene mentől nagyobb számmal fel-állittatni, mivel az által a Bosniából való fok Vaszak bé-hozatása meg-aka-dályoztatnék.

Slavonia-termékeny Ország, es ha földje nem-is trágyáztatik, és az idő tsak középfzerüképpen jár-is, a' Buza magát 20. szor, és a' Kukuritza 2000 szoris szaporitja; kevés Helyeken trágyáz-nak. — A' Gabonát pedig Marhával nyomtattat-ják. A' Tót Országi Gabonának jó kelete van a' Magyar Littoraléban, a' honnan valamint a' Magyar Országi Gabona-is Olasz Országba szokott nagyobbára vitettetni. — Azonban Olasz Ország tsak akkor szorul a' Slavoniai Gabonára, mikor szük esztendeje volt. — Ha ott jó esztendő volt, akkor a' Tót országi Gabona részint Dalmatiába, részint Belső Auszriába (értettetik ezen név alatt Styria, Carinthia Carniolia) vitettetik el adás vé-gett. — A' Lenet, kendert nem erőssen termesz-tik, a' Dohányt inkább; kíváltképpen Po'sega Vármegyében. — Egész Tót Országban Esze-ket, Pétervárát és Pó'segát ki vévén nem igen ta-láztatnak tekintetre való kerített-vagy Mező - Vá-rosook, a' filuk közt-is keveseket lehet így nevez-ni. Ezek pedig mintegy 40 — 50. esztendőekkel ez előtt, mind szerte szélyel, és egy mástól el szakadva voltak épülve; már most nagyobbára ren-desebb moddal állanak. — Az építés modja-is

közönségesen nem a' leg szebb, főt a' Kastélyok;
's a' Birtokosok Udvarházai-is többnyire igen közép-
szerűek.

Az Ország nagyságához képest nem igen né-
pes, főt inkább valamennyire néptelen. Egy □
Mértföldre nem sokkal többet lehet vetni 200. Em-
bernél. Ennek okát leg-inkább azon időkben kell
keresni, a' melyekben az Ország oly foká a' Tü-
rök Birtokban volt. 1777ben a' LaRosok száma;
azok közt a' Nemeseket Házok népével ki vévén
235,000. Lelkekre ment vala. —

Slavonia azon időben, a' midőn a' Rómaiak
birták a' több Pannoniával és az Illyricummal egy-
gyütt *Pannonia Valeria*, avagy *Interamnisk*nak
neveztetett. Ezen Tartományhoz pedig akkoron,
a' mostani Horváth Országnak a' Kulpa 's Dráva
Vizei között való része, nem különben egy része
Styriának és Carniának (most Carniolának) tarto-
zott. A' mái nevét a' Slavusoktól, vagy Slavi-
nusoktól vette, a' kiket a' Magyarok Tótoknak
neveztek; ez a' Nemzet pedig a' 7dik Száznak
középe tájján telepedett meg a' Római Nagy Illy-
ricumban. Az *Illyrus* név tsak a' régi tulajdon-
képpen való Illyriának régi Lakossait illetheti; az
Illyricus név alatt pedig már több időtől fogva,
és kivált mái nap közönségesen mind azok érte-
tődnek, a' kik a' Római Nagy Illyricumban (*)

(*) Az Illyricum szorosabb értelemben tsak
Dalmatiát, és Liburniát tette.

t. i. a' mostani Slavoniában, Croatiában, Bosnia-ban, Dalmatiában és Serviában laknak, akár a' Romai Catholica, akár a' Görög ó Hittü Vallás Sorsossai legyenek, mely nevezet annyival inkább ruháztatott kiváltképpen az Iróktól reájok, mivel az előbb nevezett Országokban lakó külömbféle Slávosoknak Nyelvek a' régi Illyrusok Nyelvével valamennyiben elegyedett; 's azért éppen Nyelvek is egy nevezettel Illyricus Nyelvnek mondatik, (*) Azonban az ó Hittü Vallás Követői magokat közönségesen Rátzoknak nevezik, minthogy valóban a' Serviából v. Rasciából jött Illyricus Lakosok Slavoniában leg számosabbak-is. Ámbár pedig Slavonia-is a' Római Illyricumhoz tartozott; mindazáltal annak eredeti Lakossai magokat eleitől fogva Slávoknak nevezték, és minden Iróktól azoknak neveztettenek. Akképpen most is a' régi törökök Lakosok Slávoknak, vagy Magyarul Tótoknak (**) hivattatnak, a' később időkben bé vándorlottak pedig Illyricusoknak, 's Magyarul Tót-Rátzoknak; és ez a' Név a' Tótoknak nagy részére-is reá illik annyiban, a' mennyiben nagyon el Rátzospdttak.

(*) A' régi Illyrusok a' Slávokkal nagyobb részint öfzve elegyedtek, és csak egy kis részek tartotta meg magát régi szabadságában, Nyelvében, 's Törvényeiben; az eredeti Illyriának Földjén Albániának szélében a' Török Dalmatiában a' Zeraunis vagy mostani Montenegro Hegyei között.

(**) A' Német a' Magyar Országai Tótot Slováknak, a' Tót Országait Sclavonier-nek nevezi. —

Tót-Országának törökös Lakossai a' Török Háborúk, és a Török Birtok alatt nagy részint ki pufztultak, úgy hogy ezen Országának vizsziá vételekor tápafztalt néptelenségét újabb Lakosokkal kellett ki-pótolni; mely leg-elsobbször 1690ben lön-meg; egy fereg Illyricusok által, kik Serviából és Albaniából költöztek által. — Innen és Bosniából; főt Horváth Országból-is több több Illyricusok jöttek, valamint azután hasonlóképpen Serviából, és Bulgariából a' Banatusba-is számosan telepedtek. Slavoniából egy nagy része ezen Lakosoknak Báts Vármegyébe telepedett által. —

Ezen emlittetteken kívül az újabb Lakosok Magyarok (*) Németek, és Zigányok (**), kik a' többivel nem elegyednek öfzve, és magok tulajdon Nyelveket szöllják. — Mind ezek mint egy tized részét tehetik a' többi Lakosoknak. —

A' Nemesi renden lévök szöletett Magyarok Horváth és Tót Orzágiak; nem különben egy-néhányan ezen rendből idegen Német és Olasz Urak; kik Magyar Indigénatussal, és nagy Jószá-

---

(*) A' Törököknek Slavoniába lett bé-ütések előtt, a' Magyar Lakosok számosabban voltak.

(**) A' Zigányok rendes paraszti élet módjára kényszerítettnek, és itt-is ujj Parasztnaknak neveztetnek, mint M. Orzágon. A' Vándorlókat Slavoniában, valamint a' Törököket, és Sidókat-is, meg-nem szöndedik.

gokkal birnak (u. m. G. Eltz, a' Hertzeg Odeschalchi Örökössei, 's mások). — Az Országának nagyságához a' Nemesség nem számos, a' Birtokok pedig nagyobb részint igen nagy ki-terjedésűek, melyek tsak keveseknek tulajdonai. Vagynak Uradalmak, kikhez 15. 20. sőt 50. Helység-is tartozik. — A' nagy Birtokok pedig többnyire (kivált az Idegenek) az Országon kívül lakoznak, és Jofzágaikat Arendátorok kezébe szokták rendszerént adni. —

A' fő Nyelv Slavoniában az Slavo-Illyricus Nyelv, melynek fokféle *Dialectusfi* vagynak, és a' mely ezen külömbség szerint Horváth, Tót, Rátság, vagy-is tulajdonképpen való Illyricus Nyelv. (*)

Az Illyricus írás-módja a' Tót-írás módjától, melyel a' Magyar Országi Tótok, és a' Tsehek élnek, külömbözik, és a' Muzsika-írás módjával egy. Élnék evvel mind Slavoniában, mind Horváth Országban, 's Carnioliában, mind mindentűlt a' Török Birtokban. — Az Illyricus Thót

---

(*) Inkább lehetne a' régi Slávus v. Tót Nyelvet, a' melyet t. i. a' M. Országi Tótok 'be-fzéllenek, 's a' melyet Slavoniában-is szoll a' Lakosok egy része, a' fő és Anya-Tót vagy Slávus Nyelvnek mondani. — Ebből ágaznak-el a' Lengyel, Muzsika, Tseh, Bolgár, Rátság, Horváth, és Crainer Nyelvek melyek közzül a' négy utóbbak egy névvel Illyricus Nyelvnek neveztetnek. —

Nyelv azonban a' Mufzka Tót Nyelvtől erőssen különbözik, úgy hogy a' Mufzkák és az Illyricusok egy mást nem mindjárt és nem mindenekben érthetik. Bizonyos időtől fogva a' Görög ó Hitü Valláson lévő Illyricusok, különösen Slavoniában egy szokást kezdettek, a' mely-is (más következőseit el-halgatván) magának az Illyricus Tót Nyelvnek mint egy meg-alázására szolgálni láttzatik. A' dolog ez: a' Mufzkák, a' kik ennek előtte Valásbéli Könyveiket az igaz Slávus, v. Tót anya Nyelven írták; (a' mely a' Mufzka Nyelvhez képest olyan, mint a' fain német Nyelv az alsó Saxoniai vagy az Erdélyi Szász Némettséghez, vagy a' fain és tudós Görög Nyelv a' közönséges Görög Nyelvhez) és a' kik között a' Historiát-Írók-is a' régiebb időkben, ezen fainab Nyelven írtanak, egy darab időtől fogva, minden Könyveket a' Mufzka *Dialectus* szerint kezdettek ki bocsátani. Kíavban már egy időtől fogva Bibliák nyomtatattanak, a' melyek nem a' régi Slávus, hanem egy nji *textus* szerint irattak, mely a' Mufzka *Dialectussal* elegyefittetett, és az által majd nem éppen Mufzka textussá vált. Ez ugyan Mufzka Országban helyes okból történt; a' végre tudni illik: hogy a' Köz-rendűek a' fain, és eredet szerint való Sláv-Dialectust nem értvén a' Szent Könyveket oly Nyelv-formában olvashassák, a' mely az ő közönséges Beszéddekhez hasonlít. — Mufzka Országban tehát a' Mufzka Nyelven írott Bibliák igen közönségesek lettek, és Kíovból nem csak Lengyel Országba, és Galliciába vitettetnek az ott lakó számos ó Hitűek közzé: hanem nagy számmal Magyar Országba-is, és Slavoniába, holott az ó Hitü Ekleziákban véleek élni el kez-

dettek. De ezen Bibliák azért, mivel *textusok* a' Mufzka-Nyelv - formában (*Dialectusban*) vagyon, a' Slavoniában Horváth Országban és Magyar Országban lakó Illyricusoknak vagy Rátz-oknak érthetetlenek, és csak arra valók, hogy a' Papságot az által a' Mufzka Nyelvnek meg-tanulására mintegy kényszerítsék, és éppen ezen Papság által a' Mufzka Nyelvet terjeszték. — A' Sláv vagy Tót *textusban* (*) való Bibliák, melyek a' Mufzka Könyveknek bé-hozatások előtt szokásban voltak, a' Görög Rituson lévő Illyricusok között, valamint más Vallásbéli Könyvek is napról napra inkább ki jönnek a' szokásból, minthogy nem bortsáttatnak ki a' Mufzka Országból hozottak miatt; jöllehet az Illyricus Tótoknak, a' mint kiki tudja különös Nemzetségbéli Typographiájok-is vagyon. Valóban kívánni lehetne, hogy a' Görög Ritust tartó Eklésiák Püspökei Magyar Hazánkban, és a' hozzá tartozó Országokban ezen szokást félre tennék, 's azon lennének, hogy régibb Vallásbéli Könyveiket a' Sláv textus szerént, melyek számosan még vagynak Kéz-írásban, világra bortsáttatnák Eklésiáiknak nagy hasznokra. —

(*) Ezen a' Sláv Nyelven való írás-módját a' fain vagy tudós Sláv írás módjának vagy *glagolitus* Nyelvnek nevezik — a' mellyel Isteni tiszteletnek alkalmazhatóságával most-is élni szoktak. — Ez ugyan az Illyricus Nyelvtől különbözik valamennyire, minthogy mintegy Tudósok Nyelve (valamint Mufzka Országban-is volt. Azonban ehez már a' Köz nép hozzá szokott, és könnyebben érti, mint a' Mufzka *Dialectust*.

A' Catholicus Illyricusok illyricus Nyelvel élnek Isteni tiszteletjekben. — A' Magyar Nyelvet a' Nemességnek nagy része, a' Vármegyebéli Tisztek, és a' Magyar Lakosok beszélik. — Németül a' Városokban, és MezőVárosokban az ott meg telepedett Német Mester emberek, és a' Német Coloniák Lakói szólnak. A' Nemességnek egy része hasonlóképpen tudja ezen Nyelvet, a' melly a' Normális Oskolákban tanittatik-is.

Az Illyricusok (értjük őket közönségesen, és nem csak Slavoniában) erőss és egészséges testűek, és bárdolatlan természetűek; de restséggel 's tudatlansággal, a' mellett tsalfasággal, és hamissággal vádoltatnak fokaktól. (*) Nem kevésbé némellyek által kárhoztatik benne a' tolvajságra 's prédálásra való nagy hajlandóságok, az erköltselenség, és részegesség, mellybe némellykór Papjaik (de most ritkábban, mint ez előtt) példát adnak. — A' Görög Ó Hitűeknek a' Vallásban való nagy tudatlanságok, és Papjaiktól való függések esméretes: de a' Lelki Attyáknak jobb formálásától lehet ebben-is jobbitást reményleni. — Slavoniában azonban a' Catholicus Illyricusok az ő Papjaiktól, a' kiknek nevelésekre és formálásokra Magyar Országban vagynak leg-alább Institutumok, jobb oktatást, és valamivel több erköltsi formálást vesznek. — De a' Görög Rituson lévő Papokra nézve csak az ujjabb időkben állittatott fel egy Pap

---

(*) Lásd *Taube* Urnak Sclavoniában 1773ban tett Utazásait.

Nevelő Ház a mostani Karlovitzi Érsek Urnak nagy igyekezete által, mellynek szép hasznát várhatni. —

Ellenben ditsérik az Illyricusokban a' Felsőséghez való Hűséget, Barátságos Vóltokat, és nagy Vitézségeket. —

Minden Illyricusok, és Tót Országban is, a' Törököktől, a' magok életek módjában, Erkölcsekben, sőt Nyelvekben-is fokot költsönöztek. Nállok a' fok Feleség, vagy Afiszony tartás (Polygamia) egy igen közönséges véték. (*) Syrmumban és Tót Orzágnak egy részében Török mértékkel élnek, — a' Falukban az építés módja törökös; a' Köz ember törökösön ül a' földre keresztbe vetett lábokkal; — a' szakállát megneveli (ezt a' Határnokosok nem tselekszük) &cet. A' Vezeték Familia Nevek az Illyricusoknál szokatlanok; kit kit csak Kereszt Nevéről neveznek. —

Tót Orzágnak minden renden való Lakossai Vallásokra nézve részint:

1) R. Catholicusok, mely Vallást minden Nemesek, Királyi Városi Polgárok, és a' több

---

(*) Ezt írja rollok *Taube* Slavoniáról írt esméretes Könyvében. Erdélyben a' Havasos részeken az Oláhok-is hasonló vétékekkel vádoltatnak.

Városok, és Mező Városok 's falu Helyeknek nagy része tartanak. Tsak a' Catholicusoknak vagyon Jussok magoknak Nemesi Jöszágokat venni, és polgári hivatalokra menni. Két Catholicus Püspöknek vagyon Slavoniában Helyek. Az egyik a' Diakovári Püspök, a' ki külömben Bosnyai Püspöknek-is hivatik, de a' mely Országban nintsen Ekléfiája. A' másik a' Syrmiumi Szerémi Püspök, de a' kinek tsak egy néhány Parochiából áll Dioecessise, és Cathedrális Eklefiája nintsen. Ennek nintsen bizonyos Residentziája-is, és inkább a' titularis Püspökök közzé tartozik. —

Slavoniának egy részére a' Zagrabi Püspök *Dioecessise* terjed ki, — mint a' kinek Püspöksége alatt a' most Horváth Országhoz kaptsolt felső Slavonia-is vagyon. Egynehány Helységek pedig a' Pétsi Püspökséghez tartoznak.

2) Görög Rituson lévő Catholicusok, vagy *Unitusok*. Ezek a' Lakosoknak tsak egy kis részét teszik, és a' Körösön Horváth Országban lakó Unitus Püspök Megyéjéhez tartoznak.

3) Görög Rituson és Ó Hiten lévők, v. a' Nap-keleti Eklefiához tartozók. Ezeket *Nem-Unitusoknak*, is hívják. Az Ország Lakossainak leg nagyobb számát ezek teszik. Érsekjek Karlovitzon, Püspökjök Pankrátzon vagyon.

4) Reformatus és Evangelicus Protestánsok. — Ezek egynehány Helységeket laknak, és nagyobbára Magyarok; de Tótok-is. —

Minthogy ennek előtte a' Görög Rituson lévő Ó Hitűeknek Ekleziái állapotjuk nagy rendetlenségben volt, és fok jobbításokat kívánt: az okból 1776dik Esztendőben Királyi engedelemmel az Ó Hitűek Püspökei Magyar Országból, és Slavoniából a' főbb Papsággal, és az Ekleziák fő Elölljáróival egygyütt Karlovitzon egybe gyűltenek az Érsekek Elöllülése, 's egy Királyi *Commissariusnak* jelenléte alatt és egy Synodust tartottanak. Ennek végzése által az Ekleziái állapot jobb lábra tétetett, és az Oskolákra nézve-is némely jó Rendelések tévdtek. — A' Synodusnak pedig végzése az akkor Uralkodó Felség által meg-erősítettven egy Királyi *Edictum*ban ki-adattattak, és mint közönséges Törvények *illyricus*, és német Nyelvben ki-hirdettettek. —

Boldog emlékezetű II. Leopold Tsászár és Király alatt is tartatott egy hasonló Synodus Temesváron, holott hasonlóképpen tétettenek némely hafznos Rendtartások. —

A' Metropolita, ki-is a' Görög Ritusú Ó Hitű Ekleziáknak az egész Magyar Birodalomban (*), és az Auszriai Tartományokban Feje, mindenkor a' Püspököktől, és az Ekleziáknak Követeitől vá-

---

(*) Erdélyben és Galliciában külön Püspökök vagynak; kik-is a' *Dogmaticumok*ban hasonlóképpen a' Metropolita alatt, de a' *Politicumok*ban, és a' disciplinaréknak az Országbeli Guberniumoktól függnek.

lasztatik. Az ő Lak-helye ennek-előtte Belgrádon volt, és az 1740dik Esztendőben tétetett által Karlovitzra. Belgrád el vesztése után. Jövedelmeit a' Metropolita rész szerint egy néhány K. Kamarai Jözfágokból, melyek használás végett néki által adattattak, és egy 9000. Rfbol álló *Aerarialis* fizetésből veszi, rész szerint azon *Taxákból* kapja, melyeket nékie a' Püspökök a' magok fel-szentelésekkor le-tésznek. A' Püspökök, Jövedelmeiket az Megyéjek-béli Eklefiáktól és Popáktól veszik; őket pedig a' Metropolita, és a' több Püspökök választják, a' Fejedelem a' Választást meg erősítvén. —

A' Kereskedésről.

A' mi a' Kereskedést illeti Tót Országnak, az a' természeti Termésekre nézve nem kitsiny. — Török Országba Pálinkával Slivovitzával, üveg edényekkel, és Ablak táblákkal s. a. t.; Német Országba Szarvas Marhával, Sertésekkel, Marha Bőrökkel; dolgozatlan Selyemmel, bé főzött Vizákkal, Caviár-ral, Édes-gyökérrel, 's a. t. Olasz Országba Gabonákkal, Ökrökkel, Vizákkal, Caviárral, Viaszfal 's a. t. kereskednek a' Tót Országok. De mentől inkább bővölködik ezen Ország a' természeti Termésekre nézve, annyival inkább szűkölködik a' Mesterséges Készítményekben. Manufacturák és Fabrikák, némely tsekélyeket kivévén, nintsenek. Még-is mindazáltal különösen a' Mezei Lakosok a' magok Házi szükségείkre nézve, jó Manufacturisták; ök, 's kívált az Asz-

szonyok közöttök, mindenféle Szövéseket készítenek a' magok ruházatjokra. — Egyebet-is anin-dent készítenek, a' mi tsak Gazdaságokhoz 's Házi eszközeikhez tartozik. — A' Timársághoz és a' festéshez-is értenek. —

Az idegen Földekről következők hozattat-nak bé Tót Országba: Német Országból minden-féle *Fabricatumok* (Készítmények) és mestersé-ges Munkák, 's mind az, a' mit egy névvel *Specerej*nek neveznek. Magyar Országról Só hozat-tik bé, és Tokai Bor; Török Országból Sertés-ek, Bör, Vas, Mokka Kávé, és Specereyok, tü-zi-fa Syrmiumnak szükségére 's a. t. — Ugy bi-zonyítják, hogy Tót-Országnak Activ-Kereskedése vagyon. A' Slavoniai Illyricusok a' Kereskedésre nagyon adják magokat, hanem itt-is, valamint Magyar Országon némelly Rátzok a' 'Sidókhoz a' kereskedésben fokot hasonlítanak. — A' Kereske-dés végett Görögök-is laknak Slavoniában. —

A' Parasztnépnek állapota oly lábon áll itt-is, mint Magyar Országon, tsak kevés külömb-ségekkel. Egy egész Házi-Helyes Parasztnégy Okörrel 12. napot dolgozik Birtokossának, és gya-log 48. napot — e' mellett 3. Forint kész pénzt ad. — Egy Marhás napi dolog 40. Krajtzárba, egy Gyalog napi 10. Krajtzárba vétetődik — mely szerint 8. Forintal ki ki meg-válthatja Robottját. — A' Katonai Kerületekben, holott a' Robották a' Regimenti Fundusokra nézve tétettnek, számosabb napi munkákkal tartozik a' Lakos. —

A' rendes Contributio 170,000 Rfokra megyen, azon kívül adatik egy bizonyos Quantum a' Vármegyei Cassákban. — A' Magyar Koronának Tót Országból való minden Jövedelmei egy Milliom Rftokra vettettetnek.

A' Vármegyékről és Határnok Kerületekről.

A' Tót Orzági Vármegyék ezek: Verötze, Szerém és Pósega. — A' Határnok Kerületek pedig, a' Pétervári, Brodi, és Gradiscai Regimentek Kerületei. — Ezekhez még a' *Tsaikisták* tartoznak, kik Báts Vármegyében a' Tiszának a' Dunába való be szakadásánál laknak; kikről most illik szólni. Báts Vármegyének ebben a' Szegeletében, mely egy Diocletianus Tsászár alatt készült Romai Sántz által rekesztetik-el a' Vármegyei résztől, és a' melyet Rátzok, főt a' Banátusból által telepedett Oláhok-is laknak, 1771ben egy Hajós erő állittatott fel a' Dunának, Tiszának, és Szávnak oltalmazására. — Minden Lakosok, kik a' földes Uraság alóll ki vétettek, születtett Katonák-ká tevődtek, a' kik a' Török Háboruknak alkalmatosságával *Galérakon*, melyek *Tsaikáknak* neveztetnek-Hajós Katonai szolgálatot tenni tartoznak. Egy *Bataillont* formálnak, és 120cra megyen rendes számok. — Egy Obefternek Vezérsége alatt vagynak, és a' Slavoniai Hadi *Com-mendótól* függnek. — A' Stáb *Tételen* vagyon, holott a' Magazinumok, és a' Hajó készítő műhelyek-is vagynak. — A' Tsaikák külömbféle nagyságuk, részint 2. ágynsok, és 10. Katonát

tartók, részint 4. ágyusok, és az ilyenek 100. embert-is tartanak. —

Verötze Vármegyéről.

Ez a Vármegye Nagyságára, és Népeességére nézve a' tobbitt felyül haladja. — Termékeny föld-is. — Egynéhány Magyar Faluk vagynak benne. A' nagyobb Helyek: 1) Eszek, melyről már emlékeztem. 2) Diakovár, holott a' Bosnyai Püspöknek vagyon lakása, kinek azonban Bosniában nintsen Megyéje, és 1739-től fogva ide tétetett által Lakó-Helye, egy ujj Püspöki Megye adattatván alája Tót-Országban. Diakovárhoz mintegy 40. faluk tartoznak, melyek a' Püspökséghez fundáltattak. 3) Valpo, Vutschin, Verötze, mind egyike derék Mező-Város; —

Po'sega Vármegyéről.

Ez a Vármegye nagyobb részint Hegyes, sok folyó Vizek 's patakok, nem külömben sok melegforrások erednek benne. — Itt inkább üzetik a' Marha tartás, mint fem a' Föld-mivelés. A' Dohány termesztés itt vagyon leg-nagyobb divatban, és a' Po'segái Dohány a' Magyar Országival vetekedik. — Egy jó része ezen Vármegyének a' kis Oláh-Országának, vagy az Oláhságnak nevezetik. — E' Bosniával és Horváth Orzággal határos, és Lakossainak egy része a' Határnokosokhoz tartozik. — Öket némelyek eredet szerint

Oláhoknak lenni tartják, kik idővel Nyelveket elfelejtették volna; mások csak Illyricusoknak vagy Ráczoknak, a' kiktől Nyelvekben nem-is különböznek. Azonban ezeknek-is valamint a' Horváth Országban 's Velentzei Dalmatiában lakó Oláhoknak vagy Morlákoknak, különös Characterek, Erköltsaik és Szokásaik vagynak (*) melyek által magokat a' több Lakosoktól különböztetik. — Vailásokra nézve mind Görög Ó Hitűek. A' nevezetesebb Helyek Po'sega Vármegyében:

1) *Po'sega*, fő Helye a' Vármegyének, és Szabad Királyi Város. Jól épült, és mintegy 4. ezer Lakost számlál. Ezen Helyen régenten egy Római Colonia állott, mely *Icernumnak* hivattott. — A' Lakosok majd mind Catholicusok.

2) *Kuttinja*, *Velika*, *Strasemon*, *Tsernik*, *Kuttjevo*, mely régen egy igen gazdag Apáturság volt, most pedig a' Királyi Kamaráé; *Kaptol* és *Nafitze*; egy Prapoftság. — Ezen kívül még emlittendő Helyek: *Pakrátz*, *Daruvár* és *Tzirach* egy nagy Uradalomnak főbb Helyei, melyet G. Jankovits bir. — Ezen Uradalomhoz 79. Faluk tartoznak. — A' néhai Gróf Jankovits Antal vette ezen Jöszágot a' K. Kamarától, és a' leg szorgalmatossabb Gazdaskodás által virágzó állapotba tette. —

(*) A' Morlákokról Horváth Országban való Utazásomban vagyon emlékezet.

1) *Pakráty* annak előtte ama híres Szabad-Sereg Generalissái Trenké volt, a' kitől a' Kamarára szállott. Egy derék Mező Város, melyet nagybárára Görög Ó Hitű Lakosok, kiknek egy Püspökjök-is itt lakik, kevesebben pedig R. Catholicusok laknak. Ez a' Hely régentén egy nagy és nevezetes Hely lehetett, a' mint ezt fok régi Épületeknek Maradványai, Emlékeztető Jelek, és a' földben találtatott pénzek bizonyítják. — Fenn áll még a' Mező Városban egy régi puszta és őszve omladozott Vár, mely hajdani erősségiről mutat.

2) *Daruvár*: Ez a' Mező Város régibb időkben egy Apáturság volt, és a' Köz-néptől Podborjénak neveztetik. Derék Helység; Lakossai nagybárára Görög Ó Hitűek, kevesebben Catholicusok, kiknek egy igen ékes Templomjok vagyon. — Az Uraság Kastélya, melyet itt a' néhai G. Jankovits Antal építtetett, a' leg nagyobb, és leg-pompásb Épületnek tartatik egész Tót Országban. — Daruvárnál és tájjékán, fok meleg források vagynak, melyekből a' leg-hévebb *Mineralis* Viz ered, és nem csak Feredőnek, hanem Itálnak-is jó, 's az egészségnek nagy hasznára vagyon. Erössen járnak ezen meleg Vizeket, és az oda menőknek jó Alkalmatosságok-is vagynak készítve. — A' Feredőhöz közel a' föld alatt, egy régi Romai Feredő találtatott; fok régiségekből 's az emlékeztető írásokból ki-tettzik, hogy ezek a' *Jasoriai* Feredők lettek légyen (*Therma Jasorienses*) — Plinius egy Pannoniai Népségről emlékezik, mely a' Drávánál lakott, és *Jasi*-nak

neveztetett. — Hogy pedig Daruvárnál, vagy oda közel feküdt légyen *Jasora* Várossa, azt több régiségek bizonyítani láttanak. — Daruvárhoz egy brányira még egy más emlékezetes Regiségek' maradványa találtatik. Ez egy nagy részint el-pufztultt régi Kastély, melynek hajdani pompásságát, és nagyságát Töredékei-is mutatják. — Azon le-írás szerint melyet rólla tesznek, a' közép időnek (*medü avi*) Maradvánnya, és nyilván a' *Templariusoké* volt, melyről több jelek-is vagynak. Kétség kívül hogy a' Törökök bé ütésekor pufztattatott-el ezen Épület.

Szerém Vármegye.

*Syrmium*nak nevezete a' régi Romai Pannoniai fő Várostól *Syrmium*tól veszi eredetét. Tót Országának ez a' leg-jobb, és leg-termékenyebb része. Különösen a' Borra nézve bővölködik. *Aurelius Probus* Romai Tsáfzár, ki született *Syrmiumi*-fi volt, hozatta a' 28odik esztendőben a' leg első Szőlő-töket Görög Országból ide, 's azokkal a' *Syrmiumi* Hegyeket Karlovitz tadjékán beplántáltatta. Innen terjedett el azután a' Szőlőmivelés egész Pannoniába. — A' Selyem tenyésztes különösen *Syrmiumban* nagyon nagy divatjában. A' Selyem Budára és Bétsbe küldetik, a' meg dolgozás végett.

*Syrmium*nak egy részét a' Vármegye, más részét a' Határnok Kerület teszi. — A' többi Vármegyék között ez a' leg kissebb.

M

A' nevezetesebb Helyek Szerém Vármegyében ezek: *Vukovár*, *Illok*, *Nuštár*, *Tserovitz*; melyek a' hozzájuk tartozó Uradalmoknak fő Helyeik; — Vukovárról már emlékeztem Utamban, és csak Illokról szóllok; *Illok*, magyarul *Ujlak*, egy igen régi Város, mely régenten, a' mint mondatik, népes és virágzó 's erőss állapotban volt. Most egy tsekély Mező-Város. — Azonban a' fok Omladékok, és régi Épületek Maradványai, melyel a' fél Helység telyes, hajdani Állapotját mutatják. — Régen az esmeretes Ujjlaki Familia Birtokában volt Ujjlak, a' hozzá tartozó Jofzágokkal egygyütt. Az Ujjlakiak közül Miklos, Mátyás Királytól Bosnyai Királlyá tétetett, és ennek fia Lörintz, ki-is Ujjlakon fekszik temetve, magát Bosnyai, 's Ujjlaki (Illoki) Hertzegnek nevezte, főt még Szerémi Hertzegi nevet is ruházott ámbár helytelenül magára. —

Illokon három magas dombokon ugyan annyi régi Várak, melyek eredet szerint Romai építéseknek lenni goldoltatnak, állanak fenn. — Ezen Helybéli Lakosok majd mind Catholicusok, és az itt való Franciscanusok Templomában a' híres Szent *Kapistrán János* Barát fekszik temetve. Most Ujjlakot, a' melyet VI. Károly Tsáfzár és Király fok hozzá tartozó Helyekkel Romai Olasz Hertzeg *Odesosalchinak* adott Birtokába, ezen Hertzegnek Jussán *Bracciano* nevű Romai Olasz Hertzeg birja. —

A' Katonai Határnok Ke- rületekről.

Ezen Kerületek Tót Országának a' Száva mentiben fekvő déli részét foglalják el. Három Kerületek vagynak: u. m. a' Pétervári, Brodi, és Gradiškai Regementek Kerületjei. —

1. *A' Pétervári Kerület* Pétervárnál kezdődik, és abban a' szegeletben fekszik, melyben a' Száva a' Dunába szakad. — Ennek nevezetesebb Helységei Pétervár, Karlovitz, Semlin, Szalankemen, és Mitrovitz. — A' két utolsón kívül a' többiről emlékeztem más helyen, azért csak emezekről: *Szalankemen* a' Dunánál a' Tisza bé szakadásának által ellenébe fekszik. — Lakossai a' nagy Viza fogásáról esméretesek. *Mitrovitz* egy Mező-Város a' Szávánál, melynél egy által járás-is vagyon a' Török Birtokba. A' Pétervári Regementnek itt van Stábja. Ez a' Hely azért meg-jegyezni méltó, mivel egy orányira tölle a' Száva mellett ama régi híres Romai Városnak *Syrmium*nak találatnak mind a' föld színén mind a' föld alatt maradékai. — Ugyan-is mái napig ezen Helyen fok Romai pénzek, edények, és Bálvány képek ásattatnak ki a' földből.

2. *Brodi Kerület.* Ebben a' nevezetesebb Helyek: *Brod*; egy régi erőssített Mező-Város a' Szávánál; — Itt-is által járás vagyon a' Török Földre. — *Vinkovtze*; egy népes Mező-Város; hőlott a' Brodi Regement Stábja vagyon;

3. *Gradiscai Kerület.* Ebben az elsőbb Helyek : Ő *Gradiska*, a' Szávánál, egy igen régi Várral. Itt fok Horváthok telepedtek meg, mely okból ezen Mező-Város a' Slavoniai és Horváth Városra osztatik. — Által ellenében a' Török *Gradiska Vára* fekszik. *Ujj Gradiska*; egy tsinos és népes Mező-Város. *Kralieva Velika*; ezen Mező-Városrégente nevérol itélvén valamely Királynak lehetett Lakó Helye.

A Clementinusokról.

Tót Országban egynehány Helységek találtnak, melyekben egy különös Népség lakik, a' mely *Clementinusok*nak nevezi magát, 's másoktól-is úgy hivatik. Ezen név egy bizonyos *Clemens*, vagy *Klemás* Püspökröl ruháztatik reájok, a' ki-is a' 12dik Százban ennek a' Népségnek Őseit *Albaniá*ban, a' honnan ezek-is jönnek, megkeresztelte, 's Keresztényekké tette. — Ezen Térítőjékröl a' meg tért Népség magát a' mondott névvel nevezte, eredeti Nemzettségi nevét elfelejtvén. — A' magok régibb állapotjokról azonban a' firól fira jött mondások szzerint annyit tudnak: hogy valaha Eleik egy hatalmas Nép volt légyen, fok száz esztendőkkel ez előtt pedig esméretlen idegen Nemzettség által nagyon meg szorittatott, végre a' Törököktől kéntelenítettett magát a' legjáratlanabb és leg-vadabb Hegyes Vidékbe öfzve vonni, hogy szabadságát és Vallását meg tärthassa. Nyelvek minden más esméretes Europai Nyelvektől különbözik. — Egy Illyricus, Oláh, Görög, Török, Arabs nem érti azt. Ruházatjok-is egélfizzen különbözik a' más Lakosok ruházatjától,

és igen különös; hasonlít a' Hegyi Skotusok viselkedéséhez. Ezen Clementinusok 1737dik esztendőben Albaniából Syrmiumba telepedtek át, a' mikor t. i. Serviai Patriarcha *Arsenius Joannovits* sok ezer Albanusokat, kiknek azonban nagy része utjában a' Törököktől le-vágattetott, Tót Országba által hozott, mely Albanusok között (az Albanusok a' közönséges *Illyricus* név alatt értetődnek) mintegy 300. Clementinus Familiák-is voltak; kik-is már nagyon el fokasodtak. — Még Albaniában több ezren laknak ezen Népsegből. Nem ok nélkül tartatik ez a' Nép a' régi *Illyrusok* Maradványának a' milyenek az ő szomszédságokban az Albania Határaiban lakó *Montenegrinusok*, a' régen *Zeraunis*-nak neveztetett Hegyeknek Lakói. — A' Syrmiumi Határnokban, vagyis a' Pétervári Kerületben most 5. Helységeket laknak a' Clementinusok, Vitézségeket és Hűségeket dicsérik. — A' más féle Nemzettségű Lakosokkal telyességgel nem elegyednek össze, és magok közt házasodnak. — Még azt emlittem: hogy ezen Clementinusok egy igen fain szörű Juhoknak nemét hozták által előbbi Honnyokból, a' melyet Tót Országban szerezetnek szaporítani — a' Juhok röllok Clementinus-Juhoknak neveztetnek.

NEGYEDIK UTAZÁS

EGY ERDELYI NEMES
IFJUNAK MAGYAR ORSZÁG' TÚL A' DUNÁN
FEKVŐ ALSÓ RÉSZÉN, HORVÁTH OR-
SZÁGON, A' MAGYAR LITTORÁLÉN,
ÉS TRIEST VÁROSSÁN KERESZTÜL
1795ben TETT UTAZÁSA.

Pestről Május Hónapjának 21dik napján Magyar
Hazámnak bővebb esmerése kedviért, egy jó Bará-
tom' Társaságában Utnak indultam. — Előbb
Pétsre szándékoztam. — Budán túl egy darabig
a' Budai szép Szőlő Hegyek, és a' széles Duna
mellett ment útunk; az elsőbbek nem foká hátra

maradtak, de a' Duna, bal oldalról el-nem hagyott. A' nevezetesebb Helység melyen Pest Vármegyében által mentünk, *Tétény*. Ezt Németek lakják és a' Primás ö Eminentiaja birja Árendába, B. Rudnyánszkiaktól. Egy szép Kastély és kellemetes Kert ékefitti. —

Tétényből a' Duna mentibe *Hansabeg* vagy magyarul *Ert* nevű Helységbe értünk. Ez már Fejér-Vármegye. Itt Cathol. Rátzok, és Németek, és némely kevés Magyarok laknak. A' következő Helységek is, u. m. *Ertfir* a' holott Magyarok és Cathol. Rátzok, *Adón*, a' hol Cathol. Magyarok Németek, és ó Hitű, vagy-is a' mint nevezik vad Rátzok; *Petela* a' hol hasonló Vallású Magyarok és Rátzok laknak, Fejér-Vármegyébe fekszenek. Ambár ezen Falukban Rátzok laknak, mindazáltal körül belől, más Rátz Faluk nintsenek, hanem Magyarok. — (Pest Vármegyében *Sz. Endrő* nevű Rátz Város Környékében egy néhány Rátz Helységek vagynak, de ezek mind ó Hitűek). Peteláig Téréség, de itt a' Duna partján, törpe Szőlő Hegyek emelkednek, és az út egy mészfe terjedő magos térségen megyen fel, a' mely Földvár tájján lassanként ismét alacsonyabbá válik. —

Petelánál a' Hegyek allyában sok Bor-házakat és Pintzékét láthatni egymás forában, a' Bor-ház a' Hegy oldalába van bé építve és a' pintzének mint-egy pitvara. További Utamban és egész Szekszárdig, a' Bor-házaknak és Pintzéknek ilyen alkotását szemléltem. — Valamint az egész Fejér-Vármegyei Föld, úgy ez a' Videk-is melyen jöttünk, szép Legelő, különösen pedig Juh-nak való; nagy

divátjában is vagyon ezen Vármegyében a' Juh-tartás. A' Fejér Vármegyei Juhok Ország szerte esmereteseek, és az ide való Kosokat meszfsze hordják más Vármegyékbe-is. Földvárnál éppen a' Duna partjánál ismét Hegyek kezdődnek, a' Duna mellett fekvő része a' Hegyeknek Szőlőkkel van bé plántálva. —

Földvár pedig a' Hegyeiktől mintegy félig bé kerítve azoknak északi része alatt fekszik. — Egy részetskéje mely a' Duna felől áll, Dombon fekszik, a' holott régen Vár volt, melynek egy Bástyája most-is fenn áll, egy más részetskéje pedig (t. i. az apróbb Házak) a' Hegy oldalba vagyon építve. — *Földvár* nagy Mező-Város, fok, és némely nagy rendű kö-Épületei vagynak, és a' más Házak-is jól, 's tsinosan épültek. A' Lakosok Magyarok és Németek; kevesebben Rátzok, és némely Tótok-is vagynak, (külömben ezen a' tájékon, sőt az egész tul a' Dunai részében Magyar Országának Szala Vármegyét ki-vévén, Tótok nem igen laknak). A' Rátzok ó Hitűek és Templom-jok-is vagyon, a' többi Lakosok Catholicusok. — Itt a' mindenféle Mester-~~Emberek~~ben nintsen szükség. — A' Helyet a' K. Kamara birja. Földvárnak Szőlő Hegyei igen jó Bort teremnek, a' melynek a' Szekszárdival egygyütt nagy keletje van még a' Német Tartományokban-is. — Pesttől ide 11 Mfld. — Innen térségen megyen az út egész Köblédig, a' hol a' Falu, az éppen itt kezdődő Szőlő Hegyek alatt épült. Ezen Hegyek a' Falu végénél a' Dunáig vonulnak, és az utat meg rekesztik, úgy hogy azt ezeken kell fel venni,

Köbléd Sváb falu. A' Hegy felyül szélesen elterjed és szép Szőlőket mutat; innen nézőleg pedig a' Földváron alott fok Ágakra ofzló Duna, és az általa formált számos szigetek szép tekintetet engednek. —

Nem fokára lejteni kellett és ismét térségen mentünk, egész *Paks*-ig, a' hol a' Duna mentiben ismét Szőlő Hegyek emelkednek. Pakshoz közelítvén a' Szőlők alatt, az ezeknek tövében alkotott fok tsinos Bor-Házak és pintzék mellett, a' Duna magos partján ment az út. — A' fok Malmokat hajtó Duna, mely itt ismét nagy Ágyába vette magát, a' szemet gyönyörködteti. — *Paks* tsak azonnal a' Bor-házak végében kezdődött. Mező-Város: a' Szőlő Hegyek, és a' Duna közt fekszik. Lakói Magyarok és Németek; Catholicusok, Evangelicusok, és Reformátusok. — 'Sidók is foka laknak itt. Szép, és nem kitfiny Helység; nagy kö-Épületekkel is bir, a' melyekben többnyire a' Pakson birtokos számos Nemes-ség lakik. —

Innen egy darabig a' dél felé le-nyúló Hegyek mellett, a' Dunától inkább inkább távozván, de azután a' Hegyeket-is jobbra hagyván térségen vitt az út; egy helyen jó darabig egy hofzfzan tartó halmos Homokságon által kellett mennünk, a' hol a' szekér-is alig haladhatott; farga homok, és legkisebb fűvetskét sem terem. Ezt a' homokot el hagyván szép Gabona foldek mellett jöttünk el, jobbra egy Erdötskét is hagyván magunk mellett. Egy néhány órái menés után Szekszárdra értünk.

Pakstól egész eddig nintsen Helység hanem csak egy Fogadó esik az útban. Ezen-tul balra *Tolna* marad, mely-is egy derék Helység, a' honnan magát a' G. Fesztetits Familia nevezi, melynek Birtokában is vagyon. — Szekszárdhoz közelitvén, a' *Sárvízen* (mely Fejér-Vármegyében ered, és fok folyamatokban Moháts alatt a' Dunába szakad) kellett által menni. Ezen a' Vizen, valamint a' körüllette lévő Posványon egy igen hosszú és derék Vámos hid készült. —

Szekszárd a' maga Hegyeinek allyában fekszik, melyek Nap-kelet felé, egy fél holdat formálnak körülötte. — Nagy és igen mézsze el-nyúló Helység. — Mező-Város, széles utzakkal, és rendesen épült Házakkal bir. Az egygyik végéhez közel egy Dombon melyen ennek előtte Vár volt, egy nagy Kastély, és a' mellett egy Templom vagyon. A' Kastély Vármegye Háza, a' Templom pedig a' Plebánia. A' Lakosok Magyarok és Németek-is, az elsők Refor-sok és Cathol-sok, a' Németek Catholicusok. Egy nagy égés által, mely a' tavalyi Esztendőben történt, Szekszárd felette szenvedett, úgy hogy alig tudja magát helyre állítani; a' szép Vármegye Háza-is majd nem egészírszen el égett, a' Templommal egygyütt.

Hogy a' Szekszárdi Borok hiresek, azt már emlitettem. Ez is valamint Földvár Kamarai Helység.

Szekszárdról, Péts felé tartván Nap-nyugatra tértünk, és előbb a' Szekszárdi Szőlő Hegyek

mellett, (melyek ezen Éjszakra főt tovább tovább már Nap-nyugótra is fekvő részeken-is szorgalmatoslan meg-mivelve voltak, és-a' magok nagy terméseket méltán tsudáltatták) azután pedig a' Szekfzárdi Szőlőkkel egybe függő, 's meszsze vonuló Hegyek mellett mentünk; a' melyek fok féle fákkal és bokrokkal fedettek valának. A' Szekfzárdi Szőlő Hegyeken felette fok a' Bor-ház és Pintze, de szerte-szélyel feküsznek és éppen nem úgy, mint eddig való Utamban szemléltem; úgy láttzik hogy minden Szőlő Gazdának, a' maga Szőlőjében vagyon Bor-háza és Pintzéje. — Szekfzárdon-tul mintegy két órára immár erdős dombos, és hegyes Vidék kezdődik. *Bonyhád* nevű Faluban egy kevéssé meg állapotunk. Ez egy nagy derék Falu; majd mind Németek lakják, de laknak Reform. Magyarok-is (*).

Bonyhádra egy hofzszu Kö-töltés, mely-is két felöll fűzfákkal van ültetve, vagy-is inkább egy hofzú Kö-Híd vezet-bé, mely egy nagy motsáron van keresztül vive: szép munka, 's még az Idegen is meg-ditsérheti. —

Innen Pétsnek délre mentünk. Nem fokára *Hittas*-nevű Német Faluba mely már Baranya Vármegyében esik, innen *Nádasra* jöttünk,

---

(*) Tudni kell azt, hogy Tolna Vármegyében fok Német Helységek vagynak, melyek részint Catholicus, részint Evangelicus Lakosokból állanak. —

melyet hasonlóképpen Németek laknak. — *Nádas* a' Pétsi Püspök Jószágá 11. hozzá tartozó Falukkal egygyütt, kinek is itt szép Udvar-Háza, és szép Kertje vagyon.

Innen mind-alkalmatlanabb hegyesebb útban *Péts-Váradig* értünk. Ez egy szép Mező-Város; egy része Hegyen fekszik, más része Hegy alatt. *Péts Várad* híres régi Apáturság, melyet még Sz. István Király fundált. A' Hegyen az Apáturi Lak-Hely fekszik, a' mely Vár modra van körül kerítve. — A' Váron kívül, mindjárt mellette a' Parochiális Templom áll. Most itt nintsen Apátur, és az egész Jószágot a' Királyi Kamara birja. Az utolsó Apátur egy Német Országi Gróf volt, (Gróf Elznek hívták) és ez Moguntziába lakott, 's ott költötte szép Jövedelmét. Nem véték e', az Országból úgy ki vinni a' pénzt? Hadd birja most a' Királyi Kamara. — Pétsváradot részint Magyarok részint Németek lakják. — A' Németek, és a' Magyaroknak kisebb része Catholicusok, a' többi Magyarok Reformátusok, mind a' két Felekezetnek Temploma a' Város felső részében vagyon, a' hol többnyire mind a' Magyarok laknak. —

Pétsváradról hegyes völgyes utban némely kis falukon keresztül Pétsre értünk.

P é t s.

Péts szép Szőlő Hegyeitől félig körül vétéve ezek alatt fekszik, és egy része a' Hegyre is

fel vonul. Egy felől Hegyek környékezik, más felől egy igen kies dombozott Téréség terjed el-előtte; — az egész Vidék gyönyörű!

Hajdon Péts kerített, és erős Várral bíró Város volt, de most immár kerítése fok helyeken le omladazott és le rontatott, 's még csak egy Kapuja áll fenn; úgy hogy most nagy részint a' Külső-várossal egyesül. A' Vár a' Városnak egyik szegletében egy Dombon fekszik. Kivülötte a' bémenetelénél egy Szökő-kut kedvelleti valamennyire ezen pufzta Régiséget, melynek hajdan mély Árka, Kerítései 's erős Bástyái voltak, de a' melynek már csak Omladékait mutatja a' mostani idő. — Az itt benn lévő Épületek: a' Püspöki Rezidencia, egy nagy és fok alkalmatosságokkal bíró régi meg-ujjitott Kastély; a' Cathedrale Templom, és egy a' mellett ujjonnan 's igen szépen épített Papi-Ház. — A' Cathedrale Templom, egy a' leg régibb, és leg nagyobb Templomok között, melyeket Magyar Országban láttam, valóban a' leg-régibb Templomnak is tartatik M. Országban, az Épületjére nevezve; mert ez, Tudósok bizonyítása szerint-is, még a' Keresztény Vallas be-vétele előtt fenn állott és egy Kastély, (nyilván Romai) volt, a' mely Sz. István Király idejében változtatott által Templommá. Mikor történt legyen ez? nem tudatik az Esztendő szám: annyi bizonyos, hogy Péter Király alatt valami *reparatiót* tettek a' Templomon, a' melyről egy Ajtón felyül való Inscriptió szoll; az is igaz, hogy Péter Király ezen Templomban fekszik el temerve. Hogy pedig ez a' Templom annak előtte egy Kas-

tély lett legyen, mind az egész Alkotása melyről mindjárt szóllok, mind pedig az is bizonyítja hogy a' Templom' *Sanctuariuma* alatt *Catacombák*, (Föld alatt való Boltozatok) vagynak, a' milyeneket az ember a' Római Épületekben talál, Romában és Neápolisban, de az is: hogy a' Templomban a' köz falaknak Fundamentomait, melyek a' Kastélynak Templommá lett változtatásakor le rontattak, meg lehet látni. Az egész Templom faragott kövekből épült, és egész tekintete mutatja, hogy még sok Századoknak is truttzolhat. Négy szegeletű és minden szegeletin egy forma törpe tornyai vagynak. — Hol-lát az ember négy szegeletű négy tornyu Templomot? az egész külső forma inkább hasonlít egy Kastélyhoz. — Belől négy része-van: az egyik a' *Sanctuarium*, a' hová garáditsokon kell fel menni. — A' másik rész, a' Templom' hátulsó, vagy-is nagyobb része. — A' harmadik a *Sanctuarium* alatt lévő Föld alatt való Boltozat, vagy-is *Cataomba*; mely-is külön Kápolna. Negyedik, egy oldal-félt a' nagy Templomhoz ragadó hofzfukó Kápolna. —

Ebben a' Templomban nagy Innépeken három különböző Nyelven szoktak prédikállani. A' Templomban magában magyarul, a' kis Kápolnában németül, a' föld alatt lévő Kápolnában Illyricus vagy-is Rätz Nyelven. Belső alkotása és ékessítése is ezen Templomnak nézést érdemel, az oltárok kivált, szépek; márványból készültek, nagy képekkel, és fényes Arannyozásokkal díszeskednek. —

A' Vároft magát szépnnek lehet mondani, ám-bár-nem igen rendesen épült, azomban két fő uttzái hosszak, egyenesek, és egy forma díszes Há-tzakat mutatnak. — A' piatz, a' mely a' nagyobb uttzákkal egygyütt kövel ki van rakva, dom-bos helyen fekszik, és ezen a' Parochialis Templom nevezetes, melyet a' Törökök építettek Pétsett lak-tokban, magok Templomjoknak. — Nem csak belső hanem külső tekintete-is mutatja, hogy Török építés, és magos és vékony Török Tornyt, csak nem régen rontatták le. A' Templom a' Töröktől lett vissza vétele után, a' Jesuitaké lett, kiknek nagy Klastromok, e' mellett áh, és egy bolthajtás által egybe-is függ. — Most ez a' szép nagy Épület jobb Geniusok Lakása, tudniillik, a' Mu'sáké mert a' Pétsi Királyi Academia ebben helyheztetett. — A' piatzon vagyon továbbá a' Tanás Ház.

A' Városban a' több nevezetes Épületek ezek:

1) A' Paulinusok Temploma és Klastroma; az utolsó egy igen nagy Épület. Most a' Kamara veszi hafznát; mindenféle Embereknek szolgál szál-lású. — 2) A' Dominicanusok Temploma's Klastromá, ez a' Templom is ennek előtte Török Metsét volt; a' Klastromban most Katona Gyer-mekek laknak. 3) A' Szent Háromság Temploma. 4) 5) A' Franciscanusok és Kaputzinusok Tem-ploma, és Klastroma. 6) A' Vármegye Háza. 7) A' Seminarium. — Mind a' Parochialis Templom, mind a' Dominicanusok Temploma mellett régi, és felyül füvel bé-nőtt Épületek vagynak. Ezek en-

nek előtte Török Feredők voltak, minthogy a Törököknek, minden Templomaik mellett Feredő-jik szoktak volt lenni. —

A' Külső-városban vagyon egy részről az Augustinianusok Temploma, és a' Minden Szentek Kapolnája, a' mely-is Hegyen fekszik: (e' körül a' régi, és ehez közel az ujjabb Temető vagyon) a' más részről való Külső városban pedig az Ispotálybéli Templom. Ez-is ennek előtte Török Metsét volt, és a' Török hofszu kerek Tornya most is fenn áll; a' Város Ispotálya pedig, mely ehez a' Templomhoz ragad, melyben most a' Várobell ügye fogyott Szegényeknek vagyon lakások, ennek előtte Török Feredő volt.

Pétsen a' Lakosok mindnyájon Catholicusok Nemzetségre nézve részint Magyarok, részint Németek részint Bosnyákok, a' kik Bosniából származtak ide, még a' Török Birásának ideje alatt;

Péts Királyi Város, ennek előtte Püspöki Város volt, és a' mostani Püspöknek Prædecessora még birta, hanem ez meg halván *sede vacante* Királyi Várossá lett. Mindazáltal a' Pétshez, mint a' fő Birtokhoz tartozó Jofzágokat, a' Püspök most-is bírja. — A' mostani érdemes Püspök G. Eszterházi Pál, egyfzersmind Belső titkos Tanácsos Ur. Vagyon itt Káptalan-is, —

Pétsnek egy nevezetes szép helyét kell említenem. A' Hegyre fel vonuló Külső-városnak

N

végében a' Hegyen, egy téretrskén a' Szőlők alatt, két felette régi Épület vagyon, melynek tsak puszta romlott falai állanak. Régente ezek vagy Kastélyok, vagy Klastromok lehettek: — az egész építések modja azt mutatja. Innét az egész Vároft bé-lehet látni, a' mely egy igen gyönyörő tekintetet ad. Ezeken felyül a' Hegy oldalbol egy viz ered, melynek forrása egy tágos kerek falazattal körül van véve. Le jövelt ez egy kis Patakot formál, és a' régi Épületeken aloll egy nagy Pappiros Malmot-hajt; innen pedig tovább a' Hegyen le folyván vékony tsatornák által örlő Malmokra vezetetik, a' melyek egyenes forban a' Hegyen le felé vagynak építve. Tizen két Malmokat hajt ez a' Patak, a' melynek vizét egyik Malom a' másiktól költsönözi. Szinte hihetetlennek láttzik az első tekintetre, hogy az a' kitsfny viz, melyet a' Hegyből eredni lát az ember, annyi Malmot hajthasson; azonban a' Malmok tsak egy Köre-is vagynak. — Ez a' viz azután a' Városon által vévén folyá-át, azon kívül némely más Patakotskákot fogadván Ágyába még mintegy 30 Malmokat hajt, miglen a' Dráva Vízébe szakad. — Az egyik Szőlő-hegy tetön, egy Boldog-Afzszony Kápolnája van építve, mely jó magossán fekszik.

Hogy Péts felette régi Város, annak fok bizonyító jelei vagynak tsak magában a' Városban is. Pétsét Romai Városnak tartják eredet szerint, a' mely vélekedésről Tüdös Historicus Pétsi Kánonok *Köller* Urnak (kiről alább szollok) a' Pétsi Püspökségről irott Könyvében, bővebben lehet olvasni. A' Templomnak alkotásáról, mely azt a' régi idökből valo, s nyilván Romai Kastélynak

lenni bizonyítja, már emlékeztem. De ezen kívül, a' fok itten találtató Romai régi Faragások és Inscriptiók, s más a' Városban lévő régi Romai építész falak' nyomai bizonyítják hogy a' vélekedés nem helytelen.

Pétset a' Török éppen 100. Esztendőig birta, a' körül lévő Vidékkel egygyütt, a' melyet fokot pusztított. Itt lakását valóban kedvelhette, mind a' szép Környékért, mind a' Helynek egészséges voltaért, kivált pedig a' jó és bővséges vizért.

Meg-kell még Pétsről jegyeznem, hogy nagy Vásári hely, a' hová nem csak az Országbeli, hanem Bétsi Kereskedők-is szoktak Sokadalmakra jönni. — Hogy itt fok féle Kézimivesek, és Mesteremberek bővségben nem volnának, arról kételkedni few lehet. — Az-is még továbbá meg-jegyezhető, hogy Pétsen a' Fejér-nép különös szépségű, éppen Innep nap lévén fokot láttam az uttzán, kivált Léányokat, és szépségeket bizonyithatom, ugyan azt Pétsváradon is úgy tapáfsztaltam, mind a' két helyeken pedig a' Fejér nép szépen és igen tsinoson is öltözik. —

Végre még a' Püspöki Bibliothecáról akarok emlékezni. — Ez igen fok és jeles Könyvekkel és nem kevés, nevezetes ritka darabokkal-is bír. Az egész Bibliotheca-Néhai Tndös Püspök *Klimónak* (a' ki a' mostani előtt volt) a' Gyűjteménnyec. Az itt találtató ritka Kéz-írások között említeni méltók e' következők: 1) egy nagy Biblia;

N. 2

mely a' 14dik Száznak elein iratott, tsudalkozásra méltó szép betűkkel. 2) Egy-más irott Biblia ugyan abbéli időről; oly kis betűkkel írva, hogy abból azt lehet ki hozni, hogy Eleinknek jobb sze-meik voltak mint nekünk. 3) Forgách Ferentz Nagy Váradi Püspöknek (a' nyomtatásba esméretes) M. Ország Dolgainak Historiája, az Originalis írás-ban, a' Püspök Testvéreinek a' Generalis Forgách-nak *ad marginem* magyarul irott Correctiojival, és hozzá tételeivel. A' most nyomtatásban esmére-tes Forgách Ferentz Historiája, nem ezen origina-lis Kéz írás szerint vagy, azért-is most éppen ezen originalis szerint szándékozik azt ki adni Pétsi Kánonok T. Koller Ur. 4) Egy, az 1494dik Esztendőben irott számadása az akkori Pétsi Püspöknek, Ulászló Király Kints Tartójának; ebből némely most éppen szokásban nem levő Per-ceptumokrol lehet látni. 5) A' Mátyás Király Cancellariájának Stylizáló Könyve; ez való Ori-ginalis, és mindenféle Cancellariabéli Expeditio-k-nak Stylussa benne írva vagy,

De a' leg nevezetesebb (6) a' mi ezen Bib-liothékában vagy, egy 3. Tomusból álló *Car-thophylaceum*, mely IVdik Béla Király idejétől fogva egész a' mostani Század elejeig, mindenféle originalis régi Írásokat foglal magában. Ezek részint Királyi Donációk és Mandátumok, részint Testimo-nialis Levelek, részint Diatális Acták; olyan Di-átáról-is láttam egy nevezetes Actát, a' melynek Articulussai nintsenek a' *Corpus Juris*-ban. Vagy-nak továbbá ezen *Carthophylaceum*-ban fok Török Levelek, mindenféle foglalatúak; vagynak Privá-

tusok közt való régi nevezetes Correspondentiák, Rákotzinak Bertsényinek Levelei; s. a. t. Mind ezek az Írások tökéletesen rendbe vagynak szedve és mindeniknek a' Copiája, és rövid foglalatja, mellete vagyon írva. — Egy Török Levelet, és egy Studiosusnak Levelé, mulattságnak kedviért ide irom; mind a' kettő jeles Stylussáért olvasni méltó. —

Itt a' Török Levél.

„Mij Küchök Mëmet Passa, az hatalmas „győzhetetlen Török Tsáfszárnak, az Dunán inet „lévő Hadaynak feo Parancholloja, titkos Tanácha, „és Ersek Uyváranak hel-tartója.

(itt a' Tzimeres al-írás.)

„Ezen Tzimeres Levelemet látván, te ha- „mis hitetlen Difzno, Sopornay Biró, hagam po- „ronchollom teneked, ha életedet és fejedet fze- „reted, hogy se orát se napot ne várj, hanem „mingiárt nagy hamarsággal az Santa Görjot hoz- „ton hozad; hamis ellető Difznó, imár egy nehan „Levelem ment hozatok azon Sánta Difznoért „myért hogy enyt vartok, nem hozatok, hitetlen „ebek, megh láttjátok hogy Sereget ki küldök raj- „tatok mint a' Difznokat őszve kötöztetlek benne- „teket az illen tökéletlen hamis Szo fogadatlansá- „gért, ha ezen Levelemre be-nem hozatok nagy „hamarsággal. Datum in Ersekuyvár Annó 1661.

Kivül így volt a' titulus.

„Adassék ezen Uri Levelünk az Sopor- „nay Biroknak nagy hamarsággal Kezekbe.

Következik a' másik Levél melyet egy Studiosus avagy Déák irt a' Testvér Nénnyének 1363. Efstendöben. —

Honoranda Salutatione premissa, ac oracionum Suffragia non tot quam plura sed ut in arboribus continentur folia, quum incepti operis perfectio spondeat adimpleri, ideo notifico consanguinee mee, nobili Domine Clare Uxori Myaelis nobili de Symyen: ut cum ego, Dominicus Litteratus, vester Consobrynus, Causa Studii augmentationis quendam librum, videlicet Commentum seu expositorem Super librum Boveti de disciplina Scolarum, ac alios quam plures michi ad profectum valentes possem comparare, cum denariorum seu nummorum aliqua quantitas mihi arrideret, quoniam dicit quidam Poeta, haurit aquam cribro qui vult discere sine libro; hinc est quod intendimus, quod mihi causa Dei ac Fraternitatis aliquam quantitatem pecuniae destinare velitis, Scientis quod si feceritis tempore opportuno per appositionem Congruum moderaminis in melius reformemus. Valete in eo qui sub tipo Ysae est in molatus in cruce. Datum in Wisegrad, Sabbato proximo ante septuagesimam Anno 1363.

Hæc Dominicus Litteratus.

Frater Vester.

Kivül így volt a' titulus.

Nobili Domine & honeste Clare Uxori Myaelis filii Ladislai Nobili de Semyen hæc littera presentetur. —

Ki tettzik ebből a Levélből hogy már az akkori időben nagy volt a Pedantismus. —

Ezen Pétfi Bibliothecában egy nézést érdemlő szép Numismatica Collectio is vagyon. — Szt. István Királytól fogva minden Királyoknak külömbféle pénzeit itt megtalálhatni valamint minden Erdélyi Fejedelmeknek pénzeiket-is. Ezeken kívül vagynak még a fok régi Görög Romai, és más pénzek, különösen pedig fok szép emlékeztető Numismák. —

Egy kis Mineralis Gyűjtemény-is vagyon itt, azonban még csak a 'sengéjében, és nevedekést kíván. A Püspök Bibliothécaja, a Püspöki Residentziában vagyon, és közönséges haszon vételre mindennek nyitva áll; ez kívánt az Academia nézve betsesInstitutum.

Nem tehetem, hogy Pétsett tett esmérőtségeim közt Köller Kanónak Uratne említsem, ki-is már a maga ki adott munkái által esmeretes. Irta: *Historiam Episcopatus Quinque Ecclesienfis*, melynek négy Tomussa már ki van nyomtatva, négy pedig most nyomtatodik. Ebben a Könyvben az Olvasó igen fok nevezetes *Historiai datumokra* találhat, és a Szerző a Pétsi Püspökség Hiftoriája írása alkalmatosságával nem kevés interessáns Hazai hiftoriabéli dolgokra és régiségekre is terjeszkedett ki. Ezen Tudós Urról a Literatura fokát várhat, most közelebbről pedig egy Könyvet fog ki bocsátani a M. Koronáról, mely a

mint én vélekedem az arról való fok vételkedéseknek alkalmasint véget fog vetni. Mert világosan meg fog mutatodni a' M. Korona tökéletes ábrázolásából (a' Magyar Koronát ily nagy accuratioval le rajzolva lenni még nem láttam) hogy annak egy része u. m. az, a' mely az alsó Görög Képi's Görög Inscriptioju karimás Koronán felyül vagyon, *nyilván* a' Szent Istvántól való Korona (melynek el-veszését meg-sem lehet bizonyítani). Az alsó Karima pedig mely magára vévén, egy fedetlen DespotaiKorona, az, a' mely a' Görög Tsáfzártól Ducastol adattatott első Geysa Királynak még Hertzeg létében, mint ezt az egész Koronáról kívánnyak vala némely Írók meg-bizonyítani, kiknek Argumentumaik csak a' Koronának ezen alsó részére, vagyis az alsó Görög Koronára láttzanak illeni, a' melyet a' Sz. Istvánéval t. i. a' felső fedett Koronával egyefitettek, ezt a' másba belé szerkeztetvén. Különös is az, hogy a' Koronán (a' mely t. i. a' Görög Kórona volt) Görög Betűk és Képek, a' felső részén pedig, mely a' Korona tetejéről a' Karimáig le ér és ebbe belé foglaltatott, Déák Inscriptiok, és más festési Képek vagynak: de legkülönösebb, hogy azon felső részén lévő Képek a' hol az alsó Karimával egyesülnek csak a' nyakokig láttzanak, és a' Karimás Korona által el-fedetnek: úgy hogy p. o. az egyikfelől a' felső részen levő Képek e' van felibe írva. *Sanctus Ladislaus*, és alatt a' *Szent László* (*) Képe nyakig, ez alatt pedig egy Görög betűs Kép vagyon

---

(*) Itt nem a' Magyar Sz. László Király értődik.

a' Karimán , a' mely a' Sz. László Képit el fedezi.

Baranya Vármegyeről.

Baranya Vármegye egy a' nagyobbak között az Országban. Szép Vármegye és sok Helységeket számlál kebelébe , melyeknek számok 366ra megyen. Azonban ezek többnyire kistiny Helységek , és csak keveseket lehet a' Tisza melyékiekhez hasonlítani , — de jobban épültek mint amazok. Egy része Baranya Vármegyének Hegyes és Völgyes , más része tér-Vidék. Szőlőkben Erdőkben itt fogyatozás nints ; Gabona is jól terem. A' Lakosok Magyarok Németek , és Bosnyákok. A' Nemes Lakosok többnyire Catholicusok ; valamint a' Magyar Parafztságnak-is kissebb része ; a' nagyobb része Refortus. A' Németek nagyobbára Catholicusok , és kevesebben Evangelicusok. Tsupa tisztá Német Helység ezen Vármegyében 56. vagyon és vagynak Magyar Helységek-is a' melyek Németekkel elegyek. Különös hogy az ember Tolna , Baranya , és Somogy Vármegyében , oly sok Német Helységekre talál , de ez onnan jö : hogy ezek a' Részek a' Török által eredeti Lakosaiktól szinte egészfzen ki pusztitattván Magyar talám elég nem lévén , Idegent kellett bé-hozni a' népeffítés kedviért , valamint a' Bánátusba és Bács Vármegyébe hoztak. —

Ezek a' Németek részint régebben , részint ujabb időkben jöttek a' népes Német Országának

több részeiből, különösen a' Rhenusi, és a' Szevisai (Sváb) Kerületből. Nem magyarosodtak ezek úgy meg-mint a' Tisza mellett le-telepedett Németek, vagy-is úgy nevezett Svábok, mert ezeknek nagyobb részét a' Magyartól meg sem különböztethetnéd, holott a' nagy Apja, még egy magyar szót sem tudott. — Nem-is járnak ezek, a' Magyar Parasztok módjára, hanem németesen valaminthoz a' Bánátusiak. — Váfszon nadrágot és kék gyapott strimpfiket viselnek (melyeket térdeken felyül huznak, térdeken állól pedig meg-kötnek), különben lajblit, és hoszu fejér vagy rövid kék ködment viselnek; paputsban és kalapban járnak. A' Beszédjek elég tsinos Német Nyelv. — Vagyon ezen Vármegyében egy egész Lotharingus Frantzia Helység-is mely igen régi Colonia, ennek Lakossai egészszén meg-magyarosodtak, úgy hogy még csak kettő tud közzüllök frantziául.

A' Bosnyákok-is nagy számmal vagynak. Vagyon 36. Helység főt némely Magyar Helységek-is elegyesek vélek. Nyelvek Illyricus vagy is Rátz Nyelv, és minthogy a' Horváth Nyelvtől igen keveset különbözik azért őket Horváthoknak-is szokták hívni.

Vagynak némely Rátz Faluk-is melyeknek Lakossai Ő Hitűek, és minthogy Catholicus Rátzok-is vagynak (a' mint Fejér Vármegyében emlitem) azért ezeket *per excellentiam* vad Rátzoknak hívják. Baranya Vármegyében Oláhok is laknak; mely valóban különös, mert az Oláh a' Tiszán fohol-is még által nem telepedett. Azonban ezek

az Oláhok-is nem laknak rendes Helységeken, hanem szerte szélyel az Erdőkben, és vándorlók. — Nem tudatik mikor származtak ide; ők az Erdőkben egy egy helyre le-telepedvén, és azért a' Földes Uraságnak Taxákat fizetvén ott magoknak földből Kalyibákat tsinálnak, és tsupán kezek² miveivel keresik élelmeket. Ugyan-is semminemű Gazdaságok nékiek nintsen hanem mindenféle lapátokat kerti eszközöket tekenyöket fa kalánykat készítenek és azokat szerte szélyel el-adják, 's tsupán ebből keresik kenyereket, az Oláh Nyelvet beszélik, és a' Magyart nehezen tanulják. —

Az utat *Pesttől* egész *Pétsig* mindenütt jónak lehet mondani, ki-vévén a' Hegyes Vidékben Szekszárd, és Péts között, mert ott néhol alkalmatlan. Ez az út Péts felé Posta út-is ugyan, de a' tsinált nagy Ország út Horváth Országba nem erre hanem Veszprém felé megyen. —

A' Falukat az ember egymástól nem igen megszűze éri, mindenütt pedig jó Fogadókba térhet. Ezekben a'GazdákNémetek valamint hogy az egész tul a' Dunán való részén többnyire Német Fogadosok vagynak. Nem lehet oltsóknak mondani. A' föld melyen utaztunk mindenütt termékeny fekete föld, és leg szebb Gabonát, 's jó fűvet terem.

Az Utnak folytatása

Pétsről el-indultunk Szala Vármegye felé. Napnyugotnak megyen az út és Pétsnek Szülő Hegyei

jobb felől Ejszakra maradnak. Az egész Vidék erdős térség; csak meszfe láttzik egy hofszu Hegyek' fora Slavonia széleiről de ez-is majd el-tűnik. — Két nagyobb rendü Falukon mentünk keresztül, melyeknek egygyikében Rätz a' másikban Magyar Lakosokat találtunk. Szigethvárra érvén, a' mely is Pétshez négy Mertföld, itt meg állapodtunk. —

Szigethvár

Szigethvár egy Mezö-Város; Somogy Vármegyében fekszik, egy szép Térségen és erdős Környékben. Ez ama híres régi *Szigeth*. Három részből áll: a' Várból, a' Városból és a' Külsővárosból. — A' Városnak föld Sántz Kerítése és Arka vagyon; kapuja pedig kettő. Hajdon sem volt másképpen erősítve. A' Városból egy Töltés, és egy fa hid a' Várba vezet, a' melyet egy rétes hely kerit körül, holott ennek előtté Tó volt, melyet csak nem régen száraztattak ki, vizét egy részint Cánálisba vévén mely-is a' Várat körül folyja. Hajdani erősségét a' Várnak leg-inkább ez a' Tó okozta. — Régi erősfítése nem volt másképpen, hanem hogy föld Sántzokkal volt körül véve, és *Pallizadakkal* meg-rakva; a' Vár különben igen kitfyny-is, úgy hogy kevés Őrizetet tarthatott, és a' mi ezt a' Várat oly foká meg-vehetetlenné tette csak a' *Zrinyi* és az ő Magyarjai vitézsége volt, kiknek Tetteiket a' Historia ditséretes emlékezetben fenn tartotta. Itt esett-el a' híres *Zrinyi Miklos* Vezér, a' kinek el-esét a' Várnak meg-vétele követte, de a' mely-

be *Solymán* Tsászfár, a' ki ezt oly foká vitta vala, belé nem szállhata, mert maga tsak kevésfel Zriuyi előtt holt vala meg, egy Szigethhez mintegy orányira eső Faluban, holott-is el temetve vagyon, a' Falu rolla Szulimánynak nevezetvén. A' Török Nép a' ki előtt a' Basák Tsászfárjok halálát titkolták, tsak a' Várnak meg-vételével tudta meg-azt.

A' Török ezt a' Várat I. *Leopold* Tszászár idejéig birta, a' mikor onnan ki verettetett, éhség által azt fel-adni kényszerítettvén; azon vízfőzvényezés után a' Várnak föld Sántzai Kö-falakkal, és Kö-Bástyákkal erősfittettek meg, a' rendes fortificatio régulái fzerint, és egy Blok-Ház-is építetett a' Vár' árkában (mely akkor Tó volt) Ily állapotban a' Vár most is fenn áll. Egy részében Kazamátták vagynak a' fal' oldalában, a' Várnak közepében pedig egy régi Török Templom áll, hozza ragadott félig le-omlott Tornyával. Ez a' Torony a' mind mondatik felette magos volt, és 788dik Esztendőig fenn állott: akkor pedig a' Török Dubitzai foglyoknak éppen Szigethen létebben, a' Menykö ezen Toronyba ütött, és (a' minthogy igen vékony volt) le-rontotta, a' Török foglyoknak nagy rémulésekre. — Más Épület a' Várban nintsen, hanem a' Török Metset mellett vagyon egy hasonló régiségű kissebbnek Maradvánnya, mely Török Feredő volt. —

Ennek előtte Szigethet a' Várral egygyütt a' K. Kamara birta, de nem régen el-adatott és most *Festetics* Urak Birtokában vagyon. — Szigethnek Lakos-

sai Magyarok, Németek, Horváthok, és Rátzok. A' Városban, a' mely-is tsinos jó Házakkal bir, majd tsak nem mind Németek laknak. A' Külső városban, mely kétfelől a' Városhoz ragad, részint Catholicus Magyarok és Horváthok, részint Rátzok laknak. A' Horváthok nem tsak itt, hanem Somogy és Szala Vármegyéknek abban az egész részében a' mely a' Drávához és Horváth Ország-hoz közelit, több helyeken részint tisztán, részint Magyarokkal elegyesen laknak, és magyarul-is tudnak. Az a' vélekedés, hogy ezen Horváthoknak Eleik régen Magyarok lettek volna, a' kik akkor a' mikor a' Török ezen Vidékeket elfoglalta, Honnyaikat el-hagyták és az-el-nem foglaltatott Horváth Országba vették Lakásokat, a' Törököknek el-üzetésekor pedig ismét előbbi Honnyaikba visszsa jöttek, de Nyelveket egészen elfelejtvén, és Horváthokká lévén által változtatva a' közöttök volt Lakás által. — A' Rátzokat Serviából és Slavóniából jött Lakosoknak lehet tartani. —

Szigethen a' Városban két Cathol. Templom vagyon; egyik a' Parochia, más a' Franciscanusoké, ezeknek mellette lévő Klastromával. Az első egy Török Metset volt; kerek, és magos szép Boltozatu, ékes kis Templom, kivált a' Boltozatján való festés, mely Szigethnek a' Törököktől Ehség által lett visszsa vételét *emblemükben* ábrázolja nézett érdemel. —

Az Ó Hitű Rátzoknak a' Külső-városban vagyon egy Templomjuk. —

Szigethről tovább mentünk; előbb két Falukon keresztül Istvándi nevű Magyar Faluba, aztán Babótsára jöttünk. — Az út erdős térségen megyen. (Az Erdők azonban nagy részint ki vagyunk irtva, azért egy helyen Erdőt, más helyen csak fákkal körül vett réteket, vagy fákkal meg-
rakott Mezőket és Szántó-földeket szemlél az ember). Az Erdőkben néholott egy egy Fogadó esik útban, melyre a' Horváth Ország Hegyek lát-
tának. —

Babótsa egy nagy Falú; egy Vizetske, és egy posvány mellett fekszik, partos helyen. A' Törökök Birtoka alatt, ez-is nevezetes Hely volt, valamint Szigeth és Kanisa. — Itt-is volt egy kis föld-Várjok a' Törököknek a' mely még most is meg van; egy Dombon fekszik de a' Szigethinél kissébb, most Gyümölcs fákkal van beültetve. —

A' Törökök itt Lakásának, még két maradványi vagynak: az egygyik, egy őszve romlott régi Épület, a' föld-Vár alatt, a' más egy különös Kut, melyet ők csináltak. — Babótsán a' Lakosok mind Horváthok. Magyarul-is tudnak. —

Innen Berzentzére ment az útunk, itt-is erdős helyen jöttünk el, hanem homokos földön. — Egy Erdő szélében Berzentzéhez közel, Udvarhely nevű Magyar Falu terjed-el igen hosszúzan. —

Berzentze egy Mező-Város, Magyarok, Horváthok, és Németek lakják. — Innen Ihá-

roson egy Magyar Falun által N. Kanisára jöttünk. Berzentzén túl Hegyes Vidék kezdődik és egész Kanisáig tart. —

N. Kanisa egy Mező-Város Szala Vármegyében; téren fekszik motsáros, és ligetes környékben. Nagy és jól épült Helység, sok szép Kő-házakat láthatni benne. — Nagy Vásáros Hely-is, mivel több Vármegyének szélében, és Horváth Országhoz-is nem messze fekszik. — Az itt felette számosan lakó 'Sidók-is' már elég bizonyosságok arra, hogy itt jó kereskedésbeli haszon keresés lehet. — Ezt a Helyet *Hertzeg Bottyáni* bírja. — Az ide való Lakosok, nagyobb részint Magyarok, más részint Horváthok, és kevesebben Németek-is vagynak; mindnyájon pedig Catholicusok. — Kanisáról az ember egy derék Töltésen (mert a hely itt motsáros) Kis Kanisáig megyen mely-is oda csak közel esik, oldal félt hagyván a Kanisai régi föld Várát, a mely egy Berekben fekszik. — Kis Kanisán túl az út egy jó darabig alkalmatlan, mert homokos és hápa húpás földön viszen, de azután jó tsinált út vagyon. Egynehány kis Falukou kerestül, melyeknek Lakossai, a mint észre vehettem mind Horváthok voltak, *Chotriba* nevű Faluig jutottunk, a holott a *Mura* Vizin által Szala Vármegyének azon részébe értünk a melyet a *Muraköz*nek neveznek; Chotriba-is már a Mura közben fekszik,

Somogy Vármegyéről.

Somogy Vármegye Baranya és Szala Vármegye közt, a Balaton Taván alott fekszik. Sla-

vonja, és Horváth Ország felől a' Dráva Vize, a' határja. Egy a' nagyobb Vármegyék közül. Ezt, valamint Baranyát a' Törökök igen sokáig birta. — Szép és termékeny Föld, Erdeje Legelője Szántó-földje bővségben vagyon, felsőbb részében Szőlők-is miveltetnek. — A' Gaboná Nemei között különösen a' Ro'sot, és a' Török búzát terem. — A' Marha és Juh tartás itt divatjában vagyon; különösen Lovak tenyésztetnek, Sertések-is nagy számmal tartatnak, és ezek a' más M. Országi Sertésektől különböznek, fainabb ízűek, és hofszu elé álló füleikről esmértethetők, kitsinyek-is. —

A' Lakosok Somogy Vármegyében nagyobbára Magyarok, részint Catholicusok, részint Reformatusok; a' *Dráva* mentiben sok Horváthok laknak, Német Lakosok-is vagynak, de kevés Helységekben.

Az út Somogy Vármegyében, melyen el jöttünk, különben Posta járása is lévén, mindenütt tsinált út. De a' föld igen agyagos, és nem elégé van követtsel meg-hordva, sem elégé nintsen megverve, azért kivált esőben igen rossz. Mi, a' mikor csak a' tsinált utat egy darabig el-hagyhattuk mindenkor nagyon örültünk, mert az eső miatt ez az út majd járhatatlanná lett, és mi csak akkor nem féltünk a' fel-dőléstől 's csak akkor haladhattuk jobbatkán, mikor a' tsinált úttól távozhattunk. —

Kanisán túl a' tsinált út, meg-felel a' nevének. —

További Ut.

A' leg-jobb útban, egy gyönyörű Földön számos Falukon keresztül, *Tsaktornyára* értünk, melyis *Muraközben* a' fő Helység. Ez egy jól épült Mező-Város. — A' Horváthokon kívül, kevesebb számmal Németek is lakják. — Nevezetes itt a' *Zrinyi Vára*, mely most a' G. *Festetics* Kastélya, egy erős kerítéssel és Bástyákkal körül vett Vár melynek széles Árkát egy Tó töltötte bé a' mely most ki van szárazítva, és Rétté változtatott. — A' Várban egy nagy Kastély, és egy ehhez való Épület vagyon. — A' Kastélynak alsó része a' Zrinyi Kastélya volt és erre építettett a' felsőbb rész még két emeletre, G. Althán által. Kivülről a' Vár magán egy szép de szomorú régiséget mutat, belőlről pedig a' Kastély egy nagy tekintetű Épület. — A' Vár körül Gyümölcs fák vagynak ültetve, és úgy van a' föld, hogy a' Vár környülete egy kellemetes árnyékos Kertté változtassék. —

A' Muraköz.

Az a' része Szala Vármegyének, a' mely a' *Mura* és *Dráva* Vizei közt Styria határában fekszik, Muraköznek neveztetik, és egy különös Vármegye járását téfzi. E' valóban szép Föld: egy része t. i. Styria felől, Hegyes és erdős Vídék, a' más, termékeny Gabona foldekből Rétekből és Mezőkből áll: — a' Mezők pedig fákkal rakottak és bokrokkal fedettek. — A' Faluk szá-

mosók és egyik a' máshoz igen közel esik. Nagy is Népeisége ennek a' Szigetnek; mert 16. □ Mértföld a' ki terjedése, és még-is 46. ezer lakja; a' Helységek száma 113. Azonban ezek nagyobbára kistiny Helységek — mindazáltal mindennek külön Templomotskája meg-vagyon. A' Lajosok mindnyájon Horváthok, és Catholicusok. Igen buzgó Népek, és szelid, de ravasz erköltsünek-is mondják; lopásról blésről az ember köztök nem hall, szorgalmatos Föld-mivelő Emberek, és tehetősök-is; mélyhez leg-többet a' segít, hogy a' Fúvarozásokkal magoknak igen sokat keresnek. Ugyan-is a' Muraköziek Triestbe, és Fiumába, Horváth Országba, Budára, Pestre és a' Dunán innen lévő Városokba mennek, különösen Kereskedésbeli Portékákat vivén. Lovaik igen jók és erőssek vannak, és igen szépeknek-is lehet mondani. Ugy mondják hogy G. Althán, a' mostaniaknak nagy Atyjok maga Ménest tartván, Spanyol fajtát szaporított, és ilyen a' Parasztok által is szaporított, mely szerint a' Muraközi Lovakat Spanyol fajtának lehetne jobb részint mondani. — A' Marhák itt olyanak mint Baranya és Somogy Vármegyében, az az kisebb neműek; a' Sertések-is hasonlok. —

A' Marha Oeconomiát itten űzik, és kereskednek-is magok között velle, azonban külső Commerciumok vellek nintsen, mert itt a' határok kistinyek lévén, a' Legelő kevés, és oly sok Marhát nem lehet tartani. Juhokat itt éppen nem tartanak a' Parasztok, ezt is nyilván a' Legelő szűk léte miatt.

A' Muraköznek Styriával határos része Hegyes lévén, ebben igen jó féle Bor terem, melyet a' Magyar Országi Borok között, a' leg jobbak kozzul valónak tartanak: a' határos Óstiai Tartományokban-is igen nagy kelete van, az *Insulaner* nevezet alatt. —

Az egész Muraköz ennek előtte, ama hires régi Zrinyi Familiájé volt. *Zrinyi Péter* I. Leopold Tsászárral *Notába* esvén és az ő egyik Testvérjét a' Vad Kan a' mint mondatik megölvén, a' más pedig csak hamar *Zrinyi Péter* után meg halálozván, a' *Zrinyiek* minden Jöszága a' K. *Fiscus* Kezére jutott. Vídik Károly Tsászárral ezt azután *G. Althánnak* conferálta, kinek Felesége *Pignatelli* Familiából való Olofz Hg. Afzszony, 's akkor nagyon esméretes Uri Afzszony volt. *G. Althánnak* Következői mind ez ideig birták hanem a' mostani *G. Althán* ki-is Szala Vármegyei Fő Ispány, ezen Jöszágokat örök árron-el-adta *G. Festetits György* Urnak, egy Millio hat száz ezer forintért; magának egy Falut még-is megtartván: mert a' Grof Althánok Szala Vármegyei örökös Fő Ispánysága, a' Muraközben való Birtokkal egybe van kötve. —

G. Festetits György Ur Magyar Országban egy a' leg gazdagabb Birtokos Urak és egyfzersmind egy a' leg-nagyobb Gazdák kozzul. De olyan hazafi szivü Oeconomus, hogy a' Gazdaságot, és Industriát, egész erejével nem csak a' maga házfára való nézve, hanem a' köz-hafazonra, és minden Birtokai Lakossai között, nagy igyekezettel

elő fegélli. — Ezen Urnak 14 Uradalmi vagyanak, többnyire mind a' Dunán túl. — Józsa-gainak az Oeconomicumokban ama Munkájáról és II. Leopoldus által érdem pénzel lett meg-jutalmaztatásáról eszméretes *Nagy Váti Jó'sef* a' Directora, ki a' G. Urnak Józsaigaiban mind a' Föld-mivelést, mind a' Marha és Juh-tartást nagy tökéletességre vitte. — Tsak itt a' Muraközben a' szép Gazdaságnak fok jeleit láthatni: a' Ló here bővségben termesztetik, a' Svaitzi módon való Tehén tartás oly fokra vitetett hogy a' G. Ur Majorjaiban a' Tehenet Napjában háromszor fejhetik, és öt itze tejet-is kapnak tölle, — a' Juhoknak fain szörű fajtáji szaporittatnak; olyanok pedig, a' melyek a' Spanyol-Juhokhoz ütnek. — Ezek közzül az ifjabb Kosoknak párja el-mégyen 12. 13. Rforintokon ha öregebbek 30. Rfton. is. —

Meg-jegyezni valo az egész Muraközről, hogy] földje a' tiszta Buzát meg-nem termi, hanem tsupán tsak a' Ró'sót. Török-buzát is nagy bővségben terem és Haritskát; — a' le aratott Ro's helyett annak földjébe Haritskát vetnek. A' Dohány termesztés-is nevezetes Gazdasága ezen Sziget Lakossainak; bőségsben és igen jó moddal termesztik azt, és Horváth Országba 's-a' határos Óstiai Tartományokba szép Kereskedést üznek velle.

A' Selyem Bogár tenyésztetése-is egy a' Muraköziek *industria*jok közzül; nekem az bizonyított, hogy Bihar, Békés, és Tsnád Vármegyéket ki-vevén Magyar Országban sohol-is nagyobb divatjában niutsen a' Selyem tenyésztés, mint

itt. — A' Muraközieteknek Urbariuma, némelyekben a' közönséges Magyar Országi Urbariumtól különbözik. Ugyan-is p. o. itt, egy marhás napi munka, négy gyalog napiért vétetődik. — Némely Helységek, és a' tehetősebbek a' Muraközben, örökös Arendába tartják magokat a' Földes Uraságtól, mely fzerint ők esztendőnként bizonyos meg határozott Summákat fizetvén, Robotokkal és egyéb adózásokkal nem tartoznak. Ezekben a' Helyekben a' földek mind el-vagynak' olztva a' Lakosok között, és ők azokat', mint magok örökös tulajdonát, úgy birják. Külömben ezek a' Helyek-is mint mások a' Földes Uraság Jurisdictionja alatt vagynak. Ilyen lábra magokat az említett Helységek az első Gróf Althán Birása idejében tették. —

A' Lakosok a' *Muraközben* mind tsupa Horváthok, ezek között igen sokan magyarul tudnak, mely Nyelvet a' Magyarok közt való gyakor megfordulásokban, és a' szomszéd Magyarokkal való Kereskedésbéli közösödésekben tanulják. — Nem tudatik bizonyoson, hogy valyon a' Muraköziek, el-Horváthosodott Magyarok e', vagy tsupa Horváthok, vagy-is inkább Tótok eredet fzerint-is? (*) Igen úgy vélekednek, hogy itt a' Nép elegyes lett volna régtől fogva, de a' Horváthok vagy inkább

---

(*) Más helyen léfzen szó, hogy a' mostani Horváth Orfzágnek M. Orfzággal határos része tulajdonképpen Slavoniának része, és meg volt különbözve eleitől fogva a' Horváthoktól,

Tótok többen lévén a' Magyarokat-is Tótokká, későbbre Horváthokká által változtatták. — Nagy ditséretire szolgál azonban G. Felfetits Urnak, hogy ezt a' Népet náztioná izálni, és magyarosítani igyekezik; mely-okból Magyar Oskolákat fundál, és egynéháhyat már fundált-is. A' Faluknak Notariussai-is a' Nemes Vármegye rendeléséből Magyarok. —

A' Muraközi Nevezetességek közzül e' következők említésre méltók. — 1) *Szent Marton* nevű Helységben egy régi Templom vagyon, mely a' mint állítják a' *Templariusoké* volt. Ennek Boltozatján a' Templáriusoknak sokféle Hieroglyphumaik láttzatnak, a' Templom alatt pedig titkos Boltozatok vagynak, melyeket csak nem régen tudtak ki. Hogy ezen Hieroglyphumok Templáriusok jelentő betűi legyenek, annál inkább hiszem, mert nekem olyantól bizonyított, a' kiről azt tartom, hogy az ily Hieroglyphumokat szükséges képpen tudja, és érti. — De az alsó föld alatt való titkos járások-is sokat bizonyítanak (*). 2) *Strido* nevű Faluban, *Szent Hieronymus* szü-

- (*) Némely Historicusok kétségbe hozzák, hogy valaha Templáriusok lettek volna Magyar Országban, azonban a' Komáromi leg-regibb Váratis a' Templáriusoktól fundálnak lenni tartják, mutatják-is a' Templariusoknak még egy fenn álló Épületjét; a' mely az ő Refectoriumok lett volna, és ennek alatta a' föld alatt titkos Boltozatok és Járások vagynak. Ezekben magam is voltam, és a' többi között itt egy föld alatt lévő palota van, a' hová felyülről de titkos módon sűt bé a' nap, és az ajtó a' melyen felyülről le jártak, most-is láttzik.

lertetett, kinek Kutját is mutatják. Itt egy a' Kereszténységnek leg elsőb idejéből való régi Templom vagyon. — 3) Tsáktornyához mintegy orányira abban az Erdőben a' holott Zrinyi Miklos Halála történt éppen azon a' helyen, a' melyen őtet a' vad — Kan, vagy — Ember meg-ölte, néki egy Emlékeztető Ofzlop van emelve egy szép Inscriptióval,

Az egész Muraközi Uradalmat, a' mint említettem Gróf Festetits Ur birja, azonban a' G. Althánok egy egész Helységet, és másokban portiókat idegenítették el-más Birtokosoknak, ezen kívül pedig fok Fundusokat inscribáltak. Azért-is G. Festetitsen kívül más kisebb Birtokosok-is vagynak a' Muraközben. — De ezeknek Birtoka mind öszve-is igen keveset téfzen, és az Inscriptionalisták Birtoka előbb utobb az örökös Tulajdonos kezére jut mely szerint csak alkalmasint el-lehet mondani, hogy a' G. Althán magának tartott kis Jofzágán kívül, az egész Muraköz a' G. Festetits Birtoka.

Az Út Horváth Országba.

Tsáktornyáról a' szép Muraközön még két prányi Földet mentünk a' Drávaig, több Falukat

---

Más Historicusok vélekedése szerint nem a' Templariúsooknak, hanem a' Szt. János Vitézi Rendének volt M. Országban több Helyeken Birtoka.

érvén útunkban. — A' Muraközi Hegyek Nap nyugott felől Délre a' Drávaig vonulnak, a' hol ezen Víznek más partján Styria határjában a' Horváth Ország Hegyek kezdődnek, a' melyek Délre nyulnak el, fokfelé terjeszkedvén, és Horváth Országának egész Nap-nyugoti felét bé-lepvén. A' Drávához érvén, itt egy nagy fa hidon által jöttünk, tsak hamar azonnal Varasd Városába bé-jutván. — Már a' Dráván túl Horváth Ország. —

Vara'sd.

Ez a' Város egy Téréségen fekszik, a' mely egy részről előtte el-terjed; Nap-nyugotra és Délre Hegyek környékezik. Horváth Országának ez az egyik fő Várossa; Királyi Varos. — A' Város maga kerítve vagyon, régi meg-romlott kerítése, mely most-is fenn áll, egy négy szegeletet formál, Föld Sántzal, és kerek Báftyákkal lévén erősitve; a' kerítés pedig igen széles Árokkal, (mely hogy ennek előtte posványos volt, ki lehet látni) van körül véve. — Az egyik szegeletén a' Várnak a' rendes Bátya és Sántzok helyén egy meg különbözött Erösség vagyon. Most talám Erösségnek nem lehet mondani de régebben a' lehetett: — ugyan is itt, igen magossan fel hányt föld Sántzok, egy a' Vároستól is Árok által megkülönbözött régi erőss Kastélyt keritenek bé. —

Ez a' Kastély a' Gróf Erdődieké még a' régibb időktől fogva. Három Tornyokkal bir, és most meg romlott állapottal vagyon, úgy hogy alig

tart egynéhány lakható Szobát. A' Kastélyal egygyütt az egész Váratskát Gróf Erdősiek birják, és magokat ezen Varasdi Vár örökös Ursinak is nevezik. — Ha a' mint nem ok nélkül gondolom a' Város Árkának a' közel lévő Dráva Vízével föld alatt való tsatornák által közösülése volt, úgy ez a' Városnak erősségére nem keveset tett. —

Vara'sdot méltán egészfszen szép Városnak nevezhetni, a' Belső Városnak Uttzái, elég rendes moddal épültek, és kövekkel ki rakottak, fok derék, sőt egy nehány igen tekintetre méltó Épületeket is mutatnak. Ezek közt nevezem, a' Vara'sd Vármegye Házát, melyhez hasonló M. Országonis kevés vagyon; a' G. Draskovits Házát, a' Tanáts Házát; a' Templomok közt melyek egy oly kis Városban, szer felett nagy számmal vagynak, említhetem a' Plébániát, a' Franciscanusok Templomát melyben igen sok Aranyozások vagynak, és a' volt Paulinus Barátok Templomát a' nagy Klástrommal egygyütt.

A' Külső-város, melynek alkalmas ki-terjedése vagyon, a' kerített Vároft egy formás négy szegben egészfszen körül veszi, és nem kevés szép Épületeket, 's Kerteket számlál. Az Épületek közt, a' Horváth Országi Bánnak G. Erdődi Urnak Háza, a' G. Patatits Ur Háza, és a' Szegények Háza, a' mellette lévő Templommal egygyütt, említhetők. —

Vara'sdnak Lákossai nagyobb részint Horváthok kik között kevesen tudnak magyarul. — Az itt lakó Nemesség-is nagy részint nem, vagy rosszul tud magyarul. Kevés számmal Németek és még kevesebben Rátzok laknak e' Városban. —

Lakóinak számát nem tudhattam meg, de hogy ki terjedéséhez képest ez a' Város elég népes legyen nem gondolom, mert jollehet benne igen fokot jártam széllyel, mindazáltal uttzáiban kevés Embereket találtam előll, de külömben-is igen kevés eleveniséget vettem észre benne. —

Az Utnak folytatása.

Vara'sdról Zagráb felé indultunk, mely-is oda 10 Mértföld. — Egy fél órányi menés után Hegyes Környékbe ertünk. — Hol kisebb hol nagyobb Völgyekben, Erdőkkel, bokrokkal, és néhól Szőlőkkel fedett Hegyek között menvén. — Az út imitt amott hegyre 's lejtőre megyen, de mindentűt a' leg-szebb tsinált út. —

Számos ugy nevezett Falukon jöttünk kereszttül. Ezek a' Hegyek közt lévő Faluk 6 — 7 — 8. — Házakbol állanak, és ezek is meszsze vagynak egy mástól, sőt némely Házak a' Fák közt a' Hegy oldalban egészfzen el vagynak mintegy rejtve. Egynehány ilyen Falu téfzen egy Közönséget; ki ki gondolhatja, hogy tsak a' Közönségnek lehet egy Birája. — Egynehány ilyennek együtt van egy Templomja, és Papja is. — So-

kakban ezen Faluk között a' melyek nem-is Stáció Helyek; az Utazó alkalmas Fogadokra talál, a' mely különösen onnan-vagyon, mivel a' Varasdról Zagrábban által Károly-várra és onnan Fiumába menő út, a' Commerciumnak leg nagyobb útja. —

A' Posta Stációk Varasdintól Zagrábig: Ost-rich, Presnitze, Szent Ivány, (ez a' Falu áll még-is mintegy 30. Házból) Popovetz. Presnitzáról jöven az ember Belovár felé, egy régi építésű kerek Bástyás Kastély mellett megyen el, a' melynek tájékon egy kis Falu is vagyon. — Ennek előtte a' Posta Belováron volt de most Popovetzre tetetődött — Innen csak hamar Zagrábban lehet az ember; az út térségre kezd nyilni, azonban néhány Hegyek által meg-rekesztetik, de a' mint Zagrábhoz ér az ember, Zagráb előtt Nap kelet és egy részint Dél felé-is, az egész Vidék egy nagy Térséget mutat. —

Zagráb.

Zagráb egy nagy Város; két Hegyet elterit. Nap nyugoti, Éjszaki, és félig Déli oldalán mellette fekvő Hegyek környékezik, más részeiről Térség van előtte, melyet csak meszke lévő Hegyek határoznak. —

Ezen Város három részből, és ugyan annyi Jurisdictiókból-is áll; u. m.

I) A' Királyi Városhól, a' mely ismét a' Belső és Külső Városhól áll: az első, két Hegy tetén és

a' két Hegy közt lévő Völgyben fekszik. Ennek előtte kerített Város volt, most azonban a' kerítő Kő-falak, csak néhol állanak még fenn, mert ezek helyett majd mindenütt szép Házak épültek a' melyek mintegy kerítés gyanánt körül veszik a' Vároft. — A' régi Bástyák és Kapuk azonban mindenütt meg vagynak. — A' Külső-Város a' Belső-t csak nem egészfézen körül keríti, és a' Hegy körül, annak oldalában, 's annak alatta épült.

2) A' Káptalan Városból: Ez egy más Hegyen fekszik: és egy részint kerítve-vagyon; (azonban annak-is inkább Házak, mint sem rendes Kő-falak n' kerítése) más része Külső-város, a' mely a' Királyi Városi Külső-várossal szinte egygyesül. — Ez a' Város a' Káptalan Jurisdictioja alatt vagyon, mint a' ki azt, mint Földes Ur bírja.

3) A' Püspöki Város, ez áll: a' Püspöki Várból vagy-is Residentiából, a' mely a' Káptalani Belső Városban vagyon, és a' Külső-városból, mely a' Káptalanival egygyesül, és a'val egygyütt a' Káptalani Belső Város körül ki terjed. Itt a' Jurisdictio a' Püspöké, mint a' ki ezen Városnak Földes Ura. — Ezen két utolsó Város Lakosainak csak Házi fundassaik vagyon, azért-is mezei Gazdaságot nem üznek, hanem nagyobbará Kézi mivekből Mesterségekből és Kereskedésekből élnek; egyéb adozások pedig a' Földes Uraságra nézve mintsen, hanem hogy Házaiktól elztendőnként bizonyos Censust fizetnek. —

Zagrab Horváth Országának fő Várossa A' mostani Püspöki Vár IV. Béla Király által épített, és a' Város is igen régi időktől számlálja első

fundáltatását. — Nagy ki-terjedésű, és 18 ezer Lakosokat könnyen tart, a' kik-is többire Horváthok, kevesebben Németek, Magyarok-is, Rátzok és 'Sidók. Az első három Nemzetbéliek fokféle Mesterségeket űznek, úgy hogy Zagrábnak a' mindenféle Mester Emberekben, nints foglalkozása; a' Rátzok, és a' 'Sidok pedig a' Kereskedést űzik. — A' Rátzoknak csak az 790béli Ország Gyűlésétől fogva engedtetett meg hogy Templomat építtsenek magoknak. — A' 'Sidóknak pedig sem itt sohol-is Horváth Országban; nem szabad Sinagogát tartani.

Az elébb való, és Nemes Rendű Lakosok Jelen Városban többnyire polgári vagy katonai Hivatalbéli Urak, Pap-Urak és Professorok. Ugyan is a' Horváth Országai Bán, az Elszendőnek egy részit itten tölti; a' *Banalis Királyi Tábla* melynek is Præsesse, a' Horváth Országai, és Slavoniai *Districtualis* Tábla itten van; a' Zagráb Vármegyei Fő Ispány és ezen Vármegyének elsőbb Tisztviselői 's több Vármegyébéli Assessorok itt lakoznak, minthogy Zagráb, a' Vármegyei Jurisdictionnak-is helye. Továbbá a' Horváth Országai *Commendirozó Generalis*nak, és *Generál Commendonak* a' Banalis Generál-Commendonak a' *Hadi Commissariatus*nak, a' *Delegatum Militare Judicium*nak a' *Militare Apellatorium forum*nak, itt vagyon Státójok. A' Püspök, a' Zagrábi Káptalanbeli Urak, és a' Tsáz-mai Káptalan beliek' egy része, a' fokféle kissebb, és a' Nevendek Papság, itt laknak. Végre-itt egy Királyi Académia vagyon, melyben számos Professorok tanítanak, és a' Tanulok-is igen sokan vagynak.

Ki-tettkik ebből, hogy az ember Zagrábon számos elsőb rendű 's mindenféle Hivatalu Embereket talál. — Az itt lakó Horváth Nemes Urak és Afzonyságok között a' Magyar Nyelvet nem sokan beszélik mivel azt kevésbé tudják; kivált egy más között vagy horváthul vagy németül beszéllnek; a' Férjfiak közt a' Déák Nyelv igen közönséges, valamint az egész Horváth Országi Nemesség között. — A' Papok pedig rendszerint ezen a' Nyelven beszéllnek a' Társaságban. — Laknak azonban mind Zagrábon mind másholott Horváth Országban Magyar Országi Nemes Urak-is, olyanok különösen a' kiknek mind itt, mind Magyar Országban Birtokjok vagyon. —

A' Horváth Urak és Nemesek, valamint minden más Horváthok-is, Magyar Ruhában járnak, a' főbb Rendű Afzonyságok-is, ha díszesen akarnak öltözni magyarba öltöznek, de közönségesen (*negli'seébe*) vagy-is leptsesen, németbe járnak. A' Polgárok a' kik Horváthok, magyaroson a' kik pedig Németek rendszerint németesen járnak, valamint Afzfzonyaik-is. —

Zagrábot szép Városnak méltán mondhatni; Ugyan-is ámbár már a' fekvése a' rendes építésnek nem kedvez, és ámbár nem kevés a' régi, kistiny, és meg romladozott Ház, mindazáltal kivált a' Királyi Város sok egyenes és széles uttákat és ezekben többire derék nagy Házakat számol. Azon Házak különösen a' melyek a' régi Kerítés helyén épültek mindnyájon szép Épületek, továbbá az uttzák kövezettek-is. —

A' Káptalan Város hasonlóképpen egynéhány szép uttzákkal és derék Épületekkel bir, a' Külső-városokban-is fok tekintetre méltó Épületek vannak, jollehet tsak imitt amott szerte szélyel; külömben a' Külső-városi Házak nagy részint fa-Házak; ezek mindazáltal többnyire egy emeletűek, és bé mefzelettek. — A' nevezetesebb Épületek:

a) A' Cathedrale Templom, mely a' Püspöki Várban fekszik. Egészfzen faragott Kövekből építettett, és már külső tekintete, egy tisztes régiségnek és nagy mesterségű Munkának lenni meg-esmérteti. Nagysága nem közönséges, és a' leg nagyobb Templomok között való M. Országban. Külömben egész építése együgyű és kevésbé tzi fra, de még-is ékes és nagy tekintetű. A' Homlok részének közepében, a' bé menő fő Ajtója, egyik végében pedig magos Tornya vagyon. Régente a' más részen is hasonló Torna volt. Belől a' Templom magos Boltozatokkal bir, a' közepső Boltozat pedig két felől oszlopokon nyugszik. —

A' Templom két részre vagyon osztva, úgy-hogy a' *Sanctuarium* a' másik részétől egészfzen el-vagyon rekesztve. Ugyan-is a' Chorus a' Templom közepében vagyon, a' Templom két részei között; az Orgona pedig oldal félt a' fal mellett, úgy-hogy a' Chorusból a' Templomnak mind a' két részeire lehet nézni. Ezen Chorus alatt, éppen a' Templom fő Ajtajával izembe, egy nagy Oltár vagyon, mely a' *Sanctuariumban* lévő fő Oltárt el-fedi, és mintegy fő-Oltárává lesz a' Templom külső részének. A' Predikáló-szék ebben

a' külsőbb részben vagyon. Ha tehát a' Nép a' fő Oltárnál tartandó Misét akarja halgatni, a' Templom belső részébe: (mely azonban elég nagy) ha Prédikációt, úgy a' külsőbe gyülekezik. —

A' fő nagy Oltár pompás, főt felette tziſra és régi gustus ſzerint készült; az Arannyat rajta nem kimélették. — Azon ujj külső Oltár pedig melyet nagy Innepekkor szokták fel állítani és a' régi nagy Oltár eleibe tenni, egy egész Kints, mert tsupa Ezüſtből van, és ſok ezereket ér, e' mellett igen ſzép guſtuffal-is készült. Minden Oltárok a' Templomban ékeſek és tziſrák; ſzámok pedig 36ra megyen. A' Templom padimentoma Márvány táblákkal van ki rakva. —

Ennek a' le irt Templomnak Fundamentomát Sz. Lázló Király vetette meg. Ugyan-is ő fundálta a' Zagrábi Püſpökséget, és azon Várban melyben a' moſtani Templom áll, egy Templomat építettett a' Szt. Iſtván nevére, a' mely Templom a' moſtaniak Sekreſtyéje. — A' moſtani pedig Mátyás Király alatt építettett, az akkori Püſpök által, és a' regiről a' Nevet magára vette.

A' Templomról ſzollván említenem kell annak nevezetes *Reliquiáit* és Kintseit. —

A' Reliquiák közt igen nevezetes:

i) A' Sz. Iſtván Király Koponyájának hátsó része, (mert első része Fejér-Váron tartatik)

P

mely hogy igazán a' Szent Király Koponyája, fok authenticus, ezzel a' Koponyával egygyütt tartató Documentumok bizonyítják. Ezen Koponya egy Ezüsből készült mejj képen (mely Sz. Istvánt ábrázolja) a' Főnek Koponyájára van téve, és egy Koronával bé fedve.

2) Egy Bethlehemi, Héródes által megölt Gyermeke. Ez egy igen különös Reliquia: mert a' Gyermeke jöllehet semmi spiritusban nem tartatik, és még a' mint mondatik Jerusalemi II. András Királytól hoztatott Palastinából, még-is a' lábait ki-vévén oly épen meg maradt, mint ha csak nem régen holt volna meg. A' régiség által feketedett ugyan, de feje egész, és orra, szája, ajaka, fülei, fogai, majd mind egészen épek, tsupán csak egyéb Teste száradott öszve, különben ez is majd mindentűt ép. — Hogy ez a' Gyermeke 1795 elztendő volt: azt mi részünkről maga helyén hagyjuk. Ennek Ezüsből egy drága Láda van készítve.

3) Tartatik még itt egy Láb-szár tsont, melyet a' Szent László Király Láb-szár tsontjának mondanak lenni. — A' mi a' Templom Kintseit illeti, a' fok Arany, és Kövekkel ki rakott Monstrantiák, Ciboriumok, az Ezüst Gyertyatartók, gyöngyökkel és Arannyal ki varrot gazdag matériájú, Püspöki's Papi Mise mondó ruhák, ezereket érnek, és ilyen belső gazdagságot kevés Templom mutathat Magyar Országban. —

b) A' másik nevezetes Épület a' Vár, vagyis a' Püspöki Residencia; mely-is a' Templomot egy négy szegeletben körül veszi. A' Vár eredet szerint igen régi; említettem hogy IV. Béla Király építtette volt. A' Vár szegeletén kerek, a' két szembe lévő Kapuk-felett négy szegű Bástyák vagynak, melyeknek falaik 5 jó lépést télsznek vastagságokban. Az egyik Kaputól a' másikig egy felől a' régi kerítés áll, mely-is egy igen vastag magos Kö-fal két szegelet Bástyával, más felől pedig a' Püspöki Residencia van épülve, a' régi fundamentomokon; mely is a' régi szegelet Bástyákkal egyesülve vagyon. — A' mostani Püspöki Residencia 1705ben épült, addig pedig a' Püspökök a' Városban laktanak. Szép, és erős Épület, sok alkalmatosságokkal-is bir, melyek belsőképpen-is jó móddal ki vagynak ékesítve. —

A' Várnak ennek előtte Arkai, és ezek körül föld Sántzai voltak. De most csak néhány tettezenek ki, különösen a' Residencia előtt az egész Árok be-töltetett, és most azon a' helyen a' Püspöknek kútjuy és ékes Kertje, s ebben Üveg Háza áll. — Hogy ez a' Püspöki Vár a' régibb időkben erősnek nevezetetherett, azt kiki ha Kö-falainak erősségét és magosságát, e' mellett pedig kemény Bástyáit tekinti, és azt is számba veszi hogy ennek a' Várnak Arkai és Sántzai-is voltak, által láthatya; de a' História is bizonyítja. Ugyan is I. Ferdinand Király, ebben a' János Király pártján lévő Zagrabi Püspököt, a' ki minékutánna egész Horvath Ország-is neki meg-

hódolt volna, keményen ellent állott, fokáig haszon-
talanul ostromoltatta. —

A' több említést érdemlő Épületek: 1) A' Királyi Városban lévő két nagy Templomok. A' piattzon lévő Templom, faragott Kővekből épült, és régiség; szép építésnek mondani nem lehet. 2) A' Horváth Országi Regnicolaris Ház, melyben az Országos Gyűlések (*Concursusoknak* nevezetnek) szoktak tartatni, és a' melyben a' Horváth és Tót Országi Archivum vagyon. — 3) A' G. Voikfi Ház. 4) A' Vármegye Háza. 5) A' két Hadi Commendók Cancelláriája. 6) Az Academia,

Alkalmatosságot veszek ez uttal, hogy Zágrábról szólván, ezen Városnak némely fő Rendü 's Hivatalu Lakossairol szóljak. Első ezek között a' Horváth és Tót Országi Bán; most Gróf Erdödi János Ts. Kir. Feldmarschal Laitnant ö Exja. [Személyében. — A' Bánus, a' ki Magyar Országban a' harmadik helyet foglalja az Ország Bároi között, Croatiának és Slayoniának Fő Kormányozója 's ugy szólván Vitze Királlya. — A' két Országot közönségesen illető Politicumokban fő Vigyázással, és magával a' Királyi Felséggel vagyon *Correspondentiában*. — Külömben az egygyes Vármegyék dolgaiba nem avatkozik, ki-vévén azon Vármegyét melynek Es Ispánya, mert a' Vármegyék *politicuma* a' Királyi Helytartó Tanács által kormányoztatik, valamint Magyar Országban. — A' Bán továbbá Országi Concursusfokat hirdet Királyi engedelemmel. A' két Országot különösen illető közönséges dolgok t. i. melyeknek el intézések a'

Horváth 's Tót Országi municipalis Constitutiok szerint Ország Concursuslára vagynak bizva, illyekben végeztetnek. De tulajdonképpen való Legislatio ezekben a' Concursusokban nem történik, mert erre nézve a' két Ország Magyar Országtól függ, melynek része. — Ezeknek tárgyai p. o. bizonyos Statutumoknak meg-állítása a' két Országokra nézve, az Országos Gravamenek, melyek a' M. Országi Diatak előtt szoktak ha vagynak ki dolgoztatni, és arra bé adattatni, a' Magyar Országi Diatára küldendő Országos Követek választása és az ezeknek adandó *Instructio*, Protonotarius választása, Ország Csillájából való rendelkezések, az Adónak *repartitioja* s. a. t.

A' Bánus továbbá a' Bánális Királyi Tábla Präseffe, mely Forum Horváth és Tót Országban éppen olyan mint Magyar Országban a' Királyi Tábla, tsak hogy a' Bánális Táblától a' Perek a' Magyar Országi K. Táblára appelláltatnak; mely szerint a' Horváth és Tót Országi perlekedőknek egygyel több appellátájok vagyon, mint a' M. Országoknak. — A' Bánus végre két Határ Regimenteknek, (kik Bánális Regimenteknek neveztetnek) Commendirozója, és M. Orzágnak az Unna és Külpa Vizei Hatáiraiban Generalis Kapitánya. A' két Bánális Regimentekben egészfzen inclusive a' Kapitányig Tiszteket tenni, a' Bánushak Jussa vagyon. Ezen Regimentek egyenesen az ő Vezérségétől is függenek; mely szerint a' Bánális Generál Commendó a' Horváth Országi, vagy-is úgy nevezett Carlstadti 's Varasdini General Commendótól különbözik. — A' mi az Országos Fő Kapi-

tánságot illeti: ez máj Nap tsak titulus vagy-aval tsak akkor ha élhetne a' Banus, a' mikor Insurrectio lenne. — A' Banus mint Commendirozó a' Katonai dolgokban az Udvari Fő Hadi Tanáttsal correspondal. — A' Banus végtére Horváth Ország valamelyik Vármegyéjének rendszerint Fő Ispánya szokott lenni. — A' mostani Bán Varasd Vármegyének örökös Fő Ispánnya.

2) A' Horváth Országi Commendirozó. Ő alatta vagynak a' Horváth Országi 2. Varasdini, és a' 4. Carlstadt Regimentek, 's minden egyéb Horváth Országban lévő rendes Katonaság. — Ezen Commendirozói Hivatalt most G. Kaunitz Ventzel Hadi Tármester ő Exja viseli. — A' Fő Udvari hadi Tanátstól, nem pedig a' Magyar Országi Fő Generál Commendótól nagyon függésben.

3) A' Püspök. — A' Zagrabi Püspök, egy az elsőbbek közt Magyar Országban, és egy a' legnagyobb Jövedelműek között — Zagráb, Varasd, és Körös Vármegyékre 's a' Banális határ szélekre, nem különben Slavoniára-is ki terjed Megyéje; ennek előtte még mezfzebb terjedett. —

Meg-jegyezni méltó, hogy ezen Püspökök különös nagy Privilegiumi vagynak, melyekkel még régtől fogva élnek a' Zagrabi Püspökök. Egy azok között ez: hogy a' Püspökök 105. olyan kissebb Birtokai vagynak, melyeket *Feudumban conferálhat*, az az örökös Jusson olyan Nemeseknek a' kiknek akarja, a' Fiu ágra Donátio sze-

rint adhatja; sőt a' melyeket conferálni-is tartozik. Azok a' kik az ilyen Püspöki Donátio szerint valamely ilyen feudumot birnak, a' Püspöknek Birtokához képest 1. — 2. — 3. Aranyakat adnak esztendőnként *in recognitionem*; a' Püspök mellett pedig az ő parantsolatjára mindenkor *insurgálni* tartoznak (*); hanem Insurrectiókor a' Püspöki Banderiumban Tiszti fővel szolgálnak. —

A' mikor insurgálnak pedig, valamint a' Királynak, úgy a' Püspöknek-is hűséget esküsznek; sőt arra-is meg esküsznek hogy minden Eretnekségektől, magokat még tartoztatják. — Ezek a' Püspök Feudálistái részint Magyar Országi, részint Horváth Országi Nemesek. — Vagyon olyan egy Feudalista-is, a' kinek Feudum Birtoka 12 ezer Forintot-is bé-hoz. (**). A' Püspök a' Feudumoknak határozott Jöszágokat, melyek a' Püspököknek a' régi Királyi Donatiók szerint mint olyanok adatnak oly véggel által, hogy azokat conferálják, és a' melyek a' régi Levelekben meg nevezve is vagynak: tartozik conferálni a' Horváth Országi *Constitutiók* szerint-is, és ha egyik Feudalistának magva szakad, két Hónapnál tovább a' feudumot nem birhatja maga a' Püspök, hanem ismét tartozik másnak conferálni. —

(*) Azonban a' Püspök, csak Országos Hadban parantsolhat Insurrectiót. —

(**) Ilyen Feudumokat az Esztergomi Ersek-is, és a' Győri Püspök birnak, melyeket ők-is hasonlóképpen conferálnak. Az első 25. a' másik valamivel több Feudummal bir. —

A' máfik nevezetes, és mintegy hasonló Jussa a' Zagrabi Püspöknek az: hogy azokon az említett, és meg határozott Feudumokon kívül, mind Nemeseknek, mind Nemteleneknek Prædiumokat (a' mennyit csak akar) conferálhat Feudumképpen és örök jusson mind a' két Ágra; — ha pedig a' Birtokos Familia egészen ki-hal, úgy vagy magának tarthatja, vagy ismét másnak adhatja. Az ily Birtokosok kik a' Püspök Donátiojából birnak Földeket a' tulajdonképpen úgy nevezett Feudumokon kívül, Püspöki Nemeseknek, vagy *Prædialistáknak* neveztetnek. Ezek ámbár nagyobb rész különben Nemtelen, valamint az Országos Nemesek Contributiót nem fizetnek, és birtoki jussaikra nézve mindenben oly-bá nézetnek mint Országos Nemesek. — Azonban személyes Jussaikra nézve, hanemha egyfzersmind Országos Nemesek-is, nem éppen egyenlők emezekkel. Az Országban máshol nem-is birhatnak, és máshol nem-is nézetnek Nemeseknek. — Ezeknek tartozások az: hogy a' Püspöknek Dézmát adjanak, tölle Expeditiókba küldetvén el-mennyjenek, a' Püspök lakására Várdára jöjjenek, és Hadnak alkalmazásával insurgáljanak, ők tévén a' Püspöki Bándériumot. — Az Insurrectiokor ezek-is, mind a' Királynak mind a' Püspöknek hűségére, és az egy nevezett *orthodoxiára* meg-esküsznek.

A' Püspök a' mostani Frantzia Háborúra 200 Lovasokat állított ki Prædialistái közzül ő Felségének a' kik mind önként való Katonák. — Ezek egy külön Svadront formálnak és a' más Horváth Lovasokkal, kiket csak most állítottak az Infante-

ristákból csak erre az háborúra, egygyütt lesznek (*). Ezek magok fegyverkezték fel magokat 's Lovaiakat-is magok szerezik. A' Prædialisták nintsenek egyenesen a' Vármegye alatt, hanem a' Püspöknek úgy nevezett *Curialis Comeffe* (*Udvári Grófja*) alatt, ki az első útban nekik Birájok; és különös egy meg-jegyezni méltó Privilégium az-is: (inely másolott nintsen) hogy a' Zagrabi Püspök, valamint a' Zagrabi Káptalan-is, magoknak egy *Curialis Comeff* tesznek, a' ki az ő Birtokabélieknek minden Civilis pereket el-intézi, (az Urbárialék, itt is a' rendes mód szerint folynak) és a' kijől sem Vármegyére, sem Banalis Táblára, hanem egyenesen a' Királyi Táblára megyen, az *Appellata* (**). Még az a' Privilegiuma is vagyon a' Püspöknek, valamint a' Káptalannak-is, hogy Zagrabon az ő Várossaik Quártélyt adni nem tartoznak. —

4) A' *Zagrabi* Káptalan. — Ez a' Káptalan 38 reguláris Kanonokokból áll, mely nagy számmal M. Országban sohol nintsenek a' Káptalanbéliek. Ezekén kívül pedig még Honoráriusok-is vagynak. — Jövedelmek nagy. —

5) A' *Tsázmai* Káptalan. — Tsázma a' Varasdini Határnok Kerületben fekszik. A' Török

---

(*) Ennek előtte egész Határnok Lovas Regiment-is volt, de ez az Infanteria közzé elosztatott.

(**) Az Esztergom Érseknek, és a' Győri Püspöknek is vagynak Prædialistái.

bé ütésekor innen a' Káptalan Archivumával egygyűlt el-távozván, Zagrábra vette Lakását. Schavoniat, és Magyar Országot a' Dráva felett a' Török el, foglalván ezekben a' Szélekben Határnok Katonaság állíttatott fel, mely még most-is fenn áll. A' Káptalan Jöfzágainak egy része Bosniában vagyon melyben akkor birt, mikor ezen Ország még M. Országhoz tartozott. E' szerint a' Tsázmai Káptalannak ez időben femmi Jövedelme nintsen, hanem a' Káptalanbéliek, vagy Præbendisták, az az Kanonokok Vicáriussai a' kik ezektől vesznek bizonyos Jövedelmet, vagy Plébanusok. — A' Tsázmai Káptalannak nagy Archivuma vagyon melyben nevezetes Diplomák és igen sok Levelek találtnak, —

6) A' Bánális Tábla. Ez Horváth Országának különös Királyi Táblája, melyben a' Banus a' Præses. Mind a' Mágns mind Nemesi rendből Affessorai vagynak kik között első helyet foglal a' Vice Bán, és a' Protonotarius. A' Vice Banus olyan tekintetben vagyon a' Banusra nézve mint a' Vice Palatinus a' Palatinusra nézve.

7) A' *Districtualis* Tábla; Valamint M. Országának négy részében ugy Croatiában-is, egy Districtualis Tábla vagyon fél-állitva, melyhez egyzfersmind Slavonia-is tartozik. — Ezeket Zágrábról.

El-hagyván ezen Várost, Károly vár (Carlstadt) felé indultunk. Az út, két Hegyetskét kivévén mindenütt téren megyen, szép Szántó-földek és Rétek mellett, a' Vidék külömben erdős és

bokros. Jobb felől hofzszu for Hegyek nyúlnak egész Károlyvárig-le. Zagrábhoz egy fertály órányi messzeségre a' Száva Vízének nagyobb Ágán, és ahoz közel a' kisebb Ágán mentünk által, két derék hofzszu hidokon. — Az első Posta *Rákapaták*, a' második *Jásztroztz*, a' mely Mező-Város, és az első rendesen épült Helység vala, melyet Horváth Országban eddig valo Utamban láttam. Sok Házakból áll, melyek majd mind nagyok és egy emeletliek, mellettek pedig, vagy hozzájuk ragasztva, kisebb Házatskák vagynak; mert Horváth Országban egy egy Háznál több Familia lakik, és ha nem férnek a' nagy Házba kisebb fedél alá vonnyák magokat a' nagy Ház-körül. — A' Házak mind fából épültek. — A' több Faluk is Károlyvárig, melyeken által jöttünk, rendezebben voltak épülve, mint a' Zagrábig valók, és leg alább láttattuk hogy Faluk. Ezek-is kitsínyek voltak, és 8. 10. Ház alig volt egygyütt egy csoportban, némely csoport külön Falut, némely pedig másokkal egygyütt tett egyet. Károlyvár Zagrábhoz két Mértföld: fekszik a' Kulpa Vízínél, mely a' Carniolia felé fekvő Hegyekben ered, és Slávoníában Sisseknel a' Sávába szakad; egy magos hidon ezen által menett, a' tulsó parton azonnal Károly-váron valánk. —

Károly-vár

Károly-vár Királyi Város, egy térségen fekszik Hegyek alatt. Áll a' belső Városból, vagy-is a' Várból, és a' Külső-városból. A' Vár

magos föld Sántzokkal, és mély Arkokkal körül van véve, 's pallizádákkal be-kerítve; kitfny ugyan, de rendesen épült uttzákat, és ezekben sok szép Házakat mutat. A' Házak nagy részint Fa Házak a' melyek bé-mefzelve vagynak, — és ezek többnyire nem leg jobb sem nem leg-szebb alkalmatosságok. De naponként több több Kő-Házak épülnek, a' most fenn állók pedig mind igen derék Épületek. — A' piattza a' Várnak, melyen a' Kaszárnya, a' Fegyver-Ház, a' Parochia és a' Rátzok Temploma áll, szép egy piatz. — Nem sokkal alább való ennél a' piatznál a' másik melynek közepében a' Szent Jó'sef kerek Kápolnája áll, és a' melynek egyik oldalán a' szép Várofi Tanács-Ház mutatja magát. — A' Külső-város a' Viz partján el-nyulván a' belső Várossal egygyesül, és a' Vitztól fogva a' Vár Sántzaig mind két felől törpe Sántzal és pallizádákkal van kerítve. Ebben mind fa Épületek vagynak. Ugyan is Károlyvár Vár lévén és a' Külső-város a' Vár Környékében (a' Glacin) feküvén, tiltva vagynak a' Kő-Házak. Itt az ember immár alig lát egy egy jó forma Házat, mert ezek minden proportio nélkül, hol törpék, hol magossak, egy mástól hol el-fzakadnak, hol öfzve ragadnak, kitfny ablakuak, nagyobbara mefzeletlenek, az uttzák-is görbék, fzorosak. A' Házak a' föld színén nagyobbára Boltok, és Gabona Magazinumok; és mivel az illyek igen drágán fizettetnek azért-is a' Külső-városban egy Ház háromszorta-is drágább mint a' Városban.

Károly-vár nevezetes a' maga nagy Kereskedéséről, és azon nagy Confluenziáról mely itten

főképpen a' Gabonabéli, Dohánybeli, és Sóbeli Kereskedés miatt nagyon. Ugyan-is mind a' Tisza mejjékéről, kiváltképpen a' Bánátusból, mind pedig a' Dunán-tul lévő alsóbb Vármegyékből gyakran Tót Országból-is, a' Gabona Kereskedők és Lieferansok, azon Gabonát melyet ottan meg-vesznek, Hajón a' Dunán, azután a' Száván, és végre a' Kulpán fel, egész Károly-várig hozatják. — Itt azután Magazinumokba teszik le (*). Hoznak továbbá a' Littoraléba való ki-vitel végett, Horváth Országból-is Gabonát ide, Kukuritzát kivált, és Arpát; tiszta Buzát igen ritkán, és Zabor Rótot-is keveset, mert ezekben Horváth Ország nem bővölködik. Már a' Triesti, Fiumai, Bucharii sőt Velentzei 's más Olasz Országi Kereskedők vagy azoknak Lieferánsai, és a' Gabonávak kereskedő Horváth Parasztok, 's kivált a' Határnokosok, ezen Magazinumokba lévő, vagy a' Piattzra hozott Gabonára reá tódulnak és kiki annyit, a' mennyit Kereskedésére kíván, meg-veszen. A' megvett Gabonát vagy a' Littoraléba vitetik, és viszik vagy Triestbe. Ezen Helyeken a' Gabona, részint, az ugy is terméketlen Littorale, és Carniolia Lakossai, nagyobb részint pedig Idegenek, u. m. Velentzeiek, Nápolyiak, Ragusaiak (**) 's mások

---

(*) Mivel a' Gabona gyakran igen sokáig áll az ily Magazinumokban azért fokszornagy károk esik benne a' Kereskedőknek. Az ily Magazinumok drágák 30. 40. Forint egy Hónapra egynek a' bére.

**) Ez előtt a' Frantziák sokat vettek magok számokra.

által meg-vétetik. A' Dohánnyal éppen így van a dolog: a' mely Dohányt a' M. Ország Tifza mellett fekvő részéről, úgy Tót Országból is, ide hoznak, az itt részint a' Horváthoknak adatik, részint innen Fiumába s Buchariba vitetvén, ott vétetik meg, nagyobbára Idegenek által. —

Az éfztendőnként Károlyváron el-adatni szokott Gabonának száma egynéhány száz ezer Mérőkre megyen. Tsak egy fél Éfztendőtől fogva, oly időben melyben a' Gabona ki-vitele meg volt tiltva, olyanoktól a' kik a' Gabona ki-vitelére, a' felsőbb helyektől Passust nyertek 96 ezer Mérők vitettek el Károlyvárból.

A' Sóval való Kereskedés úgy vagyon, hogy mivel Horváth Országban Varasd Vármegyét kivévén mindenütt Tengeri Sóval élnek, és Kő-sóval élni sem szabad, tehát Fiumában, Buchariban, és Zenkben a' K. Kamara a' Nápolyiaktól, és Velen-tzeiektől, (mert ezek szoktak leg jobb Tengeri Sót adni) a' Sót megveszi a' maga Depositoriumába, és innen azoknak, a' kiknek meg-venni tétzik, el adja. Mely Sóval Károlyváron, nem tsak Kereskedők, hanem a' Paraszatok-is, különösen pedig a' Határnok Katonák kereskednek, és azt hol kistinyben, hol nagyobbban adják. — A' Határnok Katonák pedig a' Horváth Országi Szélekben semmi Vámat nem fizetnek, de mások igen; azért-is nékiek ebből hasznok vagyon. A' Tengeri Só nem Má'sa szerint, hanem bizonyos mérő Edény szerint adatik-el, de Má'sára vevén fokkal oltsóbra jön, mint sem Magyar Országban

a' Kö-főnek Másája ; mind az által a' Kö-főt csak jobbnak tarthatni.

Károlyvárnak Lakossai Horváthok, Németek, kevés Magyarok és Rátzók ; az utóbbiaknak, csak 1791-től fogva van Templomjuk. Az Idegenek pedig sokan vagynak. Számos Katonaság-is szokott lenni Várbéli Őrizeten. —

A' Tájékot lakó Nép, valamint a' Határnokosok, és Littoralébéli Lakosok, a' Fuvározasban nagy keresetét találja. Károlyvárból Fiumába és Bucháriba a' Dohányt igen kis szekereken a' Gabonát pedig részint kis szekereken-is de nagyobbára Lovak hátán viszik 'sákokban. Zenkbe mentett nagyobb Szekereket raknak meg, mert arra jobb az út. —

A' Határnok Regimentek Adminiftratioja, azon Regimentek' Oeconomijára nézve egy különös Fuvározást, úgy nevezett Fuhrwesent tart, melyből a' Regimentek Cassája nyereséget kap. —

A' Károlyvár mellett fekvő legyik Hegynek tetején, egy régi Vár vagyon, mely a' Zrinyié volt, és most Puska poros-Torony. —

További Út.

Károlyvárról el-indulván a' Károly Útján, melyet t. i. Károly Császár és Király tsináltatott egész Fiuméig, azonnal Hegyek közze értünk. Az út mindenütt fűrten erdővel és bokrokkal fedett

Hegyek' környékében megyen, melyeknek oldalain imitt amott egy Legelő, Kaszálló, néhol Szántó földek is vagynak. A' Völgyekben Réteket és Gabona földeket láthatfz. Vagy a' Hegy oldalában, vagy a' Völgyekben vízen az út; azonban ritka Hely a' hol a' Völgyekben fokaig lehetne menni, mert ezek szoross Völgyek, és az ember a' mint egy Hegyről le-ér, nem foká másra fel menni kényszerítetik. — Az első posta Státio *Novigrád*. Ez egy szélyel fekvő kis Helység, mely alig áll 10 Házból. Az egyik Hegyen egy régi Vár-Kastély áll. Innen a' következő Státiora *Bosfiljevóra* vízen az út; a' mely-is jó darabig egy hosszsan el nyúló keskeny Völgyben, egy felől magas Sántzok módjára hosszsan és egyenesen elnyúló Hegyek, és egy ezek alatt éppen oly egyenesen el-folyó Viz mellett megyen el. A' Viz, fok gátakkal van elrekesztve, 's egy néhány Mal-mokat hajt. Itt a' Vidék gyönyörűség. —

Bosfiljevo Novigrádhoz hasonló Falu. Innen *Verbovszkóra* ment az út. A' Hegyek mindég nagyobbadtak, az út a' követség és fok helyeken való tartós meredekségemiat, mindég terhesebbedett — fokot lejtettünk, és annyival többet hágtnnk. Verbovszko egy nagy Falu melynek egy része csoportosan egygyütt van, de a' más mezfsze szélyel szakadoz. A' Verbovszkoi Fogadótól, és az ebben a' Völgyben fekvő fő részeitől a' Falunak egy óránál is mezfszebb távoztunk míg annak a' végét értük. Azonba fok Ház a' mástól egy fertály órányira is esik, Verbovszkóról *Tsutsitzára*, innen *Ravnagorára* jutottunk; ez a' két utolsó Falu hasonlóképpen nagy, és mezfsze szélyel terjed.

Mind a' három most említett Faluban, különösen Tsutsitzán, Németek-is laknak, kik is már régeatske telepedtek ide. A' Német ritka Jelenés-is Horváth Országban. Tsutlitzán egy Üveg Hutta vagyon, a' hol Németek dolgoznak. Ravnagoráról (itt és Verbovskon posta Statio van) *Mercopailra* vitt az út; nagy Hegyekre kellett mennünk, és mindég magassabbakra, az út is kövesebb kövesebb és mindég alkalmatlanabb lett. A' Völgyek mindenütt szorossabbak, az Erdők a' Hegyekben fűrűsebbek, és már tsupa Fenyvesekké-változnak által, már a' Völgy-is szinte magossabb, mint az az előtt való Nap a' Hegy tető. Itt vala, a' hol egyik Hegyen hatodik Junii, havat láttam, mely annak a' hónap a' maradványa volt, mely ebben a' Hegyes Vidékben 28dik Máji esett.

Mercopailról a' következő posta Statio *Futfinéra* jöttünk. — Onnan *Piketre*. Ezen az úton többnyire lejtettünk, mind az által két nagy Hegyet is hágtunk. — A' második, melynek szinte tetején ment el az út, *Péts* Hegynek nevezetik és *Piket* felett vagyon. — A' *Littorale* már ettől a' Hegytől kezdődik. *Piket*-is már annak Határán vagyon *Buchari* Várossa Földjén. — *Marcopail*tol *Futlineig*, és egész *Pikétig* az Hegyekben felette sok a' kő, melynek ily nagy bővsége miatt vagyon az, hogy a' mely Hegyeken itt által jöttünk, azokban már sok Házak nem fábol, hanem kőből épültek, mely egész Horváth Országban a' Falukon ritka dolog.

A' mint az ember a' Péts Hegyén le-ereszke-
dik a' Tengert látja maga előtt; nem a' nagy Ten-
gert ugyan; hanem azt, a' mely a' Magyar Lit-
torale, és a' Velentzei Dálmátzia Szigetjei közt
vagyon. — De már csak ezt a' kis Tengert is,
olyannak a' ki Tengert soha sem látott, látni, szép
tekintet; az egész Vidék az ember előtt Viz, és
a' Szigetek csak meszfze vetnek határt, a' fzemnek.
Itt-is amott-is egy egy hajót lát a' zöldellő Ten-
geren. —

Pikét a' Pétfi Hegy alatt ugyan, de még-is
magossan, Hegyen fekszik, azért innen a' Tengert
csak mindjárt a' Helység alatt gondolná az ember,
mert magossan lévén, a' Hegynek alatta lévő Kör-
nyéket nem láthatja; de oda még a' Tenger egy
jó fél óra. Pikétől Fiumáig az út felette követses,
és majd csak nem egészzen lejtőből áll. — Az
egész Vidék itt immár más: már nem Fenyvesek-
kel bé-terített Hegyeken, nem is oly szoross Völ-
gyeken által, de nem-is oly Földön megyen az út
mint eddig. Látfz egy terméketlen köves Vidéket;
itt-is ott-is, egészlen kopasz Hegyeket, a' kik
fák vagy bokrok helyett kövel fedettek. Szép
Szőlőket is látfz ugyan imitt amott; de a' Szőlők-
is, egy felette köves földben nevednek, külön-
ben is csak a' Hegyeknek alsobb oldalaiban, és a'
Völgyekben plántáltatnak. A' Hegyek felsobb
részei tsupa kövekből állanak, és a' hol nem fejé-
reslenek-is egészfszen a' kötől, még-is igen kevés
bokrokat teremnek, nagy fákat pedig ezen a'
Hegyeken éppen nem látni. A' bokrok a' Hegyek
allyában nagyobbatskák, a' hol kevés fű, és kóró-

is terem; a Szőlőkben 's azok mellett Gyümölcs fák bőven plántáltattak. — Itt azt láthatod a' mit Magyar Hazában fohol sem láttál, a' Fige-fát a' Szőlőkben a' több Gyümölcs fakkal egygyültt. Olajfát-is szemlélhetsz.

A' Szőlő tökéek itt mind egy forban vagynak plántálva, és törpén, tsak fél annyi magosságyirán nőnek mint azt Magyar Országban láthatni. A' Szőlők sorai közt pedig a' föld bé vagyon vetve sok Helyeken Buzával, és Arpával. Kaszálló Réteket, rendes Szántó földeket és Legelőket nem látni, a' mit vetnek azt a' Szőlőkbe vetik el a' mint említém, és a' mi Legelők vagynak azok a' Hegyek oldalában a' bokrok közt vagynak; mindazáltal a' köves Hegyek kevés, de igen jó féle fűveket teremnek. Imitt amott kaszállnak egy kis fűvet, Patakra Vizre vagy forrásra itt ritka helyt akadáhatni: majd mindenütt esső vízzel élnek a' Lakosok, melyet a' Ház fedelin, vagy más alkalmatos helyen a' Lakosok fel fognak. Egy szóval ez a' Vidék egy száraz és sivatag Föld, 's az egész Littorále ilyen (*). A' Faluk itt is valamint Horváth Országban rendeletlenül épültek ugyan, de mindazáltal Házaik nem állanak éppen oly szélessel és meszsze egymástól; leg alabb nagyobb

---

(*) Vagynak ugyan a' Littoraléhoz tartozó nagy és szép Erdők, de ezek nagyobb részekben Zagráb Vármegyébe fekszenek és ezeknek igen kitsiny része jönn által azon Hegyekben, melyek a' Littoralét Zagráb Vármegyétől választják. —

része a' Falunak egy tsopertban vagyon, és itt meg is lehet esmérni hol légyen egy Falu. A' Házak már itt mind köből épültek, defzkákkal fedettek, és többnyire mind egy emeletliek, alsobb részeikben pintzék lévén; mert a' Littoráléban Borbóvségben terem. A' Házak és Szőlők kerítéseik köből vagynak. — A' Falukban a' Templomoknak rendes Tornyaik nintsenek, hanem a' Templomok frontispiciuma (homlok-része) felett, faragott köből egy kis Harangláb áll, mely egy törpe kis Torony első részéhez hasonlít, és tsupán egy magános Kő-fal, melyben a' Harang belé helyezettett. —

Fiumát az ember, míg a' Hegyek közzül melyek közt megyen, ki nem ér, és a' mig az utolso lejtőn le-nem jön, nem látja: de meg látván, egy fél fertály alatt benne-is vagyon. Minekelőtte a' Városba érne az ember, egy for szép Épületek mellett megyen el, melyeket Fiumához tartozandoknak goldólhatná, de a' melyek az egy orányira eső Buchari Varossának Határán állanak, mely-is a' Fiuméra Vizeig tart; — ezen egy hidon által jutván, azonnal Fiumában voltunk.

A Karoly Utja

Azon egész út, melyen Károlyvártól fogva Fiumáig jöttünk, és a' mely 17. Mértföldet tesz, a' Károly Utjának neveztetik (Via Carolina). Ezt Károly Tsászár és Király készítettette, a' ki alatt oly sok nevezetes építések tétettenek. Tsudálko-

zásra méltó nagy munkával és szorgalmatossággal készült ez az út. Annak előtte éppen lehetetlen volt itt szekereken járni a' nagy Hegyek és Erdők miatt: de ezen út által mely a' Hegyek oldalában fok helyt a' leg keményebb kösziklákba vágatott, kőből rakott fel töltésekkel erősített, követtsel és földel meg hordatott, az ember, lassan lassan mind a' leg-magossabb Hegyek tetejére fel juthat, mind pedig azokról minden nagy nehézség nélkül lejtőre-botsátkozhatik. A' szoross Völgyeken pedig a' nélkül hogy azokba egészfzen le ereszkedjék, keresztül mehet, mert egy Hegy a' másikkal magos kö-Hidak által egyefittetik, melyek kivált azon Völgyeken által készítettetek, a' melyek valamely Viznek el-folyása miatt, áradásnak vagy-nak ki-téve. Az út továbbá mindenütt oly széles hogy három szekér egymás mellett könnyen elmehet, és mindenkor jó állapotban tartatik. Igaz hogy az ily úton, akármely jól is legyen tsinálva, a' Szekerezés kivált terhelt szekérrel igen bajos; mert a' szünetlen való hegyre 's lejtőre menés a' Marhákat erőssen ki-fárasztja, annyiival inkább, hogy akármely nagy igyekezettel légyen is tsinálva ez az út, még is azon nehézségeken, melyek a' Hegyek fekvéséből, magosságokból és a' Völgyek szorosságokból jönnek nem segíthet. Mely szerint a' fok meredekségek, és azoknak hosszszas tartása nem tsak nagy alkalmatlanságok az Utazónak, de nagy akadályok a' Szekerezőnek, és télbe kivált, az út járhatatlan. Azért-is itt nagy szekerekkel nem vífznek semmit-is, annál inkább, mivel a' Horváth Országiai Marhái többnyire igen kistinyek: hanem a' mit szekeren is vífznek, u. m. Dohányt, Fát, és kevesebb Buzát-is, igen ki-

tfiny fzekereken vífzik, a' Gabonát pedig nagyobbára, 's a' Sót, Lovakon vífzik. —

Mínthogy tsak ez az egy út vagon Carlstadt, és Fiuma között, tehát erőssen járatos, mindazáltal a' nagyobb Transportok a' Littoráléba nem ezen, hanem egy könnyebb, és kevesbbé Hegyes úton mennek, t. i. Zenkbe: és vagy itten adatnak-el, vagy innen a' Tengeren Buchariba, Porto Réba, Fiumába 's Triestbe vitetnek. A' Zenkbe menő út, Jó'sef Utjának neveztetik. —

Most egy Társaság, mely egy részint azokból áll, a' kik a' Bátfi Canálíft készítettik, projectumott tett egy könnyebb útnak készítése iránt. Az a' szándék t. i. hogy a' Kulpa] Vizét Brod nevű Helységig hajekázhatová tegyék, és Brodról a' Szárazon egy alkalmatossabb utat vigyenek Fiumáig, mely ha végben vitetik a' Magyar Commercium felette sokat nyer, de kivált Horváth Ország.

Fiuma

Fiuma Hegyek alatt fekszik tér-helyen, éppen a' Tenger partján; a' mely fel töltve, és faragott kövekből ki rakva vagon, egy törpe, hofzfzan nyúló falat fotmálvan a' Viz ellen. A' Városnak egy refzetskéje, különösön pedig annak Kertjei egy Völgybe vonólnak-fel, a' melyen ke-refztül a' Fiuméra Vize foly-el, a' Tengerbe vé-vén utját. Azon hidtól fogva mely e' Vizen ál-

tal vízfén, annak a' tengerbe való ki folyásáig, a' partok két felől faragott kövekkel vagynak ki-
rakva, és azokon vas tövekek-bé verve, úgy
hogy a' Fiuméra Vize, egy kis Ki-kötő helyet
formál. — Állottak is beme fok kereskedő Hajók.
Mindazáltal a' nagyobb rendű Hajok ezen Vízbe,
annak mind keskenysége, mind nem elégséges mély-
sége miatt bé nem férhetnek, és mivel Fiuma mellett
a' Tenger sohol-is eléggé nem mély, ki nem köt-
hetnek, hanem egy bizonyos mészszeségnyire,
mintegy ezer öltre Fiumától állapotnak meg a' Ten-
gerben, Vas-matskájokat ki vetvén, —

Fiumát, mind fekvésire, mind magára nézve
kellemetes Városnak lehet mondani. Az ötet kör-
nyékező Hegyek, ámbár terméketlen voltak és
kövességeket nem tagadhatják, nagy szorgalmatosság-
gal vagynak majd mindenütt meg-mivelve, és Szől-
lökkel 's fákkal bé plántálva. —

A' Hegyek' alatt, és az előbb-is nevezett
Völgyben szép Kertek vagynak: a' Fiuméra pedig a'
Völgyön le-folyván, ebben mind Kerteket nedve-
fit, mind Malmokat hajt, és partjain nagy fákat
nevel. Délre Fiuma előtt a' Tenger terjed el, melyet
fzembe a' Velentzei Cherso Szigete, jobbra Histria-
nak tsuttsa, mely dél-felé mészszé le-nyulik, és balra
Veglia nevű Velentzei Sziget 's a' Magyar Litto-
rálénak egy része határoznak. Cherso 's Histria közt
pedig a' Tengernek az a' nyílása vagyon, melyen
a' nagy Adriaticumban megyen az út, mely Velentze
Várossába is vízfén.

A' mi Fiumát a' Várost illeti, ennek nagyobb része, vagy-is az ugy nevezett Külső-város igen szépen épült. — Uttzái szélesek, egyenesek, kövezettek. A' Házak 2. 3. emeletűek, nagy részint egy formák és némelyek közüllök tekintetre méltó Épületek. Az olasz építésnek egy jelét lehet észre venni abban, hogy a' Házak teteji igen törpék és le-nyomulttak. Rendes nagy piattza Fiumának nintsen, hanem ha a' Fiuméra mellett fekvő részen egy tágos helyet melyet három felől Házak vesznek körül, annak neveznék. — De itt Hajó építő Hely vagyon, és itt szoktak a' Hajókból ki-s azokba bé rakodni.

A' Belső régi Város mely igen kicsiny, és a' melyben régi Házak, és szoross utzak vagynak, régenten Kö-fallal volt kerítve, de most azok helyett nagyobbára mind Házak kerítik, neholt a' régi falak fenn állanak valamint a' Kapuk-is. —

Ebben a' fő Templomnál más nevezetes Épületet nem tudnék. Ez-is csak régiségről, és a' Köz Népnél valamely tsuda Képről esméretes.

A' Külső-városban is vagynak sok régi Épületek de nagyobb része újjakból áll. A' Városnak egy része a' Tenger partja mellett, hosszsan de keskenyen el-nyulik; hol a' Tengernek fel töltött és ki-rakott partján szép sétálás vagyon: mulattság pedig, az imitt amott halászo seregetskét szemlélni, a' mely nagy hálójit, melyeket Hajóból a' Tengerbe mélyen bé vetett, — most mikor már szá-

zonként gondolja a' Halakat benne — mind a' part-
rol köteleknél fogva húzza, mind a' Hajóbol melyel
a' háló után evez, annak a' Tengerből leendő ki-
huzását segitti 's igazgatja. — Egy fél ora, fot
gyakran több-is kell, míg a' hálók a' parton
vagnak.

Nevezetes, a' Városnak ezen a' részén fekvő
Nád-méz Fabrika, és a' Fabrika Directorinak Pa-
lotájok. — A' Fels. Magyar és Tseh Király Ural-
kodása alatt lévő minden Országokban öt Nád-méz
Fabrikák vagnak, melyek ezen Országokat úgy
ki elégítik hogy Idegenekre nem szorulnak. Ezek
a' Fiumai, és Soproni a' Magyar Birodalomban, a'
Kloster Neuburgi és Neustadti Austriában, és a'
Königs-Saali Tseh-Országban. A' Fiumai leg-
nagyobb, és leg terjedtebb Kereskedése is vagon,
mert nem csak a' Státusbéli, hanem az Idegen Tar-
tománnyokat-is részesíteti. A' Fabrika Privatusók
Társasága által allittatott fel, már 30 Részrendőktől
fogva, de privilegiálva vagon, és magát a' Triest
's Fiumai privilegiált Companiának nevezi, ámbár
Triestben Fabrika nincs. — Ezen Nád-mézet fabri-
káló, vagy-is inkább raffinírozó Társaság a' készít-
etlen Nádmézet, Angliából és Frantzia Országból
kapja, a' mely Országoknak Amerikai Colóniáik-
ban, az ott lévő Fabrikákban a' Nádméz a' Nád-
ból (melynek nedvessége) ki nyomatik. Ez a' ki-
nyomott porhonyós Méz, Hordokban hozatik Fin-
nába. Itt azután sokféle manipulációkon megyen
keresztül a' Raffinériában, a' míg fűin készült Nád-
mézzé válik. Ugyan is a' Nádméznek mely a'
ki-főzéskor mézessé vízzel elegyítetik, (s mely-

is a' Nádméznek öszve állását, és keménységét okozza) több rendbéli főzés kell, míg minden tisztátalanságtól meg-tisztul. A' Nádmézet pedig vagy Süveg-Nádméznek, vagy Candis Nádméznek készítik, a' melyet a' Patikákban szoktak árulni. — A' ki főzésben mindegygyikkel egy formán bánnak, de azután különbféle képpen; különös pedig a' Nádméz Raffineriában az: hogy mindenféle minőségű Nádméz iránt, és minden idő járásban, más más bánás modját, és vigyázatot kell tartani, melyekre nézve a' Nádméz főző Mesternek nagy accuratioval kell lenni. A' mely Nádméz Syrup az üstökben, és kisebb Edényekben marad, az ki mosatván, ebből a' Syruppal elegyes vizből mely magában meg-savanyodik, és forr, Nádméz pálinkát készítenek melyet *Ruhm*nak hívják. — A' Fiumai Nádméz raffinirozo Társaságnak 6. Nádméz főző Épületei vagynak, melyekbe mind öszve 300 Ember dolgozik, a' kiknek lakások-is mind a' Fabrika körül vagyon, úgy hogy a' Nádméz Fabrikát a' Város egy részének lehet mondani. —

A' Nádméz mely innen esztendőként el-vitetik, mintegy 30,000 Mására megyen, és csak annak a' mit a' Magyar, Tsch, és Ausztriai Birodalomba visznek a' Vámja 500,000 Forintokra megyen, melyből a' nagy Productiot látni lehet. A' Nádméz Fabrika Directorinak Háza, melyben egyszersmind a' Magazinum is vagyon, a' leg első és leg nevezetesebb Ház Fiumában. Ez a' Fabrika Épületeinek sorában fekszik a' Tenger felé, négy emeletre vagyon, nagy, és egészfzen egy Palotát mutat. A' leg nagyobb Városokban-is az első Házak között foglalna helyet. Más nevezetes nagy

Épületek itt nem igen vagynak, a' Gubernium Házán, a' Tanács Házon és a' Vám Házon kívül. — A' Nádméz készítő Fabrikán kívül Fiumában Tobák Fabrikák-is vagynak melyek a' Magyar Ország Dohányból igen jó Tobákat készítenek. —

Fiuma szabad Tengeri Város; nem Királyi Város ugyan de valóban annak neveztetetik. Itt azzal-is a' mivel benn az Országban a' Kereskedés tiltva vagyon, minden akadály nélkül lehet kereskedni (*). A' Város tulajdon Jurisdictional bir, melynek Feje a' Fő Kormányozó (Gubernator) ki-is a' Városnak Kapitánya. — A' Jurisdictiont pedig, részint a' Kapitány a' Város Tanácsával egygyütt, részint a' Magistratus Tisztek gyakorolják. A' Magistratus áll két fő Biróból, egy Assessor Biróból, egy Cancellariusból és Secretariusból; mely két utolsoknak Natáriusfi kötelességeik vagynak. Ez a' rendes dolgokat, mind in politicis, mind in juridicis az első útban el-intézi.

A' Város Tanácsa, vagy-is az ugy nevezett Kapitányi Gyűlés, áll a' fő, és V. Kapitányból, és a' Patriciusokból, az az a' Városnak elsőbb rendű Polgáriból, a' kik mindenkor a' Kapitányi Gyűléstől választatnak, az elébb való tehetősebb és értelemesebb Lakosok közzül. — Ez a' Kapitányi Gyűlés mind Juridicumokat folytat, (azokat t. i. a' melyek a' Magistratustól oda appelláltak)

(*) Tsak Puska port és Tükröket nem szabad ide hozni.

mind pedig olyan politicumokat a' melyek a' Városnak közönséges Dolgait illetik. Az első esetben Kapitány Széknek neveztetik, és ekkor 11-re van határozva a' jelenvalók száma, mely él több-is, de kevesebb nem jelenhet; a' második esetben Kapitányi Tanátsnak hivatik.. Patriciusok fokban vagynak, és számok 5-öre 6-ora is fel megyen. A' Kapitányi Székről a' Juridicumok a' Horváth Országai Bánális Táblára mennek; valamint pedig a' rendszerint való kisebb Politicumokban vagy polisziai Dolgokban a' Város Tisztei a' Kormány Széktől függnék, ugy a' Kapitányi Tanástól is a' Dolgok a' Kormány székhöz, és az által a' Felső Királyhoz, vagy a' F. Helytartó Tanátshoz mennek. —

Fiuma a' Littoralei Kormány székhöz Helye; áll ez elsőben a' Fő Kormányozóból ki-is egy szersmind Fiuma, 's Buchari Vároffinak Fő Kapitánya, és a' Littoraléban parantsoló Generalis; ámbár ezen Katonai Tisztjét, mely szerint Feldmarschall Laitnanti Karaktere van, kivált Háboru idején nem gyakorolja, mert mind a' Magyar, mind az Ausztriai Littorale egy General Majornak vagyon különös Commendoja alatt. Mindazáltal a' Helyben lévő Militiának parantsolatait adhatja, Rapportot is veszen a' Tisztektől, és Békességnek idején Parolát is ad. A' Kormányzékhöz több Tagjai 5. Tanácsosokból 3. Titoknokból, és 3. Concipistákból 's a' Cancelláriából áll. A' Kormányzékra mind a' Várossoknak mind az egész Littoralénak Igazgatása vagyon bizva. Emlitettem hogy a' Kormány zék minden Politicumokat folytat, hasonló

képpen folytatja azokat, a' mik a' Kereskedésbéli Állapotott illetik. A' kereskedésbéli Törvény kezések is a' Mercantilis székről (németül Wechselgericht) appelláltatván, a' Kormányfzékben intéztetnek el. Továbbra pedig a' Kormányfzék Kamarai Administratio-is, mert a' két Tengeri Városon, és annak Territoriumán fekvő Helységeken kívül, még több nagyobb és kisebb Helységek vagynak; melyek a' *Commercialis* Kerületnek neveztetnek, és a' K. Kamara által birattatnak. Ezeknek Politicumait egy úgy nevezett Commissárius vífzi, kinek hasonló hivatalja vagyon egy Vármegyebéli V. Ispánnal. A' peres Dolgaikat pedig a' Kormányfzék, Ur-fzékeken végezteti, melyeket maga ki parantsol, egy Kormányfzéki Tanátsot Bironak ki-nevezvén a' Commissarius pedig legale Testimonium. — De a' mi ezen *Commercialis* Kerületnek *Oeconomiai* igazgatását illeti, ebben az Administratio és fő-vigyázás a' Kormányfzékre vagyon bízva, mely okból az Inspectorok vagy úgy nevezett *Castellanusok* a' Kormány-fzéknek teszik jelentéseket.

A' Kormányfzéktől a' Dolgok, minéműségekhez képest, részint egyenesen a' Királyi Feléghez, részint pedig, különösen a' Városok és a' Kerület *politicumai*, 's a' Kereskedést közönségesen tárgyazók, a' Kir. Hely tartó Tanáts-hoz, részint (t. i. a' *Commercialis* Kerületet tárgyazók) a' K. Kamarához is adatnak fel.

Fiumának és a' Magyar Littoralénak, mostani Fő Kormányozója Milgós Pásztori Sándor Ur, kinek

is mind neve mind hire a Magyar Hazában esméretesebbek, mint sem arról szükség lenne szollanom. Elég: hogy ez az Ur, egy a' leg-tiszteletre méltóbb fő Emberek közzül Hazánkban. —

A' Ki-kötő Helyekben a' jövő 's menő Hajókra való vigyázás, az úgy nevezett *Portus Kapitányára* van bízva, a' ki-is egy a' Kormányfőktől függő polgári Személy. Ennek tiszte: a' Hajók *Passusait* meg vizsgálni; honnan jöjjenek? mit vigyenek? mit hozzanak? ki-tudni. Ha olyan Országból jönnek a' mely a' Pestis miatt gyanus, úgy Kontumáztot szükséges nékiek tartani; és nem csak a' Török Országi, hanem más Europai Hajók-is Kontumázt alá vagnak vetve, ha a' Török ragadozó Hajokkal közösülnek. Minden Hajós-Kapitányok pedig nagy büntetés alatt, (példavagyon mint hallottam hogy akasztással-is büntettek) kötelesek igazán meg-vállani, hogy Török, és Africai ragadozó Hajokkal volt-e valami közük? Ha nem volt, és ha nem is a' Török partokrol jönnek a' Hajók, 's Pestis hír fintsen, az illyekkel Kontumáztot nem tartatnak. De ha Péstises hír vagyon, úgy minden Hajó, vagy kissébb t. i. egy és két Héti, vagy nagyobb, t. i. 40. Napi Kontumáztot tartozik tartani. Egy meg egyezés szerint a' Tsáfzári 's Királyi Udvar, és a' Velentzei Köz Társaság között, úgy vagyon ki tsínálva: hogy a' Pestisről, 's arról, hogy minémű Hajóknak minémű Kontumáztot kellessen szabni mindenkor, a' Velentzeiek tudofittsának minket, mi pedig az ő Rendfzabásaikat kövessük mindenenkben; a' mely-is Czorossan még-tartatik. —

Igaz hogy a' Velentzeieknek a' Pestis Hir költésben fokszor *Politica'jok* vagyon, a' mely által a' Kereskedésnek másokra nézve ártanak, de ellenben az is igaz hogy ők mindeneket leg-jobban ki tudnak tudakozni mindenütt. — Az Egésségnek fenn tartására a' *Lazareth*, vagy Kontumátz-Ház van rendelve melynek Gondviselése az ugy nevezett Lazarethi *Priorra* vagyon bízva. —

Fiumában valóságos Ki-kötő hely ugyan nintsen mindazonáltal a' kisebb Hajok mind a' Fiuméra Vizénél, mind egy más helyen is ki-köthetnek; ezen ki-kötésnek egyikénél tehát (a' Fiumeránál) az ugy nevezett Egésség Ház, Sanitás, és a' kis Kontumátz, a' másikánál pedig a' nagy Kontumátz vagyon. — A' *Sanitásnál* a' *Portus Kapitány*tól függő vigyázó személyek, és egyné Tengeri Katonák (*) vagynak éjjel nappal, 's innen adatik a' *Portus Kapitánynak*, a' jövő vagy menő Hajokról a' jelentés, a' ki-is azokat azonnal személyesen meg-visgálni tartozik. Itt a' *Sanitás Háznál* egyfzersmind a' kis Kontumátz is lévén, a' hol a' Hajók csak egy-vagy két hétig tartoztatnak, az Emberek az Hajokban töltvén a' ki szabott időt. Szabad azonban nekik nappal a' *Sanitás Ház* mellett egy bizonyos rekeszbe menni, és Fiumai Emberekkel egy bizonyos távolságra beszédbe állani. (de erről Triestnél többet szollok).

(*) A' ki kötő Helyeknél álló Katonák inkább *Politzájnak*, neveztetethetnek mert nem rendes Katonák. — Számok csak 12re megyen,

A' nagy Kontumáztba, a' mely a' másik ki-
kötésnél vagyon, akkor küldetnek, a' mikor ugy
találtatik, hogy 40. Napi Kontumáztot kell tartani.
Ekkor mind az Emberek Kontumáztba mennek mind
a' Portékák kirakattatnak és oda vitettetnek. —

Fiumának Ki-kötő helyénél Tsáfzari 's Kí-
rályi Hadi Hajók-is állanak. — Az ilyen Hajók
melyek közzül a' több Tengeri Ki-kötő helyek-
nél is vagynak, részint arra valok, hogy a' mo-
stani Háborús időkben partjaink bátorságára,
részint arra, hogy akkor mikor a' Gabona' ki-
vitele meg tiltatik, vigyázzanak hogy ezen
Tilalom meg tartatik e? Most egy darab időtől
fogva a' Gabona ki-vitel meg volt tiltva, és csak
Passus mellett lehetett ki vinni, azért ha vala-
mely Hajó *Passus* nélkül vífzen, e' *Contra-*
band. — a' Hajó el-fogatik és terhe *confiscál-*
tatik. — Ezen Hajókon rendes Tengeri Kato-
nak vagynak, kik egy Triestben lévő Tengeri
Majortól függnek. (a' Hajókról Triestnél töb-
bét)

Fiumának Lakossai kiknek számokat hat ezerre
lehet vetni többféle Nemzetük. Magyarok igen ke-
vesen vagynak; és csak azok, a' kik a' Kor-
mányfűék Tagjai: ugyan csak a' Kormányfűéknél-
is többnyire Olaszok szolgálnak. Ezen Nemzet-
béliek különbben is számosak, és ugy lehet mon-
dani, hogy az előbb való Lakosok Kereskedők
és Negozialók majd mind Olaszok. — A' Városi
Tisztveselők és más elé való Lakosok ugyan ere-
dét szerint Horváthok, minthogy Fiumában és a'

Littoralében, az az eredeti Nemzettség; mindazáltal ezek is ugy.el-Olofzosodtak, hogy kivált egymás' Társaságában többet olaszul mint horváthul beszélnek. — Sőt a' közönséges Dolgok-is (valamint Buchariban-is) többnyire olaszul folytatódnak a' tanátskozásokban, deákul rendszerint csak a' *juridicumok* és a' felyebb menő *Correspondentiák* folynak (*). A' Lakosoknak nagyobb része Horváth. Mind Nyelvek, kevés külömbséggel, mind öltözések olyan mint a' Horváthoknak. —

Németek kevesen laknak Fiumában, és itt egyéb Nyelvet nem is igen hallani hanem vagy olaszul, vagy horváthot. Magyar Uraink kik a' Kormányfzéknél vagynak, csak magok közt beszélhetik Anyai Nyelveket, mert más Magyarokra ritkán találnek. — Vagyon ugyan itt egy Magyar Nyelv Professor, a' Normalis Oskola mellett; de minthogy a' Magyar Nyelv tanulását *necessarium Studiummá* itt sem tették; tehát itt is valamint Horváth Országban nem fok hasznot teszen a' Professor. — Négy öt járja Letzkéjét; nékem maga bizonyítottta; hogy a' fizetést sajnálja oly ingyen venni. —

Lehet mondani hogy Fiumában egész Olasz *tonus* vagyon, melyet az ember mihelyt csak a'

(*) A' Kormány-fzék mindeneket deákul folytat.

köz-rend' Társaságánál egy grádittsal felyebb lépik mindjárt észre vészén; de sohol sem tettzik e' jobban-ki, mint a' Kávé Házokban. Fiumában, ámbár kitfiny Város, hét Kávé Ház vagyon. Itt a' hol az ember fok Embereket talál egygyütt, az olasz szónál egyebet nem hall, olasz Ujjságnál mást nem kap: és ha csak olaszul nem kér valamit, meg nem értetik. A' Vendég Házokban csak nem éppen így vagyon. A' mi Fogadosunk egy Fiumába házasodott Magyar volt, és mind magyarul, mind feleségével egygyütt németül jól beszélt, mindazáltal a' Kontóját olaszul tette fel. —

Itt Théátrum is vagyon; ebben is Olasz Játékok jádzottatnak. —

Miért legyen úgy el olaszosodva Fiuma, könnyen által láthatni. — Ugyan is mind fok Olasz Lakossai vagynak, mind pedig nagyobbára Olaszokkal, u. m. Velentzéiekkal, Nápolyiakkal Pápai Birtokbéliekkel vagyon Kereskedése. — A' mit itt Fiumáról meg jegyzek az Olasz tónusrol, azt a' több Littoralis Városokrol, úgy m. Buchariról Zenkről Carlopagóról is lehet némü némü képpen érteni,

Fiumát Kereskedéséről szükség meg-jegyezni. A' Magyar Országról ide hozatott Gabona, Dohány, a' Horváth Országról hozatott Fa (mely részint Hajóknak részint hordóknak és ab-

rónásoknak való) és az ugyan onnan nagy bőv-
 séggel jövő Fa-fzén, (*) főbb pontjai a' Kereskedés-
 nek. — A' Gabona, és Dohány egy részint a'
 Litteráléban kél-el, és a' Dohányból a' Fiumai
 Fábrikák Tobákot készítenek; de nagyobbára mind
 Olasz Országba, annak fok részeibe vitetik. — A'
 Fa részint itt kél-el, de inkább Kül-foldre, és Triestbe
 vitetik, a' holott a' Hajó tsinálottól, és a' Portekáikat
 küldözö Kereskedőtől használtatik. A' Szenet Ve-
 lentzébe és Anconába viszik. Magyar Országi 's
 Horváth Marhával is vagyon itt Kereskedés, de
 nem nagy. Ugyan is itt kevés kél-el és azt, a'
 mit kivált Horváth Országból ide hajtának is, in-
 nen Triestbe hajtják, 's ott adják el. A' mely
 Marhák M. Országból Laibachon által ide hajtának,
 azok innen vitetnek-el a' Vizen Olasz Országba. —
 Triestben és Görzben vagyon a' nagyobb Marha
 Kereskedés. —

A' Nádmézzel való Kereskedést emlitet-
 tem. —

A' Fiumai, és az egész Littoráléi Kereskedés,
 csak nem egészen *activum*, Ugyan-is itt idegen
 Portekát annál kevesebbé vesznek, mentől többnek
 az Országba való be-vitele tiltva vagyon. — Fiu-

(*) Egy Fiumai Kereskedővel Velentzei Keres-
 kedők Egyezést tettek, mely szerint ő 20,000
 Mérő Szenet küld nékiük, Mérőjét 4. Már-
 jáson.

mában és az egész Littoráléban semmi sem *Contraband*, de a' széleken tul vinni nem szabad. Vagnak mindazáltal olyan Ártikulusok, melyek különösen szükségesek. Ezek p. o. a' Tengeri Só, Olaj, a' Kávé, és más olyanak. Ezeket Velentzeiek és Nápolyiak, Velentzei Dalmaták, Ragusaiak, Török Országaiak, hozzák Tengeri partjainkra. A' Török Hajók Mátrázokat, Pokrotzokat és Levantei Gyümölcsöket-is hoznak, mindazáltal ezen nevezett idegen Ártikulusokkal is sem Fiuma, sem a' több Magyar Tengeri Városok nagy Kereskedéft nem üznek az Országba bé, hanem ezt inkább a' Triestiekre bizzák. —

A' Magyar Littoráléi Kereskedés állapotjáról jobban lehető ítélés végett némely dátumokat melyekről igen hitelesen értekeztem, e' következőkben kívántam még-fel jegyezni.

Az 1700dik esztendőtol fogva az 1795dikig, a' Magyar Littoráléba való Bé-vitel (*Importatio*) esztendőnként 1 és $1\frac{1}{2}$ Millio Forint között határozodott Summákra vettetett; a'val a' külömbséggel: 'hogya' mely esztendőben igen fok készületlen Nádméz, (melynek árra 2 — 4 Száz ezer Forintokra ment) hozatott bé: a' Bé-vitel betsének Summája, mivel a' több Artikulusok Bé-vitele egy arányt maradott, olyankor annyival nevededett.

A' készítettlen Nádméz után a' Török-buza vagy Kukuritza teszi a' Bé-vitel második *Rubri*.

cáját. Aza' Summa, mely ezen Termésért nagyobbára a' Pápai Tartománybélieknek, kissebb részint pedig a' Velentzei Birtokbélieknek fizetődik, közönséges esztendőben 100 és 120 Forintokra megyen.

A' harmadik nevezetes Bé-vitel' Artikulussa, a' Tengeri Só, a' mely Apuliából és Siciliából is, a' mi Birodal-munkbéli' Hajóin (mert csak ezeknek szabad azt el-hozni partjainkra) hozattatik, egyedül a' K. Kamara által vétettetik, és ettől a' Nápolyi Igazgatásnak, egy *Conventio* szerint meg-határozott Árron fizetődik. Ezen Ártikulussért esztendőnként 100 — 200 Forint Summa mégyen ki Országunkból.

A' Ki-vitel, (*Exportatio*) az előbb-is nevezett öt esztendőben mintegy $2\frac{1}{2}$ Millio Forint érőre ment esztendőnként. A' Gabonán kívül a' melynek csak egyedül 2 Millio Forintokra vettethetik esztendőnként egy általjában az árra, a' Dohány tétetődik a' Ki-vitel' második Ártikulussának, és 200 — 300 ezer Forintokat tett esztendőnként, a' nevezett idő szakasz alatt.

A' mindenféle lágy Fa' nemei, a' mely deszkában, létzekben abrantsokban, 's más Készítésekben ki-vitetődik (kemény Fát nem szabad kivinni) és a' Fa-szén, egygyütt véve 150 — 250 ezer Forint érőt tesznek. A' negyedik rendbe jöhetnek az Üveg-portékák melyek Tsutsitzán, a' Károly Utja mentiben készítettnek, és főképpen

Senegagliában a' Pápai Tartományban adattatnak el.

Végre a' több de sokkal tsekélyebb hafznot hajtó Artikulusok: a' Hamu 'Sir, Viasz, méz 's. a. t. melyek szinte számba sem jönek.

A' Kézfített Nádméznek-is egy jó része Külső földre vitettetvén, abból-is egy alkalmas Summa bé jó.

Még azt lehet fel-venni, hogy esztendőnként általjában 1. vagy 2. Hajói a' részünkről való, vagy Idegen Kereskedőknek, melyek, Fiumában Portó Réban, vagy Buchariban építetttek, Külső Országban el-adattatnak; a' melyért, egy Hajót rendszerint 20 ezer Forintra vetve, egy ujj nyereség lesz a' mi Birodalmunkbelieknek részévé.

Mind ezen mondottakból pedig 'ki tettzik: hogy a' Kereskedésbeli *Bilanz* (azon Resultatumokból ítélve, melyek a' Vámbeli Tabellákból világosok) a' Magyar Littorálénak nyereségére üt-ki, ugy pedig: hogy a' ki-vitetett Terméseknek és más Áruknak betse, a' bé vitetteknek betsét, az előbb nevezett öt esztendőkből ítélve, $\frac{1}{2}$ és 1 Millio között határozódott Summával multa felyül. Ezek szerint a' Littorálénban a' pénznek sokasodni és a' Gazdagságnak napról napra nevedkedni kellene, de fontolóra kell venni: hogy a' Kereskedők a'

magok Árúknak Transportjáért igen nagy Summákat fizetnek a' Szekerezőknek, a' kiknek kezeikben a' pénz utoljára úgy szollván el-vész; mert ez a' neme az Embereknek azt igen el-szokta fetsérelni korhelység, és mértékletlenség által. De továbbá nagy része a' Littorálébeli Kereskedőknek, nem a' maga, hanem többet a' Bétsi Kereskedők pénzével, kereskedik, úgy hogy a' nyereségnek nagyobb része ezeknek jön kezeikre. —

A' Fiuma mellett magát fel emelő nagyobb Hegy tetőn, egy Terfzakt nevű régi Vár, 's ezzel egygyütt egy Franciscanusok Klastroma és Temploma, nem különben Terfzakt nevű Falnak egy része, (mert más része a' Hegyen túl, egy Völgybe vonul le) fekszik. — Ehez a' Várhoz és Klastromhoz, Fiumából egy gyalog és egy szekér ut visz; az utolsó nagyon kerülő, de az első mindjárt a' Város végénél a' Fiumerán lévő hidon túl megyen fel a' Hegyre. — Sokat és mintegy 400 gráditusokat kell hágni, míg az ember fel jut, de különben a' fel menetel nem alkalmatlan. És mely gyönyörűséges ki-nézés vagyon ezen Magosságból! Fiumát, az előtte fekvő Tengert, Chersó és Veglia Szigeteit, Histria partjait, a' Fiuma meggett egy kellemetes Völgyöt formáló — közizklás ugyan, de Szőlőkkel, és ezek közt fákkal, 's vetésekkel, borított Hegyeket, — ama kellemetes Völgyben a' Fiumára Vize tsavargo folyását, a' Kerteket, és a' Folyótól hajtott Málnokat — mind ezeket egy tekintettel látja az ember a' Terfzakti Tetőről. Eppen ezen Hegy tetőn a' Franciscanu-

soknak egy szép Erdötskéjek vagyon; a' mely már magában is gyönyörűség, mert ezen közfiklás Hegye-ken körül belől nintsen Erdő.

A' Terfzakti Vár, avult régiségit mutatja. Ezt a' *Frangépánok* birták, a' kiknek Maradékok első Leopold Tsáfzár és Király alatt el töröltetett. Most valamint Terfzakt Helysége, a' Buchari Várossa Földjéhez tartozik. — A' Várhoz közel a' Barátok Klastroma, és Temploma vagyon; mind-egyik ó Épület. — A' Templomban fok *Frangépánok* feküsznek, melyet *Epitaphiumaik* mutatnak. Ez a' Templom arról-is emlékezetes: hogy a' Legenda mondása szerint az Angyalok, mikor a' Boldogságos Szüz Mária Házát Lorettóba vitték, abban a' Templomban (jöllehet meszfze férre az egyenes utból) nyugodtanak meg.

Az itt lévő *Franciscanus Barátok*, arról meg jegyezni méltók, hogy ambár az ő Szerzetjeknek, mint Kolduló Barátok Rendinek fohol is Birtokának lenni nem szabad, még is ők Birtokosok. Ugyan is a' Klastromhoz még némelly Allodiális Fundusok tartoznak Terfzakt, és ezeket ők örök tulajdonban birják. A' különös engedelmet erre nékiek a' Romai Pápa adta, de nem tudom hogy melyik Királytól vagyon első *Collatiojok*; első Leopoldtól nyerték azomban a' *Confirmatit*. Jöllehet egész Terfzakt a' Buchari Várossa *Jurisdictionja* alatt vagyon, a' *Franciscanusok* a' magok Birtokokkal, az alóll ki vagynak véve, és egyenesen a' Kormány-széktől függnek.

uchariba
 rendsze-
 ányfzék-
 k a' kö-
 Kutona
 Tenger
 sem vol-
 minden
 ra alatt
 en jó és
 tó-Rének
 ol is ad-
 cészülve:
 ellen bá-
 b Hajók-
 alhatnak;
 on vagy-
 an tászit-
 és Ki-
 z mellette
 rft) egy-
 yik öble
 ragasztott

legy alatt
 edetlen,

több Embérek kezdenek oda telepe-
 sok mind Horváthok, Buchari Váro-
 lévén, annak Jurisdictioja alá is t

soknak e
magában
ken körül

A'
a' *Fran*
első Leop
Most vala
rossa Fölc
Barátok E
egyik ó
gépánok
nak. Ez
a' *Legenda*
Boldogság
abban a'
egyenes út

Az it
jegyezni m
mint Koldu
lenni nem
is a' *Klafter*
tartoznak T
ban birj
a' *Ror*
Kir

anciscanusok a' magok Birtokokkal,
agynak véve, és egyenesen a' Kor-
függnek.

Fiumából a' Tengeren Portó-Réba és Buchariba mentünk, egy tsinos kis Hajón, melyen rendszert a' Fő Kormányozó Ur, és más Kormányfőbéli Tagok, 's Városi Tisztviselők szoktak a' közel-lévő partokra menni. Egy Tengeri Katona Kormányos, hat pedig Evező volt. — A' Tenger igen tsendes lévén, ámbár Tengeren soha sem voltunk, semmi változás nem ért minket, és minden félelem nélkül is mentünk. Harmad fél óra alatt Portó-Rénél ki-kötöttünk. A' tökéletesen jó és bátorságos Ki kötő helyek ritkák: Portó-Rének pedig olyan vagyon részint a' Természettől is adva, de kivált képpen Mesterség által készülve: hogy mind a' leg keményebb fergetegek ellen bátorságban lehet, mind pedig a' leg nagyobb Hajókis, a' partnál ki köthetnek és ott ki rakodhatnak; úgy hogy a' mely Magazinok a' parton vannak, azokban a' Hajokból csak egy deszkán taszítatnak által a' terhek. — Károly Császár és Király kézzitette ezt a' Ki-kötő helyet, egy mellette lévő rendes Ház épített helyel (Schiffswerft) egygyütt. — A' Ki-kötő kettős; az egyik öble nagyobb, a' másik kisebb. — Az ide ragasztott Rajzolat Portó Rét igen jól ábrázolja.

Portó - Rét Falunak lehet nevezni. Hegy alatt és Hegy oldalba fekszik, épülése pedig rendetlen, mert a' Házak nagyobbára széllyel szórva vagynak. Azonban a' Hely Naponként inkább épül, és több több Emberek kezdenek oda telepedni. A' Lakosok mind Horváthok, Buchari Várossának Határán lévén, annak Jurisdictioja alá is tartoznak. A'

Kereskedésre , és a' Ki-kötő helyre egy Portus Kapitány vigyáz. —

Meg jegyezni méltó Portó Ré, a' hies *Zrinyiek* Kastélyairól. Tudni kell azt , hogy a' *Zrinyi*, és *Frángépán* Familia Horváth Országban felette nagy Jofzágokat birt, és hogy az egész Littorale mely akkor Horváth Országgal egy volt, részint a' Zrinyiek, részint a' Frángépánok által bíratott, ezen utobbiak pedig a' Littorálé mellett fekvő Velentzei Szigeteket-is birták légyen. — Az egyik Kastély a' mely régebben Paulinusok Klastroma volt, de ezeknek más helyre lett által tételekkel a' Zrinyiek Kastélyja lett, a' part felett magossabban fekszik. Tágas, és sok alkalmatosságu Épület, egész belső alkotása pedig mutatja hogy Klastrom volt; egy Templom-is van benne. Ebben a' Kastélyban, most a' Portus Kapitány; a' Plébánuus, és az itt Örizetre rendelt Katonák laknak; egy Oskolának-is van alkalmatossága. — A' második Kastély melyet az előbb említetténél régibbnek mondanak, emettől bizonyos távolságra egy dombon, a' Tenger partja felett fekszik. Ez a' maga szép épségében most-is fenn áll, és egy tekintetet érdemlő Régiség. Négy fzegeletre épült, és négy kerek Báftyákkal bir; a' Szobák pufzták ugyan, de némelyben közzüllők régi volt ékességek meg tettzik. Többnyire Márvánnyal vagynak ki rakva.

Az egyike a Várbeli kerek Bástyáknak (Rundellának) arról emlékezetes, hogy ebben a' mint mondatik Zrinyi a' véle egyet értett fő Emberekkel az első Leopold ellen való öszve Esküvés tanácskozásait tartotta, —

Ez a' Szoba Márvánnyal tsillag formában kivan padimentomozva, felyül pedig a' Stokaturám ennek előtt egy ró'sa volt, azért is neveztetett ez az öszve esküvés: *Sub Rosa* tartatott öszve esküvésnek. A' falban egy vak Ajtó van, és ezt annak a' helynek mondják lenni, a' melyben Zrinyi Péterné, a' tanácskozásokat titkon halgatta, mert a' mint mondatik a' Szoba régentén Spalirral bé volt vonva, a' mely által a' halgatodzó és azután Férfjét Iő Leopold előtt (a' mind mondatik) bé vádoló Afzszony, a' vak Ajtóban el fedeztetett. —

Ezen Kastélyt egy Fiumai fő Kereskedő Ember a' Kamarától ki-árendálván, abban Gabona Tárfát helyhezettette.

Portó Réböl hajón Buchariba mentünk. Szárazon sokkal közelebb vagyon ez a' Hely Fiumához, de Tengeren meszszzebb: mert a' mint a' Horváth Ország Mappájából is meg láthatni, a' Tenger Portó-Rénál bé szorul a' száraz Föld közzé és Buchári Várossáig egy hosszú Öblöt formál, a' mely Öböl egyfzersmind egy a' leg jobb Kikötő helyek közzül, mert az ide bé vonuló Tenger körül van véve mindenütt Hegyekkel, úgy hogy az ide bé-jött Hajók, minden veszélytől menttek, —

Kevés Tengeri Város ditsekedhetik ily derék és ily nagy Ki-kötő Helyel, a' melyben a' leg számosabb Flotta-is el-térne. Az ember ezen tengeri Öbölnek hofzszán fel felé evedzván, tsak hamar Bucharit meg-látja. Nem mondhaton mely szép tekintetet ad! A' Tenger Öblinek végében lévén fekvése, a' partról, melyen Épületei egy görbe forban állanak, az ötet háta megett környékező Hegyek oldalára fel vonul, és egy gyönyörű Amphithéátrumot szemléltet magában. — A' Város kitesiny, és Lakossainak száma nem megyen többre 3000 nél; az alsó Város a' Hegy allyában, a' felső pedig a' Hegyen fekszik. Ezen utolsó igen szoross, és nem sok Házakat számlál; régente kerítve volt, de most tsak kevés helyeken állanak fenn Kő-falai, A' Város' egyik szegletén Zrinyinek egy régi Vára áll, a' nagy Templom pedig mely most ezen felső Városban épül, munkás egy építés; de semmi proportioja sem szépsége nintsen, és kiki, láthatja hogy Bucharinak igen nagy. — Egész Bucharit inkább külső tekintetire lehet szépnek mondani, mint sem belsőképpen. Ugyan is utzái szorossak egyenetlenek, azonban a' part felé fekvő rész derék Épületeket mutat. —

Bucharinak nagy és bátorságos Ki-kötő helye azt tseleklzi: hogy itt a' Magyar Országai Termésekkel igen nagy Kereskedés üzetik; és hogy itten a' Gabonák el vitele végett több Hajók gyülekeznek öszve azoknak el vitelére, mint Fiumában. —

Bucháriból Fiuma felé visszafra indultunk a' Tengeren. Portó-Rénél a' Tenger Obölből ki-jövéen Fiuma felöll egy kis ellenkező Szélünk volt, mely okból nagy fáradságba tölt Hajossainknak az evezés. Mi-is a' Tengeren járatlanok, egy kevésé meg-szeppedtünk a' Szélnek nevedését látván, azonban tsak hamar Fiumában valánk. — Fiumából holott még egy napot mulattunk Triest felé vettük Utunkat. —

A' Littoralé

Minekelötte még egy szomszéd Östiai Földnek le-írásába belé erefzkedném, akarok a' Magyar Littoraléről, némely közönséges meg jegyzéseket tenni. —

Littorálénak neveztetik, Horváth Ország-nak az a' része, mely az *Adriaticnm* Tenger mellett fekszik. Dalmatiából a' Magyar Littoráléhoz semmi sem tartozik, hanem ha Zenknek és Karlopágonak vidékét, hibáson Dalmatiának nevezzük. Az egész mostani Littorálé, mely Maria Thérésia Királyné idejéig Horváth Orzághoz, és Severin Vármegyéhez tartozott, tsak ezen Királyné által, vétetett külön Jurisdictio alá, a' mely időben Severin Vármegyének más része Zágráb Vármegyéhez kaptosoltatott. —

Mária Theresia Királyné volt a' Fiumai Kormányfőeknek fel állítója, és akkor egyszersmind

Fiumát is, mely régiebb időktől fogva Magyar Országhoz tartozott, de Carniolához ragasztatott, és a' Triefti Gubernium alá adattatott volt, Magyar Országhoz vissza foglalta. A' Littorálé 4. Tengeri Városokból, és az úgy nevezett *Commercialis* Kerületből áll. A' Városok: *Fiuma Buchari*, *Zenk* és *Carlopage*. Ezen két utolsót oda szükség számlálni, ámbár a' Kormányfőnek igazgatása alatt nintsen. Azonban a Kereskedésre nézve a' Kormányfő ezek irántis vigyázással vagyon, és az ott lévő Katonai Comendánstól, a' Kereskedés dolgában tudósításokat veszen (*).

Helységek az egész Littorálében 30-an vannak, melyek közzül nyóltz a' Buchari Várossa Földjén fekszik, a' többi tehát az úgy nevezett *Commercialis* Kerülethez tartozik. A' Városok miképpen igazgattassanak, immár említettem. Ezek, törvényes dolgaikban Magyar Törvénnyel, és a' magok *specialis Statutumaikkal* élnek. — A' *Commercialis* Kerületről is emlékeztem. Ennek Lakossai, K. Kamarai földön lévén, a' Kamarának adnak dolgos szolgálatokat, M. Orzági, és

---

(*) *Zenk* valóságos Királyi Város, és az Ország Gyűlésére Követet-is küld. Mindazáltal valamint *Carlopage* Katonai Jurisdictio alatt van; úgy hogy tulajdon Magistrátussától függ ugyan mindenik, de ugyan ez, egy Katonai Comendánstól függ; és a' Magtus ennek helyben hagyása nélkül nem tselekedhetik; peres dolgai is Katonai Forum eleibe mennek. — Igaz hogy különös. —

respective Horváth Országí Urbarium szerint. Minthogy azonban a' Kamarának az Erdőkön kívül, kevés *Allodiumai* vagynak, azért nagyobbára a' Paraszatok Robottjaikat pénzzel váltják meg. Az egész Littoralé 7 □ Mértföldet téfszen; hosszába 7. szélében hol 1. hol $1\frac{1}{2}$ hol csak $\frac{1}{2}$ Mfld. Még is ezen a' Földön 30,000 Ember lakik, (*) pedig miből élhessen ennyi Ember, olyan Földön mint a' Littoralénak Földje? ki-ki méltán kérdezheti. Mert ez a' Föld tsupa Hegy Völgy, tsupa követs, fővény, és Kö-szikla. Mely nagy munkával lehessen itt egy darab földetskét meg-szántani, vagy-is inkább meg-kapálni (mert nehéz itt a' Szántás) azt könnyű gondolni. Kivált a' Szőlő Hegyek mivélése, mely iszonyu fáradsággal jár! Ha sok munkával a' nagyobb köveket a' szegény Paraszt ki-ásta, és ki kapálta, még akkor fok helyeken földet és trágyát hord fel a' hátán a' Hegyre, és úgy téfszi annak száraz és köves földjét a' Szőlő termésre alkalmatossá. De veszik is hasznát fáradságoknak; mert a' nagy szorgalmatossággal mivelte Szőlőknek, mind a' meleg Egtáj, mint pedig a' Tengernek ki-gőzölgő nedvessége főt maga a' földnek követsessége-is (mert a' kövek meszesek) fokot kedvez, úgy hogy mind nagy bővességben, mind különös jóságu Borokat termesztenek,

---

(*) A' Littoralében lakó Népnek Contributiója Fiumát és Bucharit Vidékével ide értven, azonban *Zenket* és *Karlopágót* mint most a' Határnokhoz számláltatódó Helységeket, Vidékeikkel egygyüt ki vévén, 3692. Rftokra mégyen.

és az úgy nevezett Tengeri Bornak körül-bé, főt meszszebb is nagy kelete 's érdeme vagyon. Hogy a' Szőlők a' leg szebb Gyümölcösökkel telyesek azt említettem Utamán; a' vetések is rendszerint a' Szőlők közt vagynak. Az itt termő Gabonák nemei: Buza, Rós, Zab, Árpa, Haritska, Kukuritza; de mindenik nemből kevés terem a' Lakosok szükségének ki elegittésére. Leg jobb Esztendőben annyi terem a' Föld mivelőnek, a' mivel két Hónapnál tovább bé nem éri. — Azért-is részfint a' Horváth Országi Gabona és különösen az Olasz Országból hozott Kukuritza által segittik magokat.

A' Szőlő művelésén kívül (mert a' Szántás vetés számba sem jöhet) a' másik fő Elelem módja a' Littorálé Lakossainak a' Hajókázás. A' Hajókákra mennek Hajósoknak vagy-is úgy nevezett Mátrózoknak. A' Kereskedők t. i. bizonyos 'Soldért egy ideig őket Hajóikra meg fogadják, és ők meszszre Földekre el menvén ezen szolgálatjokból pénzt keresnek. További Elelem módjok, a' Halászás; ebből is fokot keresnek. A' Fuvarozás-is nagy keresetek, úgy hogy némely Esztendőben 40. 50. ezer Rforint *circulál* a' Lakosok közt tsak tsupán, a' Fuvarozásokból. Végre a' terek hordás; Képzelné lehet, hogy oly fok Hajóknak megterhelésekre, vagy ki ürítésekre, és a' terheknek bizonyos helyre való vitelekre, oly fok Hajókhoz; fok Emberek is kellenek. Ezen fáradságra a' Littorálé Népe, kivált pedig az Aszfzonyi Nem különösen adja magát, és ebből is hasznot lát.

Nem gondolná az ember, hogy egy Afzszony oly terheket tudna el-birni, mint a' milyeket itt vinni lát, sőt egyik Kikötő helyről a' másikra, 3 — 4 és több órányi földre-is Porrékákat visznek hátokon. — Magam láttam hogy egynéhány Afzszony Fiumából Buchariba Török Mátrázszokat vitt a' hátán, a' mely tereh egy Szamárnak is elég lett volna. Mászván a' leg nagyobb Hegyeiken és terheket vivén, fonnak-is. — De különben is itt az Afzszonyok, valamint az egész Horváth Országban, felette dolgozók, és a' Férjfiaknál szorgalmatossabbak. —

A' mi ezen a' Földön a' Marha tartást illeti: a' tsekélység; mert itt a' Marhának elég Legelője nintsen, és az egész Vidék is nem Marha tartásnak való hely. — Azért is a' Paraszt tsupán csak a' Szekerezésért tart Marhát. Juhot, Ketskét-is tartanak; ámbár nem nagy számmal. Igaz hogy itt a' Legelő szűk; mindazáltal még a' leg kövesebb helyeken-is olyan jó sőt szép fü terem néholott, hogy a' Marha külsőmbet nem kívánhat. —

Fiumához közel, *Skriljevó*-nál nagy Marha Vásár szokott tartatni, a' hová Magyar és Horváth Országi Marhák nagy számmal hajtának, és a' Fiumaiaktól, Triestiektől és Velentzeiektől meg vétetnek. Ezen Marhák azonban csak a' nevezett helyeken való szükségre vétetnek meg.

A' Littoralei Lakosok mindnyájan Horváthok, Vallásokra nézve Catholicusok. A' mi ezen Ten-

S

geri Vidéknek Kereskedését illeti, erről Fiumánál szollottam. Hogy ennek Várossaiban a' Gabonával való Kereskedés mindenek felett első és nagyobb, azt is említettem. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a' mult 1794dik Esztendőben Novemberig a' Littoraléból ki vitt Gabona, 500,000 Mérőre ment. Triefből ugyan azon Esztendőben 1. Milliomat vittek ki.

További Út.

Fiumán tul egy kis óra mulva ki mégyen az ember a' Magyar Birodalomból. Itt Harmintzad, Vám, és Visitation alá vagyon kiki vetve. Ugyanis Harmintzad a' Széleken mindenütt, Vám pedig az Óstria Provintziákban, mind a' széleken, mind pedig az Ország utjában majd minden 3 — 4 Mértfoldnyire vagyon, — ugy hogy ez, az Utazónak nem kevésé terhes. — Ide járúl az is, hogy a' Császári K. Vámokon kívül a' Földes Uraságok-is fok Vámokat tudnak fel találni. —

A' Visitation azért történik, ne hogy valaki tiltott Portékákat, az az Contrabandot vigyen bé, mint p. o. Dohányt, idegen Posztókat és más Matériálékat. — Ha az ember azt akarja hogy itt minden Portékáit fel ne hányják, el ne mulassa hogy Fiumában egy Vám Ház beli Tisztnek jelenlétében azokat Ládáiha bé rakja, és azon Emberrel bé-petsétteltesse. Itt Passust is kell előmutatni, különben tovább nem eresztik az Utazót. — A' Gránizon tul : Carniolia. — Az első Posta

Lippa, innen két Posta *Mattéria*, innen ismét kettő *Trieft*. Ebben a' Vidékben az ember jobb rendbe szedve (ámbar kisebb) Falukat lát, mint Horváth Országban. A' Lakosok a' Horváth Nyelvhez hasonló Nyelvet beszéllnek, a' mely Crainer Nyelv, és egész Carnioliában közönséges. — Azonban ez a' része a' Tartományak, melyben most utazánk (*Tsitsen Landnak*) *Tsits* Vidéknek neveztetik, és itt *Tsits* Nyelven beszéllnek, mely a' Crainernek csak egy különböző dialectussa. — A' Parasztok öltözködése itten olyan mint a' Horváthoknál de már a' felsőbb részében Carnioliának toldott lábok vagyon.

A' Környék Lippaig felette köves, és közfiklás; sívatos hely. — Innen Mattériaig kevesebb az, és már inkább lát az ember szebbetske vetéseket. Mattériától fogva Trieftig pedig szép, és termékenyebb Föld; — mindenütt Hegyes a' Környék, —

Fiumától egész Trieftig bátortalan az út, mert a' közel lévő Velentzei Histriából, fok Tolvajok háborúztatják az Utazókat, és az Ország útján prađára leselkedvén, az Utazókat nem igen ölik ugyan meg hanem mindenektől meg-fosztják, és azután ismét Histriába, mintegy Asylumba veszik magokat. — Mert igen bajos dolog, és fok utánna járást kíván, a' míg a' Velentzei Jurisdiction egy Tolvajt ki-ád, vagy meg-büntet. Azonban, a' mint a' Tolvaj kergetések módjáról itten értekeztem, e' sem leg jobban megyen. A' Bihar és Pesth Vármegyei Lovas Persecutorok tudom hogy több

Tolvajokat tsipnének el. — A' Hiftriabéli Tolvaikkal a' Carnioliabéli Paraszatok, kivált a' Pásztorok egyet értenek. De ezeknek a' Földjök azt mutatja, hogy a' szűkség veszi őket egy részről a' Tolvajságra. — Sokat-is lát az ember koldúlni: kivált a' Gyermekes Idegent nem láthatnak, ja' nélkül hogy koldulásokkal néki ne alkalmatlankodjanak. Az egész Vidék-is minthogy közfiziklás, különösen szolgál a' Tolvajoknak tzeljokra; mert a' Közfiziklás megé buvnak, onnan lönek ki az Utazóra, magok pedig bátorságba vagynak, és fok helyeken még a' Lovas Ember kergetéseitől is mentté tehetik magokat, mert olyan közfiziklás helyeken szaladnak a' hol őket Lovallal nem kergethetik. — Ezen bátortalansáért az Utnak mi négy Katonákát vettünk minden Státzion, az ott cantonirozó rendes Katonaságból; egy külön Posta Kofit-is kellett venni, és ebből láthatni hogy az ilyen Gárda költségbe kerül. A' szép Triestbe szerentsésen béertünk. —

T r i e s t.

Triest egy nagy Város a' Tenger mellett, a' mely előtte egy tágas Öblöt formál. Egy fél körületben Hegyek környékezik, melyeknek éppen allyában fekszik. — A' Vár egy Hegyen épült, a' melyre a' Városnak is egy része fel vonul. (Az ide rekesztett le rajzolásából Triestnek, egész fekvését és nevezetesebb részeit meg láthatni.) Nem lehet le írni, mely igen kellemetes fekvése legyen ezen Városnak. A' megette lévő Hegyek, melyek

a' leg szebb Szőlőkkel és fákkal bé-plántáltattak, és a' fok mulató Hazakkal; (Kámpannyáknak nevezik az Olafzok) rakottak, a' szép Völgy a' mely a' Város végénél kezdődik, és Kertekkel 's vetésekkel van bé terítve, egy Erdőske mely ezen Völgyben a' Hegy oldalban fekszik, továbbá a' Városnak nagy ki terjedése, és az ujj Városnak különös szépsége, a' határ nélkül ki terjedő Tenger, a' bátorságos és tágas (Ki-kötő hely,) mely a' Tengernek öblében, mind természetiképpen, mind pedig a' munkás mesterség által formáltatott) mind e'z, gyönyörűségesse téfzi az egész Környéket. Nem lehet szebb tekintetet látni, mint Triestet a' Várból nézvén. —

Triest Tsászári és Királyi szabad Tengeri Város, és egy a' leg-nagyobb Tengeri kereskedő Városok között Európában. Áll az Ó és Ujj Városból, és a' Várból, a' mint ezen réfzeit a' Rajzolat is mutatja, Olafz Városnak lehet mondani, mert valamint nagyobb része Lakossainak, úgy az egész *tónus* is Olafz; de nagy számmal vagynak a' Németek, Frantziák, Grisonusok, Görögök Rátczok és Örmények. Ezeken kívül pedig fok féle különbféle Nemzetűek lakják, kivált mulatásul. 30,000-en felyül vagyon a' Lakosok száma; 6 — 7 ezeret ezek közül tsupán tsak Idegeneket vévén, kiknek tsak ideig való mulatások szokott lenni.

A' Vallásra nézve-is fok féle Emberek laknak ittten, és itt minden Vallásnak szabad gyakoroltatása vagyon. A' Muhammedanusoknak is

szabad volna Templomot építeni; de Törökök igen kevesen vagynak Lakoul.

Vagynak Catholicusok, mely a' nagyobb részt téfzi; — Evangelicusok: ezek Németek; Reformátusok: ezek nagyobbára Grisonusok, az az Helvétianak azon részeiből valók, melyet Grisonus Földnek (Graubündtner Land) neveznek (*)

Rátzok, és Görögök: kik résztint Török Országok résztint Slávoniaiak, és Orientalis Ritust's hitet tartanak. — Ezeknek két igen szép, fűt mondhatni pompás Templomjok vagyon. — Az Örmények ugyan Catholicusok, de külön Templomjok vagyon. —

A' Triest Vidéke Lakossai kiket Crainereknek lehet mondani, mert azt a' Nyelvet beszélik, ámbar az Olaszszal is némünémüképpen elegyítik, mindnyájon Catholicusok. —

(*) Ezen Tartományból a' Lakosok kik Mesterségekből élnek sok felé szoktak ki vándorolni, mivel külömben is nagy köztök a' Népszerűség, de nagy résztint bizonyos idő múlva Honnyokba térnek. Triestbe számosan vagynak, és mindnyájan Mester-emberek, vagy Mesterséget tanulók. Ezeknek különös Nyelvek vagyon, olaszos és frantziás, de mind egyik Nemzettől bajoson érthető. De mint-hogy Olaszul mindnyájon tudnak, a' Pap nékiek olasz Nyelven predikáll, kissebb része a' Reformátusoknak Német, ezeknek kedviért minden Hónapban egyszer németül tartatik az Isteni tisztelet. —

Trieftnek előbb polgári azután Kereskedésbeli állapotjáról, végre némely nevezetesebb részeiről fogok szólni. A' mi az elsőt illeti: Triest és a' hozzá tartozó Vidék, mely 30 Falukból áll, tulajdon polgári Jurisdiccióval bír, és ezen feyül különös Kormányfőzék által igazgattatik, semmi egybe kötötésben nem lévén valamely más Óstiai Tartománnyal. A' Városnak, és Vidékének Magistrátussá vagyon, mely *Civico Provinciálénak* neveztetik. Ez egy Elölülő-ből (kit a' Felsőg nevez ki) négy Tanácsosokból, (kiknek kettejét a' Felsőg, kettejét a' Városbéliek választják) egy Cancelláriusból és egy Titoknokból áll. Ez a' Magistratus a' Juridicumokban első *instantia*, innen pedig a' Carinthiai Táblára *Klagenfurtba* appelláltatik. Ugyan ez a' Civico Provinciálé, a' *Mercantilis* perekben második *instantia*, a' hova a' *Mercantile Forum*tol appellálnak, ekkor mindazáltal mikor *Mercantilis* Dolgok folynak, a' Triefti Fő Kormányozó praesideál a' Civico-Provinciálénak.

Ezen Magistratuson kívül vagyon a' Városnak egy/kis Birája (*Prætor*) a' ki 25 Forintig ítélhet, és egy *Criminális* Birája, a' ki a' Criminálékben az *Investigációkat* meg teszi és a' Magistratus ítéleteit végre hajtja.

A' mi a' Városnak közönséges *Politicumait* illeti, azok a' Város Gyűlése vagy az úgy nevezett nagy és kis Tanács által végeztetnek. A' rendes *politikai*, és *politiai* Igazgatás pedig, a' Kerületi Tiszttségre, 's azon feyül a' Kormányfőzékre vagyon bízva. —

A' Város Gyűlései a' *Patricius*okból állanak a' kiket Várofi Nemeseznek lehet nevezni; olyak ezek mint a' Fiumábeliek. A' nagy Tanács minden *Patricius*okból áll; vagyon mintegy 80 *Familia*. A' kis Tanácsba minden *Familiá*bol csak kettőnek van helye. A' Dolgok fontosságához, vagy mi néműségéhez képest, ez, vagy amaz gyűlekez, és a' *Civico Provincialétől* hivattatik öszve. Mert ez a' Városnak közönséges állapotját (*Status publicus*) tárgyazo Dolgokrol nem tanácskozhatik, hanem azokban, csak a' Várofi Gyűlésnek eszközül, és végre hajtóul szolgál. — Ezt a' Várofi Gyűlést egy Magyar Országai Vármegye Gyűléséhez lehetne hasonlítani. Ez választja a' *Patricius*okat, és a' Városnak Tiszteit-is.

Tudva vagyon hogy az Óstriai Tartományok Kerületekre vagynak osztva, melyekben ugy nevezett Kerületbeli Kapitányok vélek lévő Tisztekkel egygyütt a' *Politicumi* dolgokat folytatják. Triest és Vidéke egy külön Kerületet téfszen, és valamint minden Kerületbeli Tiszttség (*Kreisamt*) a' *Provinciák* Kormányfzégeitől függ, ugy a' *Triest* is, az oda való Kormányfzék alatt vagyon. — Ez a' *Kreisamt* egyfzersmind politziai *Directio*-is. (*Politzey Direction*) A' *Kreishauptman* két *Assessor*okkal egygyütt viszi Dolgait, tölle pedig némely Dolgok magok mi-néműségekhez képest a' Kormányfzékhez mennek, és ott intéztetnek el. A' Kormányfzék, minden *Politicum*okat, a' melyek vagy a' Város Tanácsaitól, vagy a' Kerületi Tiszttség-től fel adatnak, folytat, a' Királyi Rendeletseket közönségessé teszi, és végre hajtat-

ja; e' mellett a' Kereskedésbeli Dolgokra-is ügyel, és ebben a' pontban itt-is ugy folynak mindenek, valamint Fiumánál emlitem. A' Triesti fő Kormányozó egyfzersmind Generalis és Feldmarschal-Laitnant. De ezen Hivatalját ő is tsak annyiban tölti bé mint a' Fiumai fő Kormányozó 's ebben a' részben nintsen sok foglalatossága, minthogy valósággal egy itt lévő Generál Major ügyel a' Katonai dolgokra. —

Triest, és egész Vidéke, semmi Contributiot nem fizet, sőt a' Város-is fenkitől mástól adozásokat nem véfzen, hanem tsak azoktól, a' kik Bort kortsomárolnak. Mert az ilyek Vámat tartoznak fizetni. De ha nagygyában kereskednek a' Borral, ugy ők sem fizetnek. — Ebből a' Bor Vámból nagy a' Jövedelem. Ezenkívül, holmi Házi Fundusokból, és némely Tőke pénzekből, a' Városnak Esztendőnként 150 ezer Forint Jövedelme vagyon. —

A' Triest Vidékén lévő Falukban, mind Triesti Lakosok birnak. Ennek előtte ezeket nagyobbára Triest Várofsa birta, de már ezen Birtokait, mind Privatusoknak adta el. Az ilyen Falukbeli Birtokosok, a' magok Földjeiket vagy a' Parasztoknak adják ki Taxára, vagy magok számokra azok által miveltetik felel hafzonba.

A' Városnak őrizetire, mindenkor számos rendes Katonaság tartatik, a' Ki-kötő helynek pedig, és az egész Magyar 's Óstiai Littoralénak bator-

ságára, a' már Fiumánál is említett Tengeri Hajók 's az azokhoz tartozó rendes Tengeri Katonák vigyáznak. — Többféle nemű Hajók, és következő számmal vagynak mostanában: 16 *Schaluppák*; az ilyen Hajók 12 hat fontos golyobisu Agyúval birnak, és 24. Tengeri Katonákat tartanak: 6 *Schebékek*; Az ilyek 1. hufzonnégyszoros golyobisú, és két hat fontos Ágyúkkal birnak, 's 32. Embert tartanak: 4. *Felukkok* ezek 2 egy fontos Ágyut tartanak. Az utolsók inkább a' jövő Hajók meg vizsgálására szoktak használtatni. — Ezeken kívül némely Tsónakok vagynak, melyeket kémlelő Tsónakoknak neveznek; melyek a' jövő Hajóknak eleibe szoktak menni, őket kikérdezik, és a' Sánitáshoz vezetik.

A' régiebb időkben Triest Respublica volt, több Olasz Országi nagy Városok modjára. — A' Tsáfszárók az ily nagy Olasz Országi Városokat a' kikkel különben is nehezen birtak örömeft engedték független lábon allani, ha tsak az ő Oltalmakat meg ésmérték. Ezért Esztendőnként bizonyos Summát fizettek: és pártjokon voltak. A' Velentzeiek igen soká háborgatták a' Triestiek tessenességét, és három izben próbálták az ő meghodoltatásokat, de mindenkor hiába. A' Triestiek azután egészfzen a' Tsáfszárók és az Óstria Házbol való-Uralkodók Birodalmához kaptolták magokat, egy külön Kötés által, melyben szabadságok iránt bátorságba tették magokat.

A' mi a' Kereskedést illeti; az itt oly nagy, hogy Európában kevés Tengeri Varosokban vagon

nagyobb; kivált a' Magyar, és Óstiai Birodalomnak Kereskedésére nézve. Minden Nemzeteknek láthatni itten Hajóit: leg több Olasz' Anglus és Török Hajókat. — A' Magyar Országi Termékek (Productumok) melyek itt el adatnak: főképpen a' Gabona (*), a' Dohány és a' Marhák. A' két elsőt különösen az Olaszok a' Frantziák, és a' Spanyolok, az utolsokat inkább csak az Olaszok veszik; azonban a' Marháknak nagyobb része a' szárazon hajtatik Görzbe, és Olasz Országba. — Horváth Országból Fa jön és Szén, Carnioliából is Fa jön; kivált a' Hajó építésre és az Árbotzfáknak való fa, majd mind innen jön. — Carnioliából továbbá az *Idriai* híres Bányákból a' Kén-esső hozatik ide, a' melyet az Idegenek kivált a' Spanyolok vesznek meg. Most várak egy Spanyol Flotta, a' mely tsupán csak Kén-essővel fog meg rakodni, melyet a' Spanyol Király vétet, és Americába *Mexicoba* viteti az Aranynak *Amalgamatiojára* (vagy-is, az ezüsttől, réztől, és egyéb fél-vagy egész metallumos részekből való elválasztására 's tisztítására) Karinthiából számtalan Vas hozatik, a' mely a' Levantéba (a' Nap-keletre fekvő Török Birtokokba) és Olasz Országba *Senegagliaba* a' Pápa Birodalmába vitetik; Styriából atzélnek való Vas hozatik, és ezt az Anglusok 's más Idegenek vesznek meg. Az előfzámálttak a' főbb Artikulusok melyekkel a' miénk a' Kereskedést üzik. Ezeken kívül némely (*fabricatumokkal*) Kézfiz-ményekkel Kézitsinálmány-

---

(*) Hogy csak a' múlt esztendőben Triestben a' Millio Mérő M. Országi Gabona költ-el, azt említettem fellyeb,

okkal, u. m. a' Tseh Országi 's Morvai Váfszonnal és Tseh Orizági Üvegekkel, nagy Kereskedés üze-
tik — Az Idegenek pedig ily nevezetesebb Áruk-
kal gondaskodnak a' mieinkre: a' Török Országi
Hajók, melyeken nagyobb részint mind Görögök
üzik a' Kereskedést, Gyapottat, Olajat, Ris-kását,
Mokka Kávét a' mely t. i. a' Déli Asiából hozat-
tik) és mindenféle Levantei Gyümölcstöket, továbbá
Török Készítményeket, az Anglusok Amerikai
Kávét, (ez oltsobb a' Mokka Kávénál, de rosz-
szabb) Riskását, és Anglus Készít ményeket, u.
m. Pofztokat, Bársonyokat, Atzél portékákat, s.
a. t. A' Hollandusok Fűszerfzámot és Théát, a'
Ragusai Dalmaták Olajat, a' Frantziák Spanyolok,
Olaszok Borokat, és az utolsók fok Narantsot, 's
Tzitromat, a' Velentzeiek és Napolyiak pedig külö-
nösön Tengeri Sót-hoznak. — A' Dániai és Süe-
ciai Hajók vagy vásárolni jönnek, vagy pedig más
Nemzeti Kereskedők számára vett Portékákkal ter-
heltetik meg-magokat; vagy azoknak Áruikat hoz-
zák ide. — Az elő számláltattakon kívül, még
fok különbfélekkel vagyon itt Kereskedés; de
elég-volt, a' nevezetesebbekről szollani.

Ezen fokféle Nemzetek a' magokéinak Keres-
kedésére való vigyázás végett, Biztosokat, v. is
ugy nevezett *Consulokat* tartanak. Ezek a' ma-
gok Nemzetbélieknek Kereskedésiről, és a' Kereske-
désnek állapotjáról közönségesen, a' magok Orszá-
goknak Igazgatóit tudosittyák; és az is kötelessé-
gek hogy a' magok Nemzetbélieknek az Idegen
Ki-kötő helyben támadott perlekedéseiket igazítsák,
vagy azoknak hibáikat büntessék, és ha fontos a'
dolog, Országjokba tudositást küldjenek. —

Hajók mennek, és itt töltik-ki-a 40

ok
és
tik
ka
Ha
üz
M
tik
T
K
sz
m.
a.
Ra
Ol
T
nő
cia
Ne
hel
za
fol
elé

ke
ug
gol
dés

kba. tudósítást küldjenek. —

Látni való hogy a' Triestiek nagyobbára csak a' Kereskedésből élnek, a' mellyből oly nagy hasznok vagyon. Az ide való Kereskedők száz ezre-
 rekkal birnak, melly Gazdagságokat fokaknak, mind nagy Házaik, mind egész életek módja mutattják. Azok a' kik nem Kereskedők, mint a' milyenek nagyobbára a' Pátritziusok, és inkább Tőke penzeikből vagy Jofzágaikból élnek, szegényebbek és nem birják olyan jól magokat.

Triestnek nevezetesebb részei e'
 következők:

1) *A' Therefien Móló*, a' melly-is egy a' Tengerbe bé-nyúló hofzszu Battéria, mellyről az Ellenségre ha a' parthoz közelitne, ágyuznak. Ezen Mólónak végében egy Strása Ház és Golyobis öntő Műhely, kezdődésénél pedig Puska por Magazinok vagynak. A' parton a' Mólóra való mentelnél egy Lázareth, az az Kontumázt-Ispotály vagyon, de a' mellybe csak olyankor tartatik Kontumázt mikor a' nagy Kontumázt Ház meg-
 telik. —

2) *A' Josephi Móló*. Ez az első után építettett aval által ellenbe, és hasonló modra a' Kikötő hely a' Oltalmazására szolgál. Ennél a' Mólónál a' mint láthatni a' Rajzolatból-is, a' Tenger nagy Kerítésbe van el-rekesztve, a' hová a' Kontumáztot tartó Hajók mennek. A' nagy Lazareth vagy Kontumázt itten lévő. Két Rekeszek vagynak: a' nagyobb, a' nagy rendű, a' kisebbbe, a' kis Hajók mennek, és itt töltik-ki-a 40 Napot.

A' Hajókból a' Portékák mind ki-rakattatnak a' Hajós beliek által, és Kontumázt Magazinumokba (Szinekbé) tétetnek. Itt az olyanok, a' mellyek talán Pestist tarthatnáának magokban, mint: Gyapott, Posztó 's effélék, ki bontatnak és minden nap megprobáltatnak. Ugy t. i. hogy egy magát 34. Krajtzárért arra szánt ember' kezeit közikbe, és beléjek dugja 's ha ő a' Pestist el nem kapja, ugy Pestis nélkül valóknak találtnak. — Az Emberek pedig mind külön Szobákba rekesztetnek, mellyeknek külön bójárások, külön Konyhájok, és külön félre való helyek vagyon. Hogy a' Kontumáztot tartóknak Isteni tiszteletek-is legyen, az okból egy kerek Kápolnátska van építve, mellynek oldala nagy üveg ablakakból áll. — A' Pap ebben a' Misét mondván, a' Kontumáztot tartók kívül vagnak, és mindenfelől láthatják ötét. — A' gyónó-szék is ugy van tsinálva, hogy egy része a' Kápolnába, mas azon kívül vagyon. —

Az egész Kontumáztzra, egy ugy nevezett Prior vigyáz, ki is a' Sanitás beli Commiszióhoz tartozik. — Ezen kívül Chirurgusok, Vigyázók, és szolgáló Emberek vagnak. — Ha a' Hajók és Emberek a' ki szabott időt ki töltötték, akkor Trieft előtt ki köthetnek. —

3) *A' Sanct Carló Moló*, a' régi Molóval és Ki-kötő helyetskével egygyütt, a' Carló Moló a' 3dik a' régi Moló a betüvel és a' megette lévő Ki-kötő Hely a' 3dik számmal jegyeztetnek. —

A' míg a' Városba bé-nyúló Kanálisok nem voltak a' Hajók csak a' régi Ki-kötő helybe mentenek bé; és régen ámbár a' Város maga, mivel Kö-falai fenn állattak, erősebb volt mint most, a' Tenger felől más oltalma nem volt az *a* alatt lévő Batteriánál. De Károly Tsászfár és Király azután a' 3dik szám alatt lévő Mólót vagy-is Erősítést csináltatta, azt a' Ki-kötő helyhez ragasztván (a' *b* betűnél).

Éppen itt, egy Szent Károly nevű Hajó sülyedt el a' Tengerben, és erre építtetett az arról is neveztetett Móló.

Az ilyen Mólók a' Tengerben úgy készülnek hogy nagy kövekkel és földel töltött deszka Láda el sülyesztenek, és ezekre ismét kö-es föld töltetik, a' melyre végre faragott kövekből a' Móló építtetik. Ezen faragott kövek közzé pedig a' Mész helyett *Puzzolán* Agyag hánnyatik a' melynek az a' tulajdonsága, hogy kővé válik és a' köveket igen keményen össze tartja. —

4) *A' Sanitás*; (Egység Ház) mely az 4dik Számmal jegyeztetik. — Minden Hajók melyek a' Triest partjához jönnek, ezen Ház előtt tartoznak meg állapodni, és Passusait mutatni. Ha Pestis hír nagyon, innen minden Hajók a' nagy Kontumátzba küldetnek, ha pedig nintsen, az olyak melyek a' magok Kapitányaiak 's Hajossaiak ki-vallása szerint, Török, vagy rabló Hajókkal közösültek, vagy a' Török partokrol jönnek, 14 napig, néha csak 8 napig-is tartoznak Kontumátzot

tartani, az Egység Ház előtt. Ezeknek Portékák a' Hajókba maradnak; az Emberek pedig reggeltől fogva estvig Hajóikból a' Szárazra jöhetnek kis Tsónakokon; de más hova nem, hanem csak az Egység Házhoz egy mellette lévő Szinbe: holott két külön Rekefzek vagynak, mellyek egy mástól egy fél ölnyi, és fél ember magossagu fal által el-vagynak választva. — Az egyikbe a' Kontumátzosok, a' másba a' Triefiek mennek, és itt a' két Fél egymással befzélget, előre alkuszik, 's a' Kontumátzosok a' Triefiektől vásárolnak. A' pénzt lapátokon nyújtják által, és egy a' falba felyül lévő lyukba vetik, a' mellyben etzet vagyon; a' Triefiek pedig azután innen ki veszik a' pénzt. — A' Kontumátzosok mellett Vigyázók vagynak, mind azért hogy a' jó rend mindenben meg tartassék, mind azért hogy egy rendbéli Kontumátzosok, más rendbeliekkel kik előbb vagy később kezdetek a' Kontumátzhoz, egybe ne elegyedjenek. —

5). *A' Hófszu Kanális.* Ebben leg bátorságosabb ki-kötések vagyon a' Hajóknak, mert ez a' mint láthatni a' Városba nynlik, és az uttza közepén megyen fel; a' leg nagyobb rendű Hajók mindazáltal ebbe bé nem férnek. Ezen a' mint a' 6dik szám mutatja egy keskeny hid vagyon. —

6). *A' Bor Kanális.* Ebbe a' Borral terhelt Hajók mennek bé, 's azért neveztetik Bor Kanálisnak. —

A' 7. betű alatt egy regulázott folyásu patak, mely a' Hegyekről le jövő Vizetskéket magába

vélzen és mindenütt az Ujj Város mellett foly, a' Tengerbe szakad. —

Az *u* betű alatt a' Hajó épített hely vagyon, holott az ember a' Hajó épített az első munkától fogva az utolsóig, láthatja. Triesten igen derék Hajókat is készítenek. —

Emlitem utoljára a' Citadellát vagyis a' Felleg-várat, mely a' Hegyen fekszik, 's a' Városnak nem kevés oltalmára szolgál. Kicsiny, és nem a' leg erősebb állapotban vagyon. Innen szokták az Idegen Hajókat Ágyú lövésekkel meg köszönteni; a' már tudva vagyon, milyen Hajónak melly tiszteletet kelljen adni. A' Várbeli Épületeknek egyike Büntető v. Fenyték-ház gyanánt szolgál. —

Meg-jegyzem még Triestről, hogy itt némelly nevezetes Fabrikák vagynak: úgy mint p. o. Ro'solis Fabrika, mellyben a' leg jobb Ro'solist készírik, 's a' mellynek igen nagy kelete van; továbbá *Fajantz*, vagy fattyu Portzellán Edények Fabrikája. A' föld mellyből az Edényeket készitik a' portzellán földhöz hasonló, de nem egészen oly természetű. A' Velentzei Birtokból veszik *Skio* nevű Hegy mellől, és *terra de Vicenzának* nevezik. Az ebből készült Edények hasonlítanak a' Portzellánhoz, és mivel a' szépség 's tartósság benne meg vagyon, 's oltsobbak is a' Portzellán-nál, nagy keletjek vagyon, kivált az Országba bé. — Vagyon még Tobák Fabrika-is. A' Hajókra való Köteleknek mindenféle neveit pedig

T

nagy bővségben készittik; fok uttzákban akad az ember Kötél tsinálókra, kik itt folytatják munkájokat. —

Triesthez egy fél orányira a' Velentzei Birtok Szélében a' *Salinák* vagynak, az a' hely t. i. a' melyben a' Tengerből a' Sót veszik ki. A' Tenger Vizit kis tsatornák által a' földbe, mint egy két Lábnnyira bé állott és keményen meg tompolt táblákba eresztik. Ez itt bizonyos ideig áll, a' míg a' Napnak melege által a' viz ki-párállik, a' Só a' fenéken meg ülén; azután néhány izben ismét vizet bortsátnak a' táblába a' míg a' Só vastagon marad a' fenéken melyet azután lapátokkal innen ki-veésznek: 's e' már kész, morsolható Só. Mivel a' földből fokot magába szív, és különben-is tisztátalan, barna: és mivel jól meg nem szokták törni, darabosotska. —

A' mely Sót itt ki vesznek a' Tenger Víziből azt nem lehet más helyre hanem csak a' Ts. Királyi Só Depositoriumba adni, azért-is itt mindenkor szokott egy vagy más Vigyázo ember a' Ts. Királyi Só Háztól lenni, nehogy a' Sót más felé adják. —

A' nevezetes Triesti Épületeknek neveik, a' Városnak le rajzolt Képében fel vagynak jegyezve, az Ujj Város (mely Mária Therésia alatt kezdett épülni) kiváltképpen, szép és nagy Épületekben bővölködik. Nem kevesbé szép Épületek készültek és készülnék a' Város' azon Ujj részében mellyel Jo'sef Tsáfzár alatt kezdődött nagyobbított a' Város. Ez a' rész a' Carló 's Theresien Móló

között vagyon a' Tenger partján, és itt még a' Tengert-is már egynéhány ölnyre be-töltötték, hogy annál több Ház helyek nyerettessenek. —

A' Triesti Vidéknek a' Velentzei Birtokkal határos Szélein bizonyos meszszeségekre Strá'sa Há-zak vagynak a' melyekben a' Szélbeli vigyázásra, és a' Szökés még akadályoztatására nézve Katona őrizetek szoktak lenni. Minden Strá'sa Háznál egy Mo'sár Agyu is vagyon, melyet valamely Katona meg szökésekor szoktak ki-sútni; a' mely jelre a' Vidékbeli Parasztok fel lármázodván, tartoznak a' Szökővényt keresni. Különös az, hogy többnyire az őrizeten lévő vigyázó Katonák szoktak meg szökni. De az ilyen Szökővényeket éppen oly bajos meg kapni mint a' Tolvajokat, mert hamar a' Velentzei Birtokba veszik magokat.

Elnyit Triestről'sezzel Utazásom,
le-írását-is el végeztem;

HORVÁTH ORSZÁGRÓL KÖZÖNSÉGESEN.

Alkalmatosságot veszek itten, hogy Utamnak le-írása után, a' melyben Horváth Országnak csak egy részéről szólhattam, az egész Országról (valamint ezt Slavoniáról tselekedtem) egy Közönséges rövid le írást tegyek, melyben ezen Ország-nak természeti tulajdonfágára, belső és polgári állapotjára fogok terjeszkedni.

Horváth Ország a' Természettől szép és kelemetes Országnak tétetett. Eg-tájja minthogy nagyon Dél felé esik, meleg; azonban a' Déli

VII.

VÄRNE ÖYE

SOM

melegség itt a' fok Havasok és Hegyek által mérsékeltek. A' Tenger mellett fekvő részben, mindazáltal egy Magyar és Erdély Országi Embernek Nyárban felette melegnek tetszik. Nagyságára nézve a' mostani Horváth Ország Erdélynek szinte két harmadát teszi és mintegy 500 □ Mértföldre vettetik Felütete. — Inkább hofzfába nyulik el, és kevésbbé széles. Népeisége ki terjedéséhez képest elég nagy, és 700,000 Lelkeknél többre megyen.

Erdélyhez fokképpen hasonlít ez az Ország, kivált Hegyes részeiben, de a' földje még sem oly termékeny, és több munkás szorgalmat meg-kíván. A' Gabonának sokféle nemei, u. m. Ro's, Árpa, Zab, Haritska, Törökbuza jól teremnek ugyan, de a' föld trágyázást kíván, nem is adakozik oly bővséggel, hogy ne lenne igen gyakran Magyar Országi segedelemre szükség a' Lakosoknak, tiszta Buza pedig igen keveset terem. A' Horváthok a' Gabonával teszik azt a' Speculatiót, hogy el-adják a' magokét a' Littoráléba, 's magoknak Magyar Országról hozatnak.

Ezen Országban Ugar-földeket nem láthatni: a' mely földbe Ro'sot vagy Árpát vetettek, abban, ha ezt le-aratták, Haritskát vetnek. — A' Gyümölcsekre nézve Horváth Ország elég termékeny, főt a' Tenger felé való 's Dalmatiával határos részében déli Tartományi Gyümölcsek, u. m. Olajfák és Figék teremnek. Szőlők-is bővségben műveltetnek, de a' Borral csak belső Kereskedést tüznek. Styriában ugyan nagyon valami keletje a'

Horváth Bornak, de oda csak igen nagy Vámmal lehet bé vinni. Dohányt felette kevés helyeken mivelnek, ezt magok-is a' Horváthok a' Mura-közből Slavóniából, és Magyar Ország déli részéből veszik. —

A' mi a' Marhabéli Oeonomiát illeti, az ebben az Országban nem nagy, azonban éppen nem meg-vetni való. Tartanak a' Horváthok Marhát, de csak magok szükségekre, és belső Kereskedésre; fokakat is hizlálnak, és a' magokéinak fogyasztásában fokakat Magyar Országról vásárolnak hizlálás végett, 's ezen Marhákat, melyeknek Olasz Országban nagy keletjek vagyon, jó árron el-adják. A' Horváth Marhák nagyobb részint kisebb neműek, fok a' pej, és fekete közöttök. A' Lovakban a' tér helyeken nintsen szűkség. Juhokat keveset (*), Sertéseket nagy számmal tartanak.

Annyi Erdőket egy akkora Országban nem igen láthatni, mint a' Horváth Földön: mert itten Havas, Hegy, Domb, Völgy és Térés Erdőkkel terített, fákkal rakott. A' Fával szép Kereskedést űznek a' Horváthok a' Tengeri Partokra, de kivált a' fok Fa-szánnal, melyet az Erdekben

---

(*) Mercopailon, mely-is Kamarai Józsiág Olasz Országi Paduai Selyem Juhok tartatnak. Ezek szépen szaporittatnak, és elztendönként 60. 70. Juhok el-hajtatnak Budára, a' többi Kamarai Józsiágokba való el-oltság végett.

égetnek, és a' jó Hammu-'sirrál, melyet fáik adnak. A' mi a' Természet Rendeiből való neveztetesebb Terméseket illeti: a' Horváth Föld az Állatokra nézve, különösen a' Vadak mindenféle nemeinek kedvező. A' Plántákra nézve említettem már a' Gazdaságot illetőket, a' Lenen és Kenderen kívül. Tereimnek ezek is, de egy nagy részében Horváth Országnak, abban t. i. a' mely Hegyesebb, és Styriához 's Carniolához közelébb vagyon, a' fonáson kívül meg nem dolgoztatnak: mert a' fonaléket Styriába és Carniolába adják, hol azt nekik még-mivelik; és csak így kapnak Váznót,

Az Ásványokra és Ertzekre nézve Horváth Országot szegénynek lehet mondani, Arany vagy Ezüst Bányákról itt nem tudnak; Réz Bányák csak egy helyen, u. m. Szamobornál, közel Zágrábhoz, találtnak. Vas Bányák Zagráb Vármegyében *Tsubáron*, *Brodon* és *Merzlavodizán* vagynak.

Mineralis Vizek, u. m. elsőben is Savanyu Vizek Károly váron alóll *Sztreditskonál*, a' Kulpa Vize mellett, és egy más helyen Károlyvárhoz közel, melyet nem nevezhetek. Meleg Feredők pedig a' Zagoriai Kerületben Vara'sd Vármegyében Krapinánál, Teplitzénél, és Szmerdo Teplitzénél, nem különben Vara'sd mellett, találtnak, melyek a' régi *Aqua Jasæ* és *Constantiniana* név alatt esmérétesek.

Polgári Alkotmányára nézve Horváth Ország 3. Vármegyékre, és egy Nemefi Kerületre (Districtusra) osztatik. Ezeken kívül vagynak a' Katonai Határnok Részek, melyek mintegy felét foglalják el az Országban. A' Vármegyék: (melyek ennek előtte Tót Országhoz tartoztak, a' mostani Zagrab Vármegyének egy részét kivéven), Zagrab, Körös, és Vara'sd.

I. *Zagrab Vármegyének* a' Kulpa Vízén túl való része, az t. i. mely a' Károlyvári Határnok Kerületek' szomszédságában esik, és a' Tengerig le nyúlik, ennek előtte Szeverin Vármegyéhez tartozott, de II. Jó'sef Tsáfzár alatt Zagrab Vármegyéhez kaptasztatott, a' melyel most is egyesülve vagyon, és annak a' Kulpán túl való 's Tengeri Kerületjét teszi. A' Bánalis Határnok Kerületekben pedig több Helységek vagynak, a' melyek nintsenek a' Katonaság alatt, hanem a' Vármegye polgári Igazgatásától függnek, és oda tartoznak. A' fő része Zagrab Vármegyének az, a' mely a' Kulpán, és részint a' Száván felyül fekszik.

Ebben a' részben ezek a' nevezetesebb Helyek: *Zagrab*, *Krapina*, egy Mező Város Várral egygyütt, *Jászka*, *Rákapatak*, *Verbovetz*. A' Bánalis 2. Határnok Kerületben ezek a' Helyek tartoznak Zagrab Vármegyéhez: u. m. *Komarovetz*, *Blinyavár*, *Moschenitzá*, *Hrasztovicza*, *Popuszko*, *Topuszka* a' Püspökség Jólzágai; *Prachno*, *Drenčina*, *Vuroth*, *Sasin*, *Farkassich*, *Letovanich*, *Staribrod*, és *Gore*, részint a'

Zagrábi Káptalan, részint Prapostja Józféagai. — Ezeken kívül még több aprotb Helységek a' Vármegye testéhez tartoznak.

A' *Trans Colazi*, és a' Tengeri Kerületjében Zagráb Vármegyének, melyek valamint a' Banális Határnokoknak a' Glina Vizétől a' Károlyvári Határnokokig terjedő részetskéje a' valóságos Horváth Országban fekszenek, a' következő Helyek érdemelnék említést, u. m. *Károlyvár, Severin, Novigrad, Verbovszko, Mercopail, és Fufiné.* —

2) *Varasd* Vármegyében, mely is felyül a' Dráva Vizétől, alóll Körös Vármegyétől káryékeztetik, a' főbb Helyek: *Varasd* és *Kaprontza* két Királyi Városok, *Vinitza, Lubrig, Lipoglava, Rastzinya* vagy *Racy, Klanetz.*

3) *Körös* Vármegye Zagráb Vármegyétől és a' Varasdi Határnokoktól közbüll vétetik. Az elsőbb Helyek benne: *Körös* egy Királyi Város, *Bélovár, Rakovetz, Ivanits, Tzirkvina.*

4) A' Turopolei Mező, *Campus Turopole*, egy külön Kerületet ítézen. Zagráb Vármegyében fekszik, és 22 Helységet foglal magában, melyeket mind Nemesek laknak, kiknek tulajdon Köz-Magistratusok vagyon, mely, által igazgattatnak, külömben a' Vármegyének lévén Tagjai, az által vévén minden Királyi Rendélése-

ket, és az által correspondeálván a' felsőbb Dicasteriumokkal. A' Magistratusoknak feje Grófnak Comesnek nevezetik (*Comes Campi Turopolensis*) a' kivel egygyütt 12. Assessorok, kik közül egyik Kapitány, más Notarius, és a' harmadik Perceptor, vizzik a' Köz- és törvényes Dolgokat. A' Turopolei Magistratustól a' Törvényes dolgokban a' Vármegyei Törvény-Székre appelláltatik. — Ezen Nemefi Kertületnek külön Követje küldetik a' Magyar Országi Diatára. A' Magistratusnak Lukavetzen vagyon Helye.

A' Horváth Országi Vármegyének a' Magyar Országiakhoz hasonló *Organizatio*jak vagyon. Ezekben azonban ritkábban tartatnak a' Köz-Gyűlések, ezstendöbe t. i. tsak háromszor, négyszer, akkor pedig 2. Hétig is el szoktak tartani, mely okból azokat utolja felé igen meg szokták unni és oda hagyni a' Statusok. Particularis Gyűlés annyival több tartatik. A' közönséges Dolgok Deák Nyelven folynak, mely Nyelv itt nagy divatjában vagyon, valamint a' Magyar Országi Tótos Vármegyékben. A' Vármegyei *Manipulatio*ban az is egy külömbség, hogy itt nagyobbára tsak a' Szolga Birák vizzik a' Helységek Contributiobéli (*) dolgaikat, mert Falusi Notariusok tsak a' Mező Városokban vagynak.

(*) A' Horváth Országi Vármegyeék Lakossai kevés Contributiot fizetnek; ugyan is ez egy hasonlítás szerint mintegy annyit teszen, mint a' Sopron Vármegyebéli Contributio.

Emlékeztem más helyen már arról: hogy mi-
tsoda fő Kormányozás alatt légyen Horváth Or-
szág Tót Országgal egygyütt; arról-is szollottam,
hogy Ország Gyűléseit tartja a' két Ország Régi-
ebb időkben, míg a' Törökök' foglalásaig a' két
Ország egybe nem szorított, és rend szerént
külön Banusok által igazgattatott: Ország Gyű-
léseit-is külön tartotta. Azonban 150 Ferdinand
után egygyütt tartottak Ország Gyűléseket, és egy
Bánustól függöttek, sőt Horváth Országnak pol-
gári Igazgatás alatt lévő része egészen a' felső
Slavoniához (mely most Horváth Országához tarto-
zik) kaptsolván magát, slávonía neve alatt értetö-
dött, a' rólla említettésvé Diätalis Articulusok-
ban-is. 150 Leopold után a' két Ország egészen
el-választatott ugyan egymástól, és a' felső Slavo-
nia Horváth Országához adatott; azonban egy Bá-
nus alatt maradtanak, és egy Ország Gyűlést-is
tartanak. Az Ország Gyűléseknek, melyeket a'
Bánus hirdet-ki Királyi engedelemmel, több tár-
gyai vagynak, a' mint azokról Zagráb le-írásánál
emlékeztem. Ezen Ország Gyűlésekben a' Mag-
nások Prälatusok, Vármegyék Követei, és ezen
kívül minden Nemes Ember meg jelenhet; mely
szerént mintegy szükségtelennek láttának a' Vár-
megye Követei, ha azok is, a' kiknek ök képe-
ket viselik, személyesen meg jelenhetnek. A' Ki-
rályi Városoknak-is Követei jelennek. Ezek a'
Horváth és Tót Országi Gyűléseken, a' Határnok
Katonai Tisztek-is ennek elötte hivatalosok voltak,
akkoron azonban több Hazafiak lévén közöttök.
De miolta a' Határnok Katonaság Maria Theresia
Királyné alatt a' mostani lábra tétetett, a' Határ-

nok Tisztek sem hivattatnak, ha csak nem Haza-
fak. —

A' két Országoknak egy közönséges Cassája, és annak gondját viselő *Perceptora* vagyon. Ez mind azt, valami ez Ország Cassájába, a' Vármegyék *domestica* Cassáiból a' Királyi és Districtualis Tábla Tagjainak fizetésére adatik, és a' mi a' Banalis Határ széleken a' Vámokból és a' Harmintheadokból a' meg határozott mód szerént az Ország számára bé-jő, hasonlóképpen némely régi Tőke-pénzeknek esztendőnként való Interesseit bé vészi, mely pénzeket azután a' két Ország Rendel részint a' már meg-határozva lévő végekre, részint egyre-is másra-is tettzések szerint fordítanak.

Emlékeztem már Utazásomban, mely rendetlenül légyenek építve a' Faluk, és mely kitsinyek légyenek nagy részint. Vara'sd Vármegye ennek különösen példája. — Itt a' mint értem 1145. Faluk vagynak, és ezek 2600. Házakból állanak.]

A' Tér-helyeken kivált Körös Vármegyében, és a' Határ széleken (a' hol a' Faluk reguláztattak) nagyobb és rendesen épült Faluk vagynak. Az ilyenek főképpen népeseek; mert a' 3 — 4. Ház Falukban-is majd minden Háznál leg-alább 2 — 3. Familia lakik, az ily nagy és rendes Helységekben pedig némely Háznál 20. és 30. pár Ember is élve fér. — Azonban az ilyen Házak igen nagyok is; vagy ha a' Ház kisebb, és nem fogja

bé a' Familiát, úgy apró Házakat ragasztának hozzája, a' mint már Utazásomban említettem. A' Tér helyeken is vagynak el hányt Faluk, mindazáltal tsak több Házat lát itt az ember egy csoportban, mint a' Hegyek között;

Horváth Országban a' Nemesség igen számos; természete és szokása Magyaros, tsak Nyelve különbözteti. A' Parasztság jó és jámbor nép; nagyon áhitatos de ostobáska. — A' Határnok Katonákat vévén, és ezek közt is a' Görög Vallásnakat, sem tolvajságra, sem egyéb nagy vétkekre nem igen adja magát, és a' Tömlöztők majd mindég üressék; Várasd Vármegye Tömlöztzében ott jártomban 2. Vétkes vala. A' Horváthokat korheleknek is tartják, de ez nyilván onnan jó, hogy igen kitsiny a' Commeciumok, kivált az Óstriai Tartományokba, melyet a' nagy Vámok akadályoztatnak. Sokba vagon hasonlatossága a' Horváthoknak a' Magyar Országi Tóttal, tsak hogy eme lágyabb, és élhetetlenebbnek láttzik. A' Tót Nyelv is olyan lágy Nyelv, a' Horváth pedig virgontzabb, és a' beszédje is elevenebb; valamint a' Rátzé, melyhez a' Dialectussa többet üt a' mint a' Tóthoz. En soha olyan szaporá beszédet és Nyelv peregést képzelnem nem tudtam, mint a' milyet a' Horváthok közt hallottam. Minden kitsiny dolog felett pedig oly hosszán és vég nélkül tanátskoznak, hogy azt nem tudtam eléggé tsudálni, s a' mellett nevetni is.

Ámbár a' Kulpán felyül lévő része a' mostani Horváth Országnak tulajdonképpen nem Horváth

Ország, mindazáltal a' Horváthok ott eleitől fogva el-terjedtek, úgy hogy itt az ember, a' Slav Nyelvnek sem Tót, sem Rácz Dialectussát nem hallja, hanem csak a' horváthot.

A' Horváth Aszfszonyok, a' mint Utamban is megjegyzettem, igen dolgozók; a' Mezei Munkában telznek aányit, ha nem többet, mint Férjeik, még-is a' mellett a' Házi Gazdaszfszonyságot-is folytatják. — Ezen fok dolgozás mellett az Aszfszonyok egy nagy részibe Horváth Országának igeti durva, 's rút tekintetűek, a' Hegyekben szebbek, különösen Károlyvártól Fiumáig, és az ember egészfzen meg ütközik, hogy ezen Vidékben egészfzen meg változnak formájokban. — A' Férfiak viselete hoszfszu Nadrág, Csizma (*) Ing, azon felyül sinoros öv, és hoszfszu Dolmány. Az öv el nem maradhat; a' leg rongyosabbnak is derék öve van, ha mindjárt fityeg is az Ing. — Az Aszfszonyok bé kendőzik a' fejeket, mint a' Magyar Aszfszonyok, a' Leányok Kontyba kötik, és sinorokkal öfzve fodorják fel fűrtözött Hajaikat.

Egész Horváth Országban mind a' Nemes, mind a' Polgár, és Parafzt Lakosok, a' Határnok Lakosoknak egy részét (mely-is Görög Ritusu Ó Hitet követ) ki vévén, a' Romai Catholica Hitet tartják. Vagynak azonban Körös Vármegyében némely Görög *Orientalis Ritusu*, de egygye-

---

(*) A' Littoraléba Tzipöt viselnek, már itt inkább kortsosodtak.

sült Eklefiák, melyeknek Püspökjök Kőrösön lakik, és a' kinek Megyéje a' Tót Országi és Bats Vármegyei Unita Eklefiákra is ki terjed. A' Rommai Catholica Eklefiák három Püspöki Megyékre vagynak elosztva; leg ízélesebben ki terjed a' Zagrabi Püspök Megyéje, mely az egész Kulpán felyül való részre t. i. az ennek előtte volt felső Slavoniára és a' Banális Határnokoknak a' Kulpa és Száva, Unna és Glina közt fekvő részére (u. m. a' mely ennek előtte Slavoniához tartozott, e' fellett a' mostani Slavoniára (a' Diakovári Megyét most ki vévén) eleitől fogva ki-terjeszkedett, ez időben pedig, a' midőn Horváth Ország is keskenyebb Határok közt lévén több Püspökségekkel egyesítettetett, a' tulajdonképpen való, és Transcolapi Horváth Országnak is egy bizonyos részéig ki terjed. — Ki terjed továbbá Szalad és Sümegh Vármegyéknek egy részére, meg pedig eleitől fogva, mely is azt gyanittatja, hogy ezek a' részek a' Zagrabi Püspökség fundálásakor felső Slavoniához tartoztanak. A' *Segniai* v. Zenki Püspök Megyéje a' Corbaviai, Modrusi, és Zenki Megyékbel egygyesült, és a' tulajdonképpen való Horváth Országnak leg nagyobb részére terjeszkedik ki.

A' *Novii* Püspök Megyéje igen kitsiny, és csak a' Littoralénak némely részét foglalja magában,

Horváth Országban majd minden nagyobb Földes Uraknak Patronátusi jussok vagyon. Ugyan-is nagyobbára az illyektől fundáltattak, és fundáltattak most is az Eklefiák. A' mikor az Eklefiát

fundálják; akkor a' Papot-is *dotálják*, és a' Papoknak szántt földek örök jusson adatnak által nékiek, úgy hogy azokat a' Földes Ur visszfa nem veheti. Ez okból lát az ember Horváth Országban sok oly Papokat a' nagyobb Eklefiákban, a' kiknek egy néhány Parafztok laknak földjeiken; kiknek ők valóságos Földes Uraik. A' Jus Patronatus pedig azt hozza magával, hogy a' Püspök által candidált 3. Személyek közzül tégyen az Eklefiába Papot, és ő legyen az Eklefiák' fő vigyázója. —

Az Oskolák Horváth Országban nintsenek igen feles számmal, tsak a' nagy Helyekben lehet azokat fel találni. Jósef Tsászfár Uralkodása alatt az Oskolák gyakoroltatására nagy vigyázat és kifizetés volt; de most ez iránt a' Várnegyék nem igen szorgalmatoskodnak, nem lévén a' falusi Oskoláknak nagy barátjai. Nem úgy van itt, mint a' Magyar Országi Magyar Helységekben, de mely különbség is van a' Magyar és Horváth Parafzt között! — Lehetetlen, hogy ártasson, ha az ember a' Baromnál valamivel felyebb emeli magát. — A' Határnok Kerületben ennekelotte majd minden Faluban Oskola volt, de most ott is tsak 3. Helyeken vagyon.

Horváth Orzágnak Tót Orzággal nem különben Bosniával, és a' Török Birtokban lévő Horváth Országi Rézfzel, s Dalmátiával határos része a' Határnok Kerületeknek nevezterik, melyeknek Lakossai mindnyájan Katonák. A' mostani Horváth Orzágnak felit téfzi ez a' Réfz, a' mely több ke-

területekre, és Regementekre (Seregekre) vagyon elosztva. Ezen Regementek név szerint ezek:

1) A' két Bánális Regement, melyek a' Horváth Országi Bánus alatt vagynak. Ezek téfzik a' két Bánális Kerületeket.

2) A' Körösi, és Szent Györgyi Regement, kiket egygyütt a' Varasdini Regementeknek is neveznek; ezek két Kerületeket tesznek, melyeket egygyütt a' Varasdini Generalatusnak hívnak.

3) A' Károlyvári Regementek, és nevezett szerint az *Ottosátzi*, a' *Likai*, a' *Szluini*, és *Ogulini* Regementek Kerületei. Ezeket egygyütt Karlsruhti Generalatusnak nevezik, és ez, valamint a' Varasdini a' Horváth Országi Commendirozótól függ.

Ezen utobb nevezett Kerületek' Lakossáinak nagy-része a' köz beszédben Oláhoknak (*Vlach*) neveztetik, ámbár az Oláhokkal Nyelvekben semmi hasonlatosságok nintsen, és valóban Horváthok. De ezen nevezett egy részint onnan ered, mivel ezek a' Keleti Görög Ritust, és Ó Hitet követik, a' melyet a' Horváthok Oláh Vallásnak-is mondanak; de más részint onnan-is származik, hogy azon egész Havasos Vidéknek Lakossait Zenktől fogva Novigrádig, Morlachoknak (*Mauro Vlachi*, *Latini nigri*) nevezik. — Mely nevet az Olaszok adtak reájok még régente; ennek eredetét pedig némely Historicusok onnan hozzák-le: hogy az

Olasz Coloniák, kik a' Romai Illyricumban voltak, (e' magában foglalta Horváth-Országot, Dalmatiát és Bosniátis) a' Slavusoknak, kik most lakják, ide telepedésekkel, a' Havasok közzé vévén magokat, és ott rend szerint páztori 's vándorló életet élvén, ezért, a' más Olaszoktól való meg különböztetésből fekete Olaszoknak, nevezettek; mert Vlách a' Horváthoknál Olaszot tészen. Így ezen Havasos Vidékek Lakossira is, kik nyilván talán az Olasz Coloniák Maradványai, de Nyelveket el veszítették, a' Morlach vagy Vlach nevezet háromlott (*). Ezeket vad, és tolvaj Embereknek tartják, de azt is bizonyítják, hogy a' szükség vízi nagy részint a' tolvajságra, főképven lévén meg terhelve.

A' nevezett Határnok Kerületek egészszem Katonai Lábra vagynak szabva; mind a' polgári, mind a' katonai Igazgatás és Rendtartás a' Regementek Tisztjeire vagyon bízva, a' kik mindennek mindekenben. — A' jó rendet és regulát ezen katonai Igazgatásban közönségesen ditsérik, ellenben némely terhek-is találtnak, melyek ellen panaszokat hallottam, 's a' melyeket sok Horváth Országok szívekre láttatnak venni; reménylik azonban, hogy annak idejében az Igazság szerető Fejedelem azokon könnyebbitend.

(*) Nem lehetne é a' Morlachokat, a' Croatiába és Dalmatiába egy ideig le-telepedett Abárok Maradványinak tartani?

De méltó leszzen ez alkalmatossággal a' Horváth Országi 's egyszersmind Slavoniai Határnok Kerületeknek eredetéről, és fel állások módjáról, régibb és mostani állapotjokról rövideden emlékezni, külömben is az olyan tárgy lévén, mely kevesek előtt esméretes.

A Horváth és Tót Országi Határnok Kerületekről.

Ország Határ Őrizetei, 's Őrző Népei a' leg régiebb időkől fogva voltak, azonban nem voltak azok ugy regulázva, és ugy ki-terjedve mint most vagynak. — Ugyan is Horváth és Tót Országban (minthogy most csak ezekről szollunk) a' Várookban, melyek eleitől fogva, mind az Ország közepében mind a' Határookban nem kevesen számláltattanak, Kapitányok (*) és Kastellánusok voltak, és a' Várok hozzájuk tartozó földekkel bírtak, a' mely földeknek Lakói a' Várak' Oltalmazásával, és a' Határok' őrizésével tartoztanak. — Mindazonáltal ezen Határnok Várookban különös katonai Igazgatás nem volt; nem is voltak akkor rendes Határnok Kerületek. I Mátyás Király mondatik az elsőnek, a' ki Horváth Országban, annak nagyobb részében katonai Jurisdictiont és igaz-

---

(*) Ilyenek voltak p.lo. a' régi Kaprontzai Kapitányok Slavoniában, és a' Zenki Kapitányok Horváth Országban, mely utobbi Hivatalt sokszor a' Bánsók is viselték.

gatás módját állított fel, a' Hazának a' Török ellen való oltalmazása végett. — Azért is fok privátusoknak a' Határban lévő Váraikat és Birtokát magához váltotta. —

Tót Országban Sigmond Király állított fel egy valamennyire rendes katonai Igazgatást a' Határban. — Azonban Slavonia nem fokára azután elfoglaltatott éppen azon részében, a' mely a' Török szomszédságának volt ki-tétetve. —

Isz Ferdinand Királynak, még mint Óstriai Értz Hertzegnek Horváth Ország II. Lajos M. Királytól Országos Végzés szerint által adattatott, és nem fokára Birodalma-is lön mint Magyar Királynak. — Ebben az időben vettetett meg a' mostani Határnok Kerületeknek, és az egészfen kü-lön vált katonai Igazgatás módjának fundamentuma (*). Ugyan is isz Ferdinand előbb egy külön Generalis által, azután Következöi, *Locumtenensek* által (a' milyenek Károly és II. Ferdinand Ertz hertzegek voltak) igazgattatták katonai Dolgokban az Országot; mely szerint a' Bánusoknak katonai Tifztjek és foglalatosságok el kezdett mul-mi, a' kikkel csak, az 578dik Elztendőbeli 15dik Articulus szerint, Leveledzés és Egyet-értés parantsoltatott. A *Locumtenensek* után, kik mind-

---

(*) Tudni való hogy főképpen az egyes Birto-kosok' Birtokainak 's Jussainak a' K. Fiscus hoz lett váltatása által militarizáltattak lassanként az egész mostani Határnokok.

azáltal a' polgári Dolgokban nem avatkoztak, a' *Carlostadi Generalisok* parantsoltak a' Horváth Határnok Kerületekben. — Ezek, idővel nagyobbra nagyobbra terjesztettenek. — A' mi a' Töröktől foglalt részekből, és a' Határnok Kerületekből meg maradt *Transcolapiánus* Részeknek neveztetett, (*partes Transcolapinnæ*) és ezek, valamint némely Helyek a' Határnok Kerületekben-is, a' polgári Igazgatás alatt voltak a' Bántól függvén kitől egyfzersmind az azután fel állott Bánális Határok-is függöttek: melyekről mindjárt szollok. —

1) A' Banális Határnok Kerületről,

A' Banális Határnok Kerület mely két kisebb Kerületből áll, a' Kulpa, Száva, és Glina Vizek folyásokban fekszik. — Ez a' Rész, a' mennyiben tsak a' Kulpa és Glina 's Unna Vizei rekefztik, Slavoniához tartozott; valamint az a' Réfszetske-is, mely ezzel határozodván, a' Zettina és Unna között, a' Török birtokban vagyon Horváth Ország Részének nevé alatt. —

Iső Ferdinand Királynak Horváth Országgal egygyütt Tót Országban-is a' Kaprontzai Vár, és a' hozzá tartozó szélbeli Határ helyek, a' mostani Slavoniát bíró Török ellen való oltalmazás végett által adattattanak ugyan: de e' mellett a' Slavoniai Rendekek látván a' Töröknek Horváth Országban is a' Kulpaig való elő nyomulását, a' Kulpán innen (Cis-Colapin) külön Határ Örizeteket állítottanak

fel, a' melyek Banális, és Tót Országi Határoknak 's Örizeteknek neveztettenek. Minekutánna a' Török a' Kulpán-túl való Részekből (ex partibus Transcolapianis) ki-verettetett Ao. 1689. ezek Tót Orzágnak vizsfa adattattanak, és a' Kulpán innen lévő Határokhoz kaptsolatván ezek-is a' Bánus igazgatása alá vettetenek E' vizsfa foglalé Rész téfzi a' mostani Banális Határokat. Ao. 1696 pedig a' Tót Országi Bán ezen Határookra nézve *in partibus Unnæ et Culpæ* Ország Kapitány nyává neveztetett a' Rendektől, kiktől a' Banális Határok jobb jobb rendbe vétetödvén, és a' Töröktől vizsfa nyert Slavoniában fel állított Határok Kerületek is a' Bánus igazgatása alá adatván: a' polgári Dolgokra nézve Banális Helytartók rendeltettek u. m. egy Banális Hivatal Helytartója, ki a' Bánusnak mindenkben *Vicariussa* volt; egy Banális Határookban lévő Helytartó, és egy Helytartó a' mostani Slavoniában. A' Bánus Helytartója, a' Banális Határookban, mind a' polgári mind a' Katonai fő Igazgatást vitte; de a' Slavoniail Határookban a' katonai Igazgatásra egy különös Katonai Helytartó volt rendelve. —

A' Határoknak pedig katonai Állapotjuk az Udvari Fő Hadi Tanástól tétetett függésbe, —

Az egész Slavoniának és Horváth Orzágnak *provincialis* része a' Törököktől való vizsfa vétele után az el fogaltt Tartományoknak, ujjonnan Vármegyékre osztatott, 's azoknak Fő Ispánnjai (*)

(*) A' Fő Ispánnok ámbár ki neveztettek iső Leopoldtól, még is M. Thérésia idejéig nem fungáltak.

's Tisztjei neveztettek ki. A' Vármegyék pedig a' Banusnak és a' Locumtenenseknek tétettnék fő Vigyázások alá (*). Ezen Banális Határok felállításának első elzendeiben, mindeneket a' Határnok Katonák' Tisztjei folytattak és igazgattak, de I. Leopold látván ennek következeit, rendelte: hogy minden politicumokat a' Vármegyék folytassanak; hasonlóképpen volt és rendeltetett a' Slavoniai Határookban is.

A' Karolyvári Határnok Kerületekben, és a' Kaprontzai vagy a' Varasdi Határookban a' telyes katonai Igazgatás meg maradt.

Meg halván VI. Károly Császár és Király, a' Banális Határokból valamint a' többiből is, Népség vitetett ki Olasz Országba és Bavariába a' mely nagy szolgálatokat tett. A' Hadnak vége lévén új Regulatioja készítettett a' Banális Határoknak, a' Slavoniai Rendek egyetértésével, és az egy Királyi Diplomában Ao 1750 ki adattatott, mely szerint: a' Banusnak, és a' Slavoniai 's Horváth Rendeknek Authoritások ezen Határookra nézve meg erősítettett, a' Hadi Udvari Tanátsnak is acti-

---

(*) A' Locumtenensek bizonyos idő múlva megüzüntenek lenni és Maria Theresia alatt minden Vármegyékben Fő-Ispányok tétettnék 's a' Vármegyék jó rendbe hozattatának. 1797ben pedig az Horváth és Slavoniai Helytartó Tanács állott fel, mely azonban nem sokáig tartott volt. —

vitássa melyet eddig gyakorlott, hasonlóképpen meg hagyatott, — a' Horváth és Tót Országi Rendeknek Jussok az Ország Kapitányságnak ki nevezésében meg ösmértetett; — továbbá ezen Diplomának tartása fzerint, a' Fegyverek és Hadi készületek mindenkor a' Király ö Felsege által szereztetnek, a' Határokbán némely Vámokból bé jövő hasznok, melyek annak előtte a' Commendánsoké voltak, az Ország Cassájába adattatnak; a' Banális Militia Tisztjei fizetésének segítségéül pedig (mely fizetés a' Népek Contributiojából adatik) a' Harmintzadoknak fele fordittatik. — Mely Diplomának ki adása után, a' Banális Határnokosok, a' rendes Katonaságnak módja fzerint el osztattak két Regementekre, és ezek ismét Battallionokra Companiákra. —

A' Károlyvári (Carlostadi) Határnok Kerületekről.

Ezekről inár előbb emlékeztem, még csak nemelyeket szükséges hozzá adni. Károlyvár Várossa Károly Ertzhertzeg 's Locumtenens által (ki is Maximilián Tsáfzár és Királynak Testvére volt) építtetett, és mivel a' Horváth Országi Határokbán parantsoló Generalis itten vette Lakását, ezek Károlyvári Határnok Kerületeknek neveztettek. — VI. Károly Tsáfzár látván ezen Kerületeknek rosz igazgatásokat és rendeletlen állapotjokat 1734 után Hertzeg *Hildburghausen* által egészszén reformáltatta, és ujj rendbe hozatván a' mostani Rendszabásoknak akkor vettetett meg fundamentoma.

A' Vara'sdini Határnokokról.

A' Varasdini Határok, melyek előbb a' Kaprontzai Határoknak neveztettek, mivel a' Kaprontzai Kapitány igazgatása alatt voltak, akkor állottanak fel, a' mikor a' Török a' mostani Slavoniát el foglalta, t. i. II. Lajos és I. Ferdinánd Királyok alatt. — De Rudolph Császár és Király alatt lett ezen Széleknek nagyobb ki terjedése. Ugyan is a' Babotsai Szigethi 's Vasvári Határ Örizetekben lévő Katonaság, mely is a' Kaprontzai Katonasághoz tartozott, a' Török által ki-verettetvén, szükséges volt erről a' részről erősíteni a' Határokat, mely okból azután Serviai 's Boszniai Lakosok is telepítették ide, és ezek a' Katonai szolgálat ajánlásának fel tétele alatt II. Ferdinandtól Privilegiumot nyertek, magok, tulajdonjok és Vallások szabad állapotja felől. Ezekben a' Határookban lévő Katonaság keményen ellent állott a' Törököknek, és a' bé költözött Rátzokkal száma nevedett. Bizonyos idő múlva itt a' Kapitányok helyett Generálisok tétettenek, kik-is Varasdinra vévén helyeket, a' Szélek úgy neveztettek Varasdini Határnokoknak. Egy ideig, a' Varasdini Kerületek-is (valamint a' Banalis Határ Kerületek) törvényesen igazgattattak, és valamint régebben is mindenkor a' Várak Kapitányai 's a' Katonaság főbb Előljárói Horváth 's Tót Országban, az Ország Rendjeinek Tagjai, 's azoktól 's a' Bánusoktól függők voltak; a' Kormány alatt lévő Népek a' Magyar Korona Törvényei szerint szolgáltattak igazságot, és az Horváth 's Slavonia Ország Gyűléseiben meg-jelentek: úgy ezeknek is Tiszt-

viselői hasonlóképpen tselekedtek. De bizonyos idő múlva, a' Varasdini Generalisok fel állása után, a' Varasdini Kerületek tsupán csak Generalissaiaktól, és az azok alatt lévő Districusok Commendánsaitól kezdettek függni, a' kik lassanként ki kezdetek maradni az Ország Gyűléseiből is, melynek oka különösen a' volt, hogy ezen Varasdini Kerületek, valamint a' Károlyváriak, az egy más után Locumtenensi Hivatalt viseltt Mátyás, Maximilián Császár és II. Ferdinánd Értzhertzegek, későbbre pedig a' Károlyvári Fő Generalisok alatt voltak. — Ezek alatt ugyan csak a' Katonái dolgokban voltak; de a' Generalisok magok szabad kények szerint kezdetek Tisztjeikkel egygyütt mindent igazgatni, azért is minden függést az Országtól félre tettek; az Ország Törvényeivel a' mint addig, nem éltek, és a' Népet fokféleképpen nyomták. Ebből annak Zenebonája következett. — Melynek káros következtetését VI. Károly Császár látván 1734ben itt is új rendet, és jobb Igazgatást állított. Hertzog Hildburghausen által, ez alkalmatossággal itt is a' rendes Katonaság módjára osztott el a' Határnok Nép; és a' Territoriális Igazgatás bizonyos Királyi Normalisok és Rendelések Sinor mértékére szabott. — M. Thérésia a' mostani Slavoniai Határokat is, regulázván, akkor a' Varasdiniakban is új jobbitásokat tétetett. —

Még azt kívánnám itt meg jegyezni: hogy I. Leopold Ao. 1703 a' Varasdi Határoknak, el bomlását és a' Vármegyékhez való visszafoglalását rendelte. — De a' mely rendelés véghez nem hajtván, VI. Károly Császár a' midőn itt új rendet állított fel és a' Határt nagyobbította

ezen Határ Kerületeknek további meg maradását erőssítette meg. —

A' felső Slavoniai Határ szélekhez tartozik a' *Sichelsburgi*, vagy *Sumbergi* Districtus, Carniolia Határában, a' mely ámbár Slavoniának Részskeje, még is mind az által a' Karolyvári Kerületekhez adatott, melyekhez csak közel vagyon. Ez az egész Részske igen Hegyes, és a' régi Sumbergi Várnak Kerületje, jollehet most nagyobb ki terjedésben vagyon. — A' Törököknek pé ütések által ezen Vidék-is el pusztított, és Népétől fosztattatván ujj Lakosok telepítették ide kik Croatiából Boszniából, nem különben Zengből is jöttek. Zenkbe pedig és Környékébe Dalmátiából jöttek vala. — Ez a' nép Görög Ritusu Valást ámbár egyesülttet tartván és minthogy az említett Országoknak Hegyes részeiből vette magát ide, különös Vad termeszettel birván, *Morlachoknak*, és *Uskokoknak*, vagy által szökötteknek neveztetett; valamint Morlachoknak, mind azok is neveztetnek a' kik Károlyváron aloll a' Littorálemgett mind Horvath Országban, mind egy darabig a' Velentzei Dalmatiában, a' Hegyeket lakják. —

Honnan neveztessenek ezek a' Hegyek Lakossai Morlachoknak, arról többféle vélekedések vagynak. Emlitettem hogy némelyek őket egy különös Népnek tartják, minthogy vagynak némely különböző szokásai és a' több Horvath és Dálmát Néptől különböző durva és kemény természete.

R Ö V I D
HISTORIAI ÉS GEOGRAPHIAI
 MEG JEGYZÉSEK HORVÁTH TÓT ÉS
 DALMÁT ORSZÁGOKRÓL. (*)

Szükségesnek és méltónak tartottam Horváth és Tót Országokról írt Tudositásaim' alkalmatosságai-
 val, ezen Országokról valamint Dalmatiáról is
 némely *historiai* és *geographiai* Jegyzéseket
 Toldaléku ide függesztetni, hogy a' Magyar Ko-
 rona' ezen nevezetes Részeinek. külömben is' nem
 igen közönséges Esmérete, némely fontos tekinte-
 kekben közönségesebbé téressék. —

(*) A' miket itt írok, azokat a' tudós *Lucius János* és *Kertselich Balthasar* *Historicusok* és. közönséges hitelességű Írók Munkáiból szedegettem ki, őket egymással egybe vétvén; a' mely Írókat a' kik esmérik, benne vetett bizodalommat jóvá hagyandják. —

A' Rómaiak Birodalmában, azon egész Föld; mely a' mostani *Albaniától* fogva a' Tenger mellett, és a' mostani *Horváth Ország*nak *Carinthiának* és *Carniolának* egy részét magába foglalva a' *Mura* Vizéig *Strido* nevű Helységig hosszan fel nyult vala, és Éjszakra *Pannoniával*, Napkeletre felső *Moesiával*, Napnyugotra *Noricummal* és a' Tengerrel, Délre pedig a' tulajdonképpen való *Illyriával* határozódott; Dalmatiának nevezetett. —

Mindazáltal a' valóságos Dalmátia a' régi *Geographusok* szerint, csak *Scardona* Városáig, a' mostan úgy nevezetett *Kerka* Vizéig tartott; és az azon felyül való rész *Liburnia* Tartomány, *Japydia* és *Istria* volt, de a' melyet, a' Dalmátia Név alatt értettek; nevezén másképpen a' Nap nyugoti Dalmatiának.

Dalmatia Liburnia Japydia és a' tulajdonképpen való *Illyria*, Augustus Császár idejében *Illyricumnak* nevezetett, de későbbre az *Illyricum* név alatt egész *Pannonia* és *Moesia* bé foglaltatott. —

Az *Illyricumban* a' Rómaiaknak számos *Coloniák* voltak, nevezetesen Dalmátiában nagy Tengeri Városok építették az Itálusok által; melyeknek nevek, még most is fenn maradt; és a' melyek most is virágzó állapotban vannak. — Ezek *Ragusa*, *Spalatro*, *Tragurium*, *Jadera*, *Almisia*'s mások. —

Az *Illyricum* is valamit a' több Romái Tartományok, a' Barbarus Népektől fok pusztításokat szenvedett, de egy Nemzet sem vette itt maradandó Lakását, az *Avárok*ig, és *Slávok*ig. Ezen két Nemzetnek egy része Pannoniából ide telepedett, a' 6dik Száznak a' végén. De csak nem sokára *Heraclius* Tsászár ingerlésére a' *Horváthok*, egy a' Carpathusok körül lakó Sláv Nemzettség, a' véleek atyafiságos *Serblusokkal* együtt, erre a' Földre jöttek, és előbb az *Avárokat* Dalmatiából ki űzték és meg hodoltatták, bizonyos idő múlva pedig, egy rész közüllök külön válva *Liburniát* és *Jápydiát* foglalta el, az ott meg telepedett *Slávoktól*, kiket meg hodoltatott. A' *Horváthok* és *Serblök* ezen Földön hamar elterjedtek; a' *Serblök* felső *Moesiának* azt a' részét foglalván el, mely most *Servianak* neveztetik, és egy részint abban a' Dalmatiá részében is mely akkor *Regio Narentanorum*-nak 's későbbre Chulmiának neveztetett le telepedvén, a' *Horváthok* pedig egy részint *Liburniába* a' mostani *Croatiának* és *Bosniának* Földjére, nem különben a' mai *Carnioliába*, más részint pedig *Dalmatiába* és Szigeteibe vévén Lakásokat. —

A' *Liburniai* Horváthok a' magok Lakó Földjeknek *Croatia* nevét adták mely név alatt emlittetik, minden akkori 's azutánni Iroktól. *Croatia* pedig *Dalmátiától* meg kezdett különböztetni, mert az elsőbb Országban lakó Horváthok az utobbiban lakóktól egészen

külön váltak, és külön Fejedelem alatt voltak. — Mind a' két Országbeliek pedig egy ideig a' Romai Nap keleti Birodalom Oltalmába és Szövetségbe adták, de az alóll azután ismét ki vonták magokat. — Mindazáltal nem sokára *Dalmatiának*, 's az ahoz tartozó Szigeteknek Lakossai ujra a' Romai Nap-keleti Birodalom Oltalma alá hajlottak, a' *Saracenusoktól* fokot szenvedvén. —

A' *Serblusok* is a' kik a' *Bulgárok* szomszédágától félték, hasonló Oltalom alá jöttek és az alatt is maradtak. —

De Horváth Ország függetlenségben maradt, ámbar egy ideig a' Francusoknak engedelmességet; a' Nap keleti Tsászarokkal azonban mindenkor Szövetséget tartott.

Ezen időben a' hiteles Írók szerint (*) Croatia egy részről a' *Culpa* Vizétől fogva vált kü-

---

(*) *Constantinus Porphyrogenneta* azt írja a' tulajdonképpen való Croatia ki terjedéséről: a' *Zettina fluvio (in Croatia) extenditur ad Istriam usque Confinia, et versus Tientzena (ad Fluvium Zentinam in Dalmatia) et Chleba, Servia Regionem attingit*) azt a' részit t. i. Dalmatiának mely a' *Zentina* és *Náro* Folyó vizei között feküdt vala, és a' Nárentánok Földjének neveztetett, melyet Const. Porphyrog. azért nevez Servia részének, mivel oda mint-ém litettem, Serblusok telepedtek volt.

lön, más részről pedig a' *Zettina* Folyó-vizetske által választatott el Slavóniától, mely szerint a' mostani Horváth Országának a' Kulpán felyül való része, és az a' Rész mely a' *Zettina*, 's az evel egyesülő *Glina*, *Sava* és *Unna* Vizei között bé rekesztetik és most a' Banális Kerületet teszi, 's egy kis részében a' Török Horváth Földön fekszik, *Slavoniához* tartozott (*). A' Bosna Vize választotta *Serviától* és a' *Zettina* Vize *Dalmatiától*. A' mostani *Austria* felől pedig *Istria* *Styria*, *Carinthia*, és *Forum Julii* határozta. Sőt még *Slavoniának* is felső részét és *Styriát* is a' *Muraig*, magoknak foglalták egy időre a' Horváthok. Ugyan is egy időben nagyon el terjedett *Croatia*; egy Fejedelem alatt, *Dalmatiával* mely a' Romai Nap-keleti Birodalom aloll ismét ki vonta magát, egygyesülvén. — Hogy *Carnioliában* Horváthok telepedtek le, azt annak Lakossai bizonyíthatják, a' kik máig is semmiben nem különböznek a' *Horváthoktól* (**). Il-

---

(*) A' *Zettina* Vize, mely közel Zettin Várához ered, a' *Glina* Vízével egyesül és mai Nap a' *Glina* neve alatt foly a' Kulpáig; de nints kétség benne hogy régenté a' két Folyó-vizetskék a' *Zettina* neve alatt folytak egyesült ágyokban, a' Kulpáig. —

(**) Constantinus Porphyrogenitus Croatiának következő Megyéiről emlékezik, melyek Horváth Nyelven *Zupániáknak* nevezettek, 1) *Chlebiana*. 2) *Trentzena*, most Zentina. 3) *Emota*. 4) *Pleba*. 5) *Pesenna* most Pisinum. 6) *Parathalassia* most Pri-

lyen ki terjedése Croátiának a' 10. század végén. Ottó Császár idejében volt. Azután *Austria* felől szorosabb határok közé rekesztett, a' melyek között most is vagyon, *Carniolának* egy része azonban sokáig Croátiahoz birattatott. — Ebben az időben *Dalmatia*, a' következő részekből állott: 1) A' *Zentina* Vízén alott, a' *Narenta* Vízéig a' *Zachlumiták* és *Naréntánok* Földje volt, a' mint *Constantinus Porphyrogenitus* nevezi, a' melybe *Serblusok* telepedtek volt, 's azért *Serviához* tartozónak is mondták. Ez a' rész azonban mely azután *Chulmiának* neveztetett, *Croatiához* volt kaptsolva és annak Fejedelmétől függött akkor is a' mikor *Dalmatia* a' Nap keleti Birodalomhoz adta magát, ámbár valóságosan *Dalmatiában* feküdt, a' minthogy most oda is tartozik. 2) *Chulmián* alott, a' Szárazon lévő *Dalmatia* Nap keletre *Bosniával*, és *Serviával* határozodván, egy részét a' régi tulajdonképpon való Illyriának magá-

---

moria, 7) *Berbera* most Brebir. 8) *Nona*. 9) *Tzena* most Segnia. 10) *Sidraga* most Draga. 11) *Cribasa* most Corbavia, *Litza*, most Licca. *Gutzeka* (Gotsche Carniolában). Ezeknek némelyikéi a' Magyar Birodalom alatt is Megyék voltak, melyekhez több ujjak járultak: mint *Clissa*, *Sebenico*, *Modrus*, Megyéji 's mások. Mind ezen Megyéknek vagy Kertületeknek nevezeteiket, a' mai Horváth Országban és a' Velentzei Dalmatiában ma is fel találhatni.

ba foglaltte, (mert a' más részét Albánia foglalja bé) Albániáig, a' Morakka Vizeig terjedett. —
 3) A' Horváth Országi partokon *Jadra* most *Zára, Tragurium, Spalatro* a' Dalmatiai partokon lévő Városok közzé, 's tehát Dalmatiához tartozott; az Adriaticum Tengerben lévő Szigetek pedig *Vegliától* fogva, *Meletáig*, a' Tengeri vagy Szigetes *Dalmatiát* tették. —

Ebben a' ki terjedésben vétetett *Dalmatia* egész addig a' míg a' Magyar Birodalom alá jött és ebben a' ki terjedésben maradt a' Magyar Királyok alatt is igen sokáig. — *Geysa* Magyar Fejedelemnek, Sz. *István* Atyának idejében, *Dircislaus* Horváth Fejedelem, magát Királynak nevezte. Birta egész *Croátiát* és *Dalmatiát*. *Crefimir* Király alatt ki *Dircislaust* követte, *Slavoniának* felső része, (mely a' mostani Varasd, Körös Vármegyét és Zagráb Vármegyének a' Kulpán felyülő részét, nem külömben a' Varasdi és Banalis Határnok Kerületeket, a' mellett pedig a' mint a' régi Irókból ki tettzik a' Muraközét, és *Styriának* egy részét magába foglalta) bizonyos Kötés alatt Horváth Országához engedtetett. *Imreh* Hertzegh Szent István Fia, ki is *Slavoniai Hertzegh* volt, a' *Crefimir* Léányát vette ekkor Feleségül. I. *András* Királysága, és az ő Fiának *Bélának* Slávoniai Hertzegsége alatt az említett felső *Slavonia* ismét elszakasztatott Horváth Orzágtól, és az alsó *Slavoniával* egyesítettett. Nem sokára azután Ao. 1064 *Salamon* Király által az

akkori Slavoniai Bápnak *Suonimir*nak, ki is Horváth volt, és a' meg holt *Béla* Király Léányát tartotta, keze alá adattatott; *Suonimir* pedig Horváth Királyá lett, és ő életében, *Croatiát Dalmatiát* és *Slavoniát* birta, de ezen utolsót nem egészen függetlenül. *Suonimirtól* vészi pedig *Dalmát* Ország, mint külön Ország, eredetét. Ugyan is *Cresimir* Király halála után a' *Dalmát-Horváthoktól* Királynak esmértetett; Croatiában *István* nevű Király kezdván uralkodni. Vldik *Gergely* Pápa *Suonimirt* segitette, és *Dalmát* Királynak nevezte, meg is koronáztatván: de csak hamar Horváth Ország is *Suonimir*nak hódolt, *István* le mondván a' Koronáról. — *Suonimir* halála után az említett *István* újra Királyságot kívánt, de ekkor *Dalmatiá*, a' Nap keleti Birodalom alá adta ismét magát Ao. 1091; *Croatiába* pedig *Szent László* Magyar Király által, *Almus* tétetett Királyjá. *Almus* nem soká uralkodhatott tsendesesen, alatta meg hasonlott az Ország; *Bosnia* és *Chulmia*, vagy is a' *Narentánok*, külön szakadtanak magokat függetlenségbe tévén. —

Almus által engedte Horváth Országot *Kálmán* Magyar Királynak, kinek is az egész Ország alá vetette magát Kötések alatt. Ao. 1202 a' következő esztendőben, *Dalmatiá* is Kötések alatt, a' Magyar Birodalom alá adta magát. *Bosniát* is a' Magyar Királysághoz foglalta *Kálmán*, nevezvén ezen Országot *Rámán*

nek (*) és magát *Rámai* Királynak. —

Tsak hamar azután *Chulmia* is Horváth Országhoz foglaltatott, Ildik *András* Király által, *Horváth* és *Slavoniai* Hertzeg léteben, ki magát azonnal *Chulmiai Hertzegnek* nevezte, mely időtől fogva, *Chulmia* egy külön Hertzogségnek nézetett, ambár Horváth Országhoz tartozott. —

Dalmatiát, és némely Horváth Országi Tengeri Helyeket, (melyek most Dalmatiában tartanak lenni) a *Velentzeiek* idő jártával több ízben el foglalták, míg végre a' Nagy *Lajos* Király alatt kényszerítették minden ahhoz való kívánságaikról, melyeket ők Jusunak állítottak, brökre le mondani. —

A' *Nápolyi László* Király, a' ki Jussát tította a' Magyar Korónához, Dalmatiának egy részét el foglalta, de *Sigmond* Király pártjával nem birhatván, haza tért, egész Dalmatiát a' *Velentzeieknek* 100. ezer Aranyokért el adván; a' kik ezen tréfás Vásár után már ujra Jussokat tartották Dalmatiához. —

(*) *Bosnia* a' *Ráma* nevezetét, azon Részétől kapta, a' mely a' *Ráma* Vize tájjéka. —

Sigmond alatt még *Jadrán* kívül keveset nyerhettek a Velentzeiek; de azután mind tovább tovább boldogultak *Dalmatiának* el, foglalásában. Iső *Mátyás* Király alatt még egy része a Magyar Birodalom alatt volt, minthogy Ao. 1485. egy Törvény mondja: *hogy Dalmatiának a Palatinus legyen Birája és hogy az ő hivatalbeli jövedelmeire némely Dalmatai Szigetek, ki mutattattanak.* De *I. Ferdinánd* Király alatt már nem volt a Magyar Birtokban, semmi része is *Dalmatiának*; sőt *Horváth* Országnak is némely Tengeri részeit birták a Velentzeiek, egy más részét pedig a Török foglalta el, Alsó Slavóniával együtt. *Sigmond* Király után, *Horváth* Országnak Tengeri részei u. m. *Nona, Novi-grád, Urána, Clissa, Ostrovátz*, az az egész Rész t. i. a mely a mostani Horváth szélektől, a *Zentina* Vizeig tart, *Dalmatia* nevezet alatt fordul elő. Mert a valóságos *Dalmatiát* Iső *Mátyás* Király után mind a Velentzeiek, és későbbre némely részét a Törökök is el foglalván, hogy tsak valami neveztesse *Dalmatiának*, azon *Dalmát* részekkel határos és vélek egy arányban lévő részeket *Dalmatiának* nevezték. Sőt már Iső *Ferdinánd* alatt a Magyar *Littoralé*nak egy része *Zenkig*, ezt a Várost oda értvén, *Dalmatiának* neveztetett; ámbár minden historiai bizonyosságokból ki tétzik, hogy *Zenk* Iső *Ferdinánd* dig mindég *Horváth* Országban tartatott lenni, és azután tsak hibáson nézetett *Dalmatiához* tartozandónak. —

Iső Ferdinándnak mint Óstriai Értz Hertzegnek, II. Lajos Magyar Király által Ország Egygyezésével Croatia által adattatott, a' Törökök ellen való Oltalmazás végett. Azután tsak hamar Magyar Királlyá tétettetvén Uralkodása alatt maradt. Croatiának a' Velentzei Dalmatiához most tartozó részéből, a *Clissai* és *Tinni* Vármegyéknek, *Nona*, *Ostrovitza*, *Novigrád*, *Urána*. Erösségeknék még birásához jutott vala Iső Ferdinánd, de azokat nem sokára el vesztette, mert a' Törököktől el foglaltattanak a' mostani Török Croatiával egygyütt. De azután ezen Tengeri részeknek birásától őket a' Velentzeiek meg fosztották, és mái Napig mind azt, a' mit ennek előtte Dalmát Országnak neveztek, mind a' tulajdonképpen való Horváth Országnak egy részét egész a' *Cettina* v. *Zentina* Vizeig (Dalmatia neve alatt ugyan) és *Chulmiának* is egy kis részét u. m. *Primordiát Almizát* és a' *Chulmiai* Szigeteket, birják (*). A' Törökök pedig azt a' részt birják Dalmatiának, mely a' régi *Chulmiát* szinte

---

(*) *Ragusa* Várossa a' maga Szigeteivel egygyütt, a' Velentzeieknek nem adta magát alája, és a' Magyar Keronához mindenkor hivséggel viseltetett, a' mint is arról hiteles Bizonyságok vagynak. El szakasztatván pedig a' többi Dalmatia a' Magyar Birodalomtól, *Ragusa Velentzének* nem hódolt, hanem mai Napig szabadságába tartotta magát, egy különös szabad közönséges Társaságot formálván Török Oltalom alatt,

egészízen magában foglalva, későbbre *Hertze-*
govinának, vagy a' *Szent Sábai* Her-
tzegségnek neveztetett, és most is még ezen
utolsó Név alatt gyakran említettik, különben
Török Dalmatiának mondattatván.

Chulmiáról emlékeztem; most tsak
azt jegyzem meg, hogy ez a' Tartomány
a' *Bosniai*, 's egyfzersmind *Serviai*
vagy *Rascia* Fejedelemtől *Sigmond* Ki-
rály után egész *Mátyás* Király idejéig birat-
tatott a' mostani Török Dalmatiának több részével;
mely időben ezel egygyütt egy a' *Bosniai*
és *Serviai* Királytól függő *Vaydaja*,
vagy ugy nevezett *Hertzege* volt, a' ki a'
Bosnyai Királyok *Diplomájában* is
igy említettik: *noſter Hertzegeh Sancti Sáb-*
bæ; a' *Hertzegovina* név, az egész mostani
Török Dalmatiára ki terjedvén. — Hogy a'
Hertzegovina Nevét a' Hertzegétől kapta
Chulmia, a' bizonyos, é Névvvel pedig melyel
Sigmond Király után iratik, a' másik Nevét
ſzent Sabbásról, *Stephanus Neeman-*
nus Serviai Király fiától vette, ki-is ſzént életre
adván magát a' Görög Orſzági *Athos* Hegyen lévő
Klaſtromba ment, és ott *Sávának* neveztetett. —
Idő jártával azonban annyira vitte, hogy Serviai
Érseknek tétetek a' Konſtántzinápolyi Patriárka ál-
tal; kegyes Ember volt, és ezért 's némely Tsuda
téleteiért melyeket rolla mondottanak, a' Görög
Ó Hitűeknél a' Szentek Közzé ſzámláltatott. La-
kása a' rolla neveztetett Tartományban lévén

rendszerint, a' Szent Sábai Hertzegség nevezetének eredetét innen hozhatni. —

Slavoniáról, különösen

A' Nevét ez az Ország a' *Slavinusok*-tól vészti, a' Nagy *Sláv* Nemzetnek egygyik Fajától, mely a' *Dráva* és *Sáva* között le telepedett. Mostani határai tudva vagynak. De az eredeti, 's tulajdonképpen való határaitól akarok némelyeket meg jegyezni. —

A' Historicusok bizonyysága szerint *Slavonia* még a' leg régibb időkben, az Alsóra és Felsőre osztattatott, tsak azon külömbséggel hogy a' mostani *Alsó Slavonia Felsőnek*, vagy *Nap-keletinek*, és a' mostani *Felső Slavonia* (Horváth Ország mái része) *Alsónak* vagy *Nap-nyugotinak* neveztetett; mely el osztásának eredetét *Ludovicus Germanus* idejétől vészti, a' ki a' Nap-nyugoti Slavoniába egy Fejedelmet ültetett bé, 's azt az ólta a' Francus Birodalom Oltalmába fogadta, 's attól való függésbe tette; el szakasztván a' Slavonia más részétől, mely a' *Bulgároknak* Birodalmok alatt meg maradt, és (valamint addig az egész Slavonia) a' Bolgároktól függésbe lévő tulajdon Fejedelmei által igazgattatott.

Az akkori két felé oszlott Slavonia, melyet egészszén Tót Nemzet lakott (nyilván az Abárok Maradványával elegyesleg) nem csak a' mostani Slavoniát, és a' Horváth Országgal egybe kaptsolt részt, hanem a' Muraközöt-is, és Styriának egy részét foglalta magában, és ezen ki-terjedésben, a' Magyar Királyok alatt is fokáig véterődött (*). A' Styriában lakó Vendusok valóságos Tótok, úgy a' Muraköziek is eredet szerint azok, bár immár Horváthokká váltak. —

A' Magyarok Slavoniát a' Tótok Országát, mindjárt le telepedéseknek kezdetin egészszén meg hódoltatták. Ez időben pedig Slavoniában egy *Salanus* nevű Fejedelem uralkodott, a' ki némely Historicusok szerint, a' Duna mellett fekvő Magyar Ország egy részével egygyűlt az egész Slavoniát, némelyek szerint pedig csak a' Nap-keletit bírta; a' másoknak ekkor is külön Fejedelme lévén, a' Nemet Birodalom Oltalma alatt. Mely akár hogy lett legyen, elég tudni: hogy a' Magyarok Salánust Országától meg fosztották, 's az egész Slavoniát el foglalták, melyre csak az egy Anonymus régi Historicusunk-is hitelt érdemlő bizonyság. —

(*) Hogy Slavoniának felső része Suonimir Horváth Királynak engedtetett legyen által, de annak halála után, ismét a' Magyar Koronához tért, arról Horváth Országnál emlékeztem.

A' Magyar Birodalom alatt Óstria felől Slavonia meg szorítottván, a' Dráván túl menő részetskéje pedig Magyar Ország Vármegyéhez foglaltatván, Slavonia azok közzé a' határok közzé vétetődött, és azok között maradott igen sokáig 's leg továbbá változás nélkül, a' melyek az ide tartozó világosító Mappában körül rekesztik,

Ugyan is historiai hitelessége vagyon annak, hogy *Croátia* a' *Culpa*ig terjedett; azon felül pedig a' mostani Horváth Országnak felsőbb része is *Leopold* Császár idejéig, mindég *Slavoniához* tartozott, valamint a' mostani Horváth Országhoz tartozó Rész, mely a' *Culpa*, *Sava*, *Glina*, (*Tzettina* régen,) 's *Unna* Folyóvizei közt vagyon. Ez a' Rész II. *Lajos* Királyig Slavoniához tartozott, de akkor Horváth Országhoz adatott által is *Ferdinandnak* mint Óstriai Értz - Hertzegnek, a' ki azután is, Magyar Királlyá lévén, Horváth Országhoz birta azt. Bizonyítja ezen Résznek *Slavoniához* tartozását az is, hogy a' Zágrábi Püspökségnek, (mely is Slavonai Püspökség) esik Dioecesisébe, és hogy némely Helyek a' melyek t. i. a' Katona Jurisdictiontól ki véve vagnak, (Horváth Orzágnál emlékeztem rollok) Zágráb Vármegyéhez tartoznak. —

Slavoniának többnyire majd mindenkor is *Ferdinánd* Király idejéig (a' mikor t. i. a' Török mind a' mostani Slavoniát mind Horváth Orzágnak

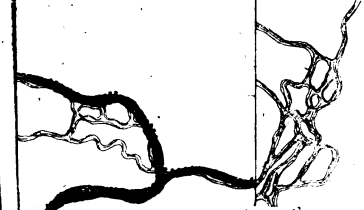
nagy részét el foglalta) külön Bánja volt, a' Horváth 's Dalmát Országától; néha azonban a' Királyi Vérből való Hertzegek mind a' három Országot igazgatták. —

Horváth Országi Királynak leg elsőben 2dik *Ulaszló* Király nevéste magát, az 1492 Esztendőbeli Decretumában. Slavonia, Országának ugyan, de a' Magyar Koronától meg hódolatott, és a'val egygyesült Országának 's Magyar Ország-hoz tartozó Résznek tartatott. Azomban Tót Országának meg adattak eleitől fogva Országos Jussai, melyek fzerint mindenkor Hertzezségnek vagy Országának neveztetett, — Hertzeztől, vagy Bánustól igazgattatott, Királyi engedelemmel mind addig a' mig egy része a' Töröktől el foglaltatott, különös, és azután Horváth 's Dalmát Országgal egygyütt Ország Gyűléseket tartatott, a' Magyar Ország Gyűlésére Országos Követeit küldötte 's t. a. — A' mai időkben mindenikben egyenlőképpen igazgattatik Horváth Országgal — és egy Bánus alatt vagyon. Uladislaus, Corvinus Jánosnak Slavoniát éltéig által engedte, Croatiának né-mely Tengeri Réfzeivel egygyütt, és ne hogy magát ez telyes függetlenségbe tegye: Uladislaus azon Decretumában melyben Slavoniának által engedése meg erősítettetik, magát Slavonia Királyának nevezte, Jussait kívánván fenn tartani. Más Diplomájiban sem az előtt sem aztán, nem találattik ez a' Titulussa Uladislausnak. Láttatott ő is valamint az előtte való Királyok Slavoniát, vagy

X

H

U

CHUMER

VERGORATL

ALBANIÆ PARS

Berken sc.

mintegy Magyar Ország részét úgy nézni vagy a' Croatia neve alatt Slavoniát is érteni. —

Már Iső Ferdinándtól fogva, Slavoniai Király nevezettel éltek a' Magyar Királyok. —

Az ide alkalmaztatott Geographiai Mappa, mind azokról melyekről emlekeztünk, tökéletes világossittásúl fog szolgálni.

608

RECEIVED 10/10/1917

THE UNITED STATES DEPARTMENT OF THE INTERIOR
BUREAU OF LAND MANAGEMENT

WASHINGTON, D. C.

TO THE SECRETARY OF THE INTERIOR
FROM THE DIRECTOR OF THE BUREAU OF LAND MANAGEMENT
SUBJECT: [Illegible]

[Illegible line of text]

Nyomtatásbeli hibák.

Pag.	8. <i>am a'</i>	olv. <i>ama</i>
—	19. <i>bennüket.</i>	— bennünket.
—	21. <i>között</i>	— között.
—	— <i>goldolni</i>	— gondolni
—	22. <i>Számra</i>	— számára
—	23. <i>ás,</i>	— és
—	27. <i>tűvben</i>	— tűviben
—	30. <i>függynek</i>	— függnek
—	35. <i>szolltak</i>	— szolljak
—	38. <i>ebben.</i>	— ebben a'
—	45. <i>kisiny</i>	— kitsiny
—	46. <i>kistiny</i>	— kitsiny
—	— <i>hogi</i>	— hogy
—	61. <i>kik</i>	— mellyek
—	65. <i>metztve</i>	— mettzve.
—	77. <i>erejü</i>	— ereje
—	82. <i>Határ. szélig</i>	— Határ-szélig
—	94. <i>tigen</i>	— igen
—	100. <i>It</i>	— Itt.
—	101. <i>Levele</i>	— Levelek
—	107. <i>Koháty</i>	— Koháry
—	108. <i>részint.</i>	— részint
—	120. <i>öfzve jövé</i>	— öfzve-jövést.
—	132. <i>kortsosodott</i>	— kortsosodott,
—	136. <i>fél.</i>	— fel.
—	143. <i>adzó</i>	— adózó.
—	— <i>1779oig</i>	— 1790ig.
—	201. <i>Refortus</i>	— Reformatus.
—	209. <i>birta</i>	— birták.
—	242. <i>kik</i>	— mellyek.
—	246. <i>fofmálvan</i>	— formálván
—	258. <i>tárgáazák</i>	— tárgyazók.
—	304. <i>készszített</i>	— készterés.
—	310. <i>fogáltt</i>	— foglaltt.
—	314. <i>Distristusuk</i>	— Districtusok.
—	315. <i>Zengból</i>	— Zenkből
—	317. <i>tekintefekben</i>	— tekintetekben
—	— <i>egybe vétvén</i>	— egybe-vetvén
—	319. <i>valamiat</i>	— valamint
—	320. <i>részrol</i>	— részről

A Könyv Kötetéhez.

A' Réz-metkezések iránt; melyeknek a' köves-
kezendő Levelekhez kell köttetetni:

Az I. Tábla tartozik a' 34dik levélhez.

A' II. Tábla ugyan ahoz.

A' III. Tábla tartozik a' 39dik levélhez.

A' IV. Tábla tartozik az 55dik Levél után.

Az V. Tábla tartozik a' 135dik Levélhez.

A' VI. Tábla tartozik a' 154dik Levélhez.

A' VII. Tábla tartozik a' 202dik Levélhez.

A' VIII. Tábla tartozik a' 265dik Levelhez.

A' IX. Tábla tartozik a' 285dik Levélhez.

A' X. Tábla tartozik a' 333dik Levél után.

